

APRILIS

Történelmi - és
társadalomtudományi
tanulmányok
Székelyudvarhely

a

2009

AREOPOLISZ

Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IX.

AREOPOLISZ

Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IX.

Udvarhelyszék Kulturális Egyesület
Székelyudvarhely
2009

Jelen kiadvány anyagi költségeit fedezte:

Harghita Megye Tanácsa

Harghita Megyei
Hagyományőrzési Forrásközpont

Megjelent a Magyar Tudomány Napja tiszteletére!

Szerkesztők:

Hermann Gusztáv Mihály
Kolumbán Zsuzsánna
Róth András Lajos

Borítóterv:

Biró Gábor

©Areopolisz Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoport
©Udvarhelyszék Kulturális Egyesület

ISBN 978-973-1879-13-0

10 éves jubileum

„1999 szeptemberében Székelyudvarhelyen meg környékén élő és tevékenykedő fiatal humán értelmiségiek – néhány korosabb társukat is megkeresve – fogalmazták meg egy, a szakmai alkotó munkát fő céljának tekintő civil fórum létrehozását. A kezdeti tanácskozások során pontosabban körvonalazódtak a teendők: egy tágabb kitekintésű helyi múlt- és jelenkutatás művelése, mely úgy közelítse meg a Székelyföld történetét, jelenkori társadalmi és közéleti jelenségeit, hogy közben ne tévessze szem elől az ezt övező szűkebb-tágabb régiók, illetve a közép-kelet-európai térség fejlődését.” – olvashatjuk a 2001-ben nyomdafestéket látott, első *Areopolisz* kötetben. Nagy jelentőséggel bír tehát az *Areopolisz történelmi és társadalomtudományi kutató-csoport* számára a 2009. év, hiszen létrejöttek 10 éves jubileumát ünnepli. Önkéntelenül feltevédik a kérdés bennünk, hogy a hajdan megfogalmazott céloknak eleget tudunk-e tenni, hogyan értékelhető eddigi tevékenységünk?! Munkánk tükre elsősorban tudományos évkönyvünk, amelynek 9. kötetét tartja kezében a kedves olvasó. A kilencediket..., tehát jövőben, 2010-ben ismét jubileumot ülhettünk.

De lássuk csak, miben is állnak eddigi eredményeink. Évkönyveinkben (idei kötetünket is beleértve) eddig összesen 105 tudományos tanulmány, forrásközlés, recenzió jelent meg. Természetesen kutató-csoportunk tagjainak ezzel nem merül ki szerzői tevékenysége, írásaink hazai és külföldi szakkiadványokban, folyóiratokban fellelhetőek. Közben bővült szerzőink száma és tágult a kutatott történelmi, földrajzi terület is. Határozottabb nyitást próbálunk a meghirdetett társadalomtudományok felé is – ide még keresünk szerzőket. Tevékenységünk másik oldala a tudományos, ismeretterjesztő és kulturális jellegű előadások tartása. Az *Areopolisz Szabadegyetem* előadássorozat már több éve zajlik, különböző kulturális intézményekkel társszervezésben. Az idén harmadik alkalommal veszünk részt a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközponttal társszervezésben a Magyar Tudomány Napjának megünneplésében. Jelen évkönyvünket is az ünnep tiszteletére ajánljuk, ahogyan ezt a korábbi két évben is

tettük. Igyekeztünk és igyekszünk tehát kezdeti céljainknak eleget tenni. Valós eredményekről azonban annak tudatában beszélhetünk, hogy írásainkat olvassák, rendezvényeinket látogatják, míg mi az Önök visszajelzéseit könyveljük. Kívánjuk tehát, forgassák haszonnal legújabb kötetünket is!

A szerkesztők

BICSOK ZOLTÁN

Torda városának fejedelemség kori kiváltságai

Wolf Rudolf emlékére

Előzmények. A vajdaság kori kiváltságok

A XIII. század közepéig Tordaaakna – a későbbi Torda város helyén húzódó szerény bányatelep – a közeli vármegyei központ, Tordavár fennhatósága alatt állt. Mivel ez utóbbi az 1241. évi mongol betörés alkalmával elpusztult, és 1270–1272 körül V. István király a kézdi székelyeknek adományozta¹, a térség védelmi feladatai Torockó várára hárultak, egyúttal pedig az Aranyos-parti bányatelep is megerősödött. A tatárjárás utáni konszolidáció évtizedeiben Tordaaakna már nemcsak gazdasági értelemben vált egyre jelentősebb centrummá, hanem közigazgatási jelentősége is megnövekedett. A felemelkedésben meghatározó szerep jutott, akárcsak a többi erdélyi város esetében is, a főleg német nyelvű *királyi vendégek*nek, akik szaktudásuk révén felfuttatták az erdélyi bányaipart.

A tordai sóbányák művelésére idetelepített királyi vendégek feltehetőleg már letelepítésükkor részesülhettek bizonyos királyi kiváltságokban, ezek írásos nyomai azonban Mikud bán várának 1285. évi pusztulásakor megsemmisültek, ezért III. András 1291-ben megerősítette a hospesek korábbi privilégiumait.² A sóvágók „szabadalom- és védleveleként” emlegetett oklevél³ valóban nagy jelentőségű volt a tordai városfejlődés szempontjából, egy sor olyan kiváltságot biztosít

-
- 1 *Erdélyi okmánytár I. 1023–1300. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997. 304. sz. A továbbiakban *Erdélyi okmánytár I.*
  - 2 *Erdélyi okmánytár I.* 482. sz.
  - 3 Orbán Balázs: *Torda város és környéke I.* Katona Tamás (szerk.). Bp., 1986. 234, 260. A továbbiakban Orbán: *Torda város...*

tott ugyanis, melyek elengedhetetlenek voltak a többi erdélyi város közé való felzárkózáshoz.

Az oklevél péntek és szombat napokra *hetivásár-tartási jogot és forum liberumot* engedélyezett, tehát sem a király, sem az ispán nem szedhetett vámot, ezt a jogot a város kapta meg, a vásár feletti joghatósággal együtt.⁴ A kiváltságlevél az erdélyi városok esetében oly ritkán adományozott kivételezést, a *vámmentességet* is biztosította, mely az út- és vásárvám alól egyaránt mentesítette a tordai hospeseket. Ilyen teljes, az egész országra kiterjedő vámmentesség birtokában Székesfehérváron kívül Nagyszombat, Győr, Zólyom, Korpona, Pest és Torda volt⁵. Szintén gazdasági jellegű kiváltság volt, hogy a vendégek Szent Márton-nap (november 11) előtt nyolc napon át maguknak vághattak sót az aknákban, és azzal szabadon kereskedhettek. A jogi kiváltságok közül a legfontosabb, hogy a király *szabad bíróválasztást* engedélyezett a vendégeknek, megengedte, hogy fölöttük ez a bíró, majd felsőbb fokon a tárnokmester vagy maga a király *ítélkezzen*, kivonva őket a tordai ispán, a vajda, illetve ezek официálisainak joghatósága alól.

Hogy a feldúlt város kiheverje a mongol támadás pusztításait, királyi földeket kapott adományba. Az oklevél utolsó rendelkezése a király hospeseinek adományozza Kölyköd, Udvarnoktelek (és egyesek szerint Vízementtelek⁶) elpusztult falvakat, valamint a Tordai-hasadékon túli Királyerdeje nevű erdőt. Az adományozás nyomán az elpusztult falvak erdőkbe menekült lakossága nagyszámban telepedett a városba, egyrészt a kilátásba helyezett kiváltságok miatt, másrészt egy újabb mongol támadástól tartva. A telepések és a betelepülő helyi lakosság jogi különállása természetesen még jó ideig fennmaradt, erre utal, hogy külön említik a polgárok és a hospesek bíróját, de a XIV. század végére az elkülönülés fokozatosan feloldódott, kialakult az egykori

---

4 Györffy György: *Középkori magyar városprivilegiumok*. In: Tanulmányok Budapest múltjából, 14. Bp., 1961. 31-32.

5 Uo. 38.

6 Bicsok Zoltán: *Torda város története és statútuma. Csipkés Elek kézírata 1823-ból*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 229. Kolozsvár, 2001. 43. A továbbiakban Bicsok: *Torda város...*; Orbán: *Torda város... I.* 211.

várnépekből és a részben magyar, részben német hospesekből a *városi polgárság*, a város élén pedig megjelent az egységes főbírói tisztség.

Az egykori szerény bányaváros az Anjouk idején Erdély egyik legrangosabb központjává nőtte ki magát, politikai jelentőség tekintetében csak a tartományi központnak számító Gyulafehérvár előzte meg. A XIV-XV. századi oklevelekben következetesen mint város/királyi bányaváros (*civitas/civitas regis*) fordul elő, főtéri temploma, illetve a Keresztesmező mindegyre tartományi- és országgyűlések, katonai szemlék színhelye volt.

A töretlen fejlődés a XIV. század közepén, a nagy pestisjárvány miatt megtorpant ugyan, azonban I. Lajos intézkedései új lendületet adtak a városnak: a király 1375-ben elrendelte, hogy minden földesúr és város szabadon engedje Tordára költözni tartozásoktól mentes jobbágyságait és polgárait,⁷ majd 1377-ben utasította az erdélyi vajdát, hogy ne terhelje a „nagy szegénységre jutott” itteni királyi polgárokat és vendégeket, mint eddig tette, beszállásaival, élelmiszer-követeléseivel és a nagy adózásokkal, hanem tartsa meg a város szabadságát és az okozott károkat térítse meg.⁸ Egy kicsit ezen intézkedéseknek is köszönhető, hogy a XIV-XV. század fordulóján látványos építkezések kezdődtek Torda városában.

A vegyesházi királyok közül utolsóként I. Mátyás kancelláriája bocsátott ki a város sorsát meghatározó kiváltságlevelet. Az 1475. évi privilégium által a király a polgárok akár szekéren, akár másképp szállított árucikkait felmenti az ország bármely vámhelyén fizetendő vám alól.⁹ Ugyan formailag az 1291. évi privilégium megerősítéséről van szó, de ugyanakkor sokkal többről is, amennyiben a királyi rendelkezés hozzájárult a város gazdasági arcélének megváltozásához is. A XV-XVI. század fordulójának utazói, császári biztosai, bányászakemberei többségükben úgy látják, hogy a tordai bányaművelés hanyatlásnak indult, ugyanakkor egyre fontosabbá vált a fuvarozás és a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódás.

---

7 Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* V. Bp., 1913. 685.

8 Uo.

9 Uo.

Fejedelmi gondoskodás

Az elindult gazdasági tendenciákat erősítette egy szűk évszázaddal később, 1569. november 14-én a Tordán vendégeskedő II. János király is, aki megújította a városlakók korábbi vámmentességét, kivonva őket minden országos és magánvám alól, egyben felszólítva az ország báróit, ispánjait, városi és falusi előljáróit, „hogy Torda város lakói, midőn azok bárminő portékákkal, ipari és kereskedelmi cikkekkel vagy bárminő néven nevezendő tárgyakkal földeiteken, hegyeiteken, hidaitokon – hol vámot szednek – átvonulnának, őket **vámmentesen átkelni** és visszatérni engedjétek.”¹⁰

A tizenöt éves háború zűrzavarát a város igencsak megszenvedte. Előbb Mihály vajda, majd Giorgio Basta csapatai dúlták fel, a templomkertekbe menekült lakosságot felkoncolták, a várost több rendben felgyújtották, Újtorda teljesen elpusztult, de Ótorda is helyrehozhatatlan árokat szenvedett. Tovább fokozódott a XVI. század közepén elindult hanyatlás: a népesség jó része elpusztult, más része pedig elszegényedett. A központi hatalom egy sor intézkedéssel igyekezett segíteni Tordán. Előbb Báthory Zsigmond egy sokat vitatott rendelkezéssel 1602. május 1-jén a korona örökösödési jogát Torda város polgáraitra ruházta, ettől kezdve a magvaszakadt nemesi családok tordai birtokai már nem a kincstárra, hanem a város polgáraitra szálltak.¹¹ A város azonban nemcsak ennyit köszönhet a szeszélyes fejedelemnek: 1602. május 2-i oklevelével az Aranyosba ömlő Rákospataktól nyugatra elterülő Egyházfalvát is Torda városának adományozta.¹² Az aradi prépostság, majd utóbb a fejedelmi kincstár birtoka most már hivatalosan is beolvadt a városba.

Az elpusztult Újtorda benépesítésének feladatát Bethlen Gábor vállalta fel. Az aknák zavartalan működése érdekében 1614. március 8-án Medgyesen kibocsátott kiváltságlevelével a sóvágóknak adományozta az újtordai „kastélyt”, a benne épült templommal,¹³ és a

10 Orbán: *Torda város... I.* 238.

11 Kemény József: *Regestra Archivorum IV.* fol. 156. (A Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárának kéziratárában.) A továbbiakban Kemény: *Regestra...*

12 Uo. fol. 157.

13 „Totale et integrum castellum nostrum Uy-Thorda vocatum ... cum templo ejusdem oppidi constructum” – Orbán: *Torda város... I.* 268.

sókamara prefektusának joghatósága alá helyezte őket, kivonva a tordai főbíró hatásköre alól.¹⁴ Valószínű azonban, hogy ezen intézkedések nem jártak kellő eredménnyel, mivel a szintén Bethlen Gábortól származó 1619. évi oklevél Újtordát még mindig néptelennek említi. Ez utóbbi iratával, mely Gyulafehérváron kelt 1619. augusztus 25-én,¹⁵ a fejedelem egykori kék darabontjait telepítette le Újtordán, fiatalvi Geréb András főhadnagysága alatt; ugyanakkor katonai szolgálataikért nemességet és címet is adományozott nekik, sőt mi több, a népesség gyarapítása lévén célja, az ezután odatelepedő nemteleneknek is nemességet biztosított.¹⁶ Újtorda városát minden rendes és rendkívüli adók, taksa, cenzus, mindennemű polgári és parasztszolgálatok alól kivette, ugyanakkor elrendelte azt is, hogy Újtorda határát szakítsák ki az addig közösen bírt tordai határból. Ez utóbbi rendelkezés ugyan elégedetlenséget váltott ki az ótordaiak körében, de ellentmondásuk¹⁷ hiábavaló volt. A két közösség közötti viszony azonban hosszú időre megromlott. Az ellentétek forrása a határmegosztáson túl az volt, hogy az újtordai közösség nemességet kapott, míg az ótordaiak polgári státusban maradtak, így megszűnt a korábbi egységes jogállás. Az újtordaiak valószínűleg az Erdélyben már korábban eltörölt „liber baronatust” kívánták gyakorolni, amely körülmény határozathozatalra sarkallta az 1628. évi gyulafehérvári országgyűlést: mivel Újtorda lakói sem a tordai tanácsnak, sem Torda vármegye joghatóságának nem voltak hajlandók alávetni magukat, a törvényhozó testület válaszút elé állította a közösség tagjait, azaz ha valaki nem tartja magát a mezőváros polgárának, akkor köteles a vármegyei hatóságoknak engedelmessé válni.¹⁸

---

14 Wolf Rudolf: *Adalékok Ó- és Újtorda viszonyához a XVI-XVII. század fordulóján*. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf (szerk.). Kolozsvár, 2003. 660. A továbbiakban Wolf: *Adalékok...*

15 Kemény József: *Diplomatarium Transilvanicum Appendix XVI*. 228. sz. (A Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárának kéziratárában.) A továbbiakban Kemény: *Appendix...*

16 *Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvaniæ et Partium Hungariæ eidem annexarum. Ex articulis ab anno 1540 ad præsentem huncusque 1653 conclusis compilatæ*. III. rész, 61. cím, 1. cikkely. In: Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Bp., 1900. 135.

17 Kemény: *Appendix XVI*. 242. sz.

A fejedelmi telepítéseknek, az adomány- és kiváltságleveleknek köszönhetően a hajdan szebb napokat is látott Torda városa a XVII. század derekára új erőre kapott, és egy *kiváltságos mezőváros* klasszikus képét mutatta: lakói őrizték az **önkormányzat** jogát, szabad bíró- (utóbb főhadnagy-) és papválasztási, szabad bírászkodási, státútum-alkotási joggal rendelkeztek, elnyerték a város területe (telkek, szántók, kaszálók, szőlők, erdők, halastavak) és az ahhoz kapcsolódó **haszonvételek** feletti jogot (vásártartás, hídvm, kocsmá-, mészárszék-, malomtartás), mi több **földesúri jogokat** is gyakoroltak.

A XVII. századra a város polgárainak összessége lett a város határain belül levő földek tulajdonosa, kivéve a sóaknákat, amelyek a kincstár tulajdonát képezték. A város belterületét telkekre osztották, és ezekre épültek a polgárok házai, amelyek a lakosok örökségét alkották. A telkekhez és a rajta levő épületek tulajdonához szabad végrendekezési és adásvételi jog társult, természetesen elővételi jog illetve sorrendben az örökösöket, szomszédságot, illetve a városlakókat.¹⁹

A szántóföldeket és kaszálókat azonban már osztatlanul birtokolták a városlakók. A szántókat évente a tanács által kirendelt földosztók mérték ki, kinek-kinek teherbírása szerint.²⁰ Az osztatlan földközösség Ótordán és Egyházfalván 1679-ig maradt fenn, amikor a kaszálókat elválasztották a szántóföldektől. Ez utóbbiakból két fordulót hoztak

---

18 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae 1540–1699.* Szilágyi Sándor (szerk.). Bp., 1875–1898. 485. A továbbiakban EOE; Kiss András: *Ó- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében.* In: *Források és értelmezések.* Buk., 1994. 147. A továbbiakban Kiss: *Ó- és Újtorda...*

19 „Anno 1665 die 5 Augusti ... 1. A die divisionis sessionum jam factae computando: Senkinek hadnagy uram s tanács engedelmé nélkül házhely nem adatik ...3. Omnes nobiles indigenae O, Uj Thordenses et Egyházfalvienses ut donatarii ezután ehhez alkalmaztassuk magunkat: conclusum esse pusztá örökségét, házát, ép s pusztá szőlőjét, az határban minden örökségét, senkinek idegennek el ne adhassa különben, hanem az eddigh városnak szokott törvénye szerént, úgyhogy az emptio elsöben az véreké, az legitimus successoroké, illis non existentibus, vel emere nolentibus, az vicinusoknak jussok fennállván, az városnak lakosának, az kinek kedve leszen hozzá, legyen autoritassa az meghvételre. Tartozzék pedig minden venditor az tanácsot eladandó öröksége felöl ideikörán requiralmi.” – *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678.* Közzéteszi Wolf Rudolf. Erdélyi Történelmi Adatok, VI. 1. Kolozsvár, 1993. 8. 45. A továbbiakban *TvTJ...*

20 Uo. 32.

létre, és a táblákat örökösen felosztották.²¹ Ugyanez Újtordán csak 1720-ban történt meg, a határt addig közösen birtokolták a polgárok. Szőlőt akárhol telepíthettek maguknak a város lakói, de ha azokat elhanyagolták, és gyeptűjét nem építették, mint pusztá örökséget a város elvehette, és annak adhatta, aki megművelte.²² A szőlők őrzésére a város szőlőpásztort fogadott, kinek esküjét bejegyezték a tanács jegyzőkönyvébe.

A tordai hasadékon túli Királyerdeje a XIII. századtól folyamatosan a város tulajdonában volt, erről tanúskodik már az 1291. évi városprivilegium és annak 1614. évi megerősítése. A város vezetősége osztotta a sókamara és az aknák szükségére való épület- és tüzfát is. A tanács szabta meg azt is, mikor és mennyi fát enged kivágnatni, és erdőbírái révén ellenőrizte a tilalmas erdő sérthetlenségét. Az erdőbírákat évente választották, és utasításokban szabták meg feladataikat.²³ A középkori város az erdőhasználat mellett korán elnyerte a halászati jogot is. Többször említik a város határában lévő halastavakat (Pogány-tó, Virágos-tó, Alj-tó, Varjascsere, Kétágú-tó), melyek felügyeletére rendszeresen tóbírákat választott a tanács.

A városprivilegiumoknak általában sarkalatos pontja a **vásártartás** joga. Torda városa sem kivétel ez alól, a már 1291-ben elnyert *hetivásár* mellé utóbb az *országos vásártartás* jogát is elnyerte. A XVII. század elejére vonatkozóan három ilyen „sokadalmat” említenek a források: a Szent György (április 24), Szent János (június 24) és Kisboldogasszony-napit (szeptember 8) – egy 1629-ben kelt tanúvallomásból az

---

21 Bicsok: *Torda város...*, 48.

22 „Anno 1664 die 20 Aprilis ... Végesztük azért, egyenlő voxból, hogy mához nyoltzad napra valaki gyeptűjét szőlőjének meg nem csinálja, tehát az nyoltzad nap eltelvén, valaki gyeptűvel bekeríti, az gyeptűt nem csináló embernek szőlőjét, annak adatik in perpetuum in filios filiorum et haeredes haeredum, mivel ezt az örökséget nem úgy aestímalják most ő kegyelmek mint ép, mielt szőlő örökséget, hanem csak mint pusztá szőlőnek földét az mely pusztá szőlőnek földé (mint egyéb teritörümoknak is) mindenkor az város hatalmában volt.” – *TvTf...*, 43, 60.

23 „[1670] Instructio pro provisoribus sylvarum prohibitarum ... 2. Senkinek se esett, se fennálló fát, se pénzen, sem ajándékon senkinek ne adgyanak, se idegennek, se ittválónak, tanács híre nélkül. ... 6. Ha kinek esett fára leszen czédulája, fennálló fát vág le, meghzálagolják, minden kedvezés nélkül ... Valakinek szükségét derekasan láttya az tanács, az ad czédulát, senkinek, se hadnagy uram, se az notarius, ne adgyon.” – Uo. 51.

is kiderül, hogy a Szent János-napi sokadalom Újtordán volt, a másik kettő Ótordán. Az egyik vallomás azt bizonyítja, hogy a sokadalmat azért rendelték Újtordára, mert a vásár jövedelméből az ottani templomot építették.²⁴ A közös, rendszerint ótordai bíró adott vigyázókat és őrzőket is a vásárra. Ha valamilyen bűncselekmény miatt valaki fölött ítékezni kellett, az illetőt az ótordai tömlőcben őrizték.²⁵ Elképzelhető, hogy a XVII. század folyamán a város Szent Miklós-napra (december 6) újabb vásár tartására kapott engedélyt, Szaniszló Zsigmond ugyanis Szent Miklós-napi sokadalmat is említ naplójában.²⁶ A városi tanács által évente választott vásárbírák ügyeltek a vásár rendjére, s a nekik adott utasításból az is kiderül, hogy a város lakói bizonyos elővételi jogokkal éltek a piacra behozott áruk megvásárlásában.²⁷ A vásárvámból származó jövedelem jelentette a város egyik fontos bevételi forrását.

Tordán, az Aranyoson való átkeléskor vámot szedtek az uralkodó számára. 1593-ban az itteni vámjövedelem növelése érdekében az országgyűlés elrendelte, hogy „az város hidat csináltasson, kire ő nagysága vámot adjon”.²⁸ Egy 1612-ből származó vámszabályzat szerint, amelyet a város jegyzőkönyvébe is bevezettek, kiderül, hogy akkor a hídon a **vámszedési jogot** a város gyakorolta. Valószínű, hogy csak bérelte a vámot, amelyet Bethlen Gábor fejedelem 1626. május 30-án végleg Tordának adományozott.²⁹ A város vámost tartott, akinek 1665-ben heti 75 dénár fizetést rendeltek.³⁰

Torda polgárai a királytól elnyerték a **kisebb haszonvételi jogok** gyakorlását is. Számukra a város területén szabad volt a bor árusítása, mészárszék tartása, valamint malom fenntartása. A város rendelkezett a **bor kimérésének** módjáról, előnyben részesítve a helyben termelt borok árusítását, amelyre minden polgárnak joga volt. Ha a

---

24 Kiss: *Ó és Újtorda...*, 152.

25 Uo.

26 *Szaniszló Zsigmond naplói (1682–1711)*. Közli Torma Károly. In: *Történelmi Tár*, XII (1889), 235, 252, 269. A továbbiakban Szaniszló...

27 1603 „... Valaminémű ételfele marháť vidékről eladni hoznak, déligh az kufár megh ne vehesse.” - *TvTJ...*, 9, 24.

28 EOE III. 426, 443.

29 EOE VIII. 319., Orbán: *Torda város... II.* 169.

30 *TvTJ...*, 10, 45.

városban elfogyott a bor, a tanács döntött az idegen bor behozatalának engedélyéről, s a borbírák útján az eladási árat is megszabta. Elrendelhetette továbbá, hogy bizonyos ideig csak a város tarthasson fenn kocsmát. Ilyenkor annak jövedelmét a város és az egyház hasznára fordították.³¹

A Rákos-patakon és az Aranyoson a XVI. század közepéig több **malom** is épült. Ezek a tordai templomok, az ágostonos szerzetesrend, magánszemélyek, illetve a város birtokában voltak. A szekularizáció következtében az egyházi malmok átkerültek az unitárius egyház, valamint a város tulajdonába. A XVII. században a városé volt az Aranyoson lévő háromkövű, valamint a Rákos-patakon épült kétkövű malom, ezeken kívül valószínűleg a város kezelte az 1579-ben már említett ispotályhoz tartozó malmot is.³² A malomjövedelmek kezelését ún. malombírákra bízták, a jövedelemből a város tisztségviselői, valamint a városban szolgáló papok és tanítók részesültek. Az 1670-es évekre „a rossz, apró patakalmok” nem tudták már ellátni a tordaiak szükségleteit, ezért a tanács 1674. március 18-án úgy döntött, hogy az Aranyoson új malmot építtet, amelynek költségeit a nemes polgárok egy része vállalta fel.³³

A kisebb haszonvételi jogok sorában szólni kell a **mészárszéktartásról** is. Torda 1665. évi megnevesítése után különösen sok feszültség adódott a város vezetősége és a mészáros céh között. A város

---

31 „Anno 1665 die 11 Octobris. Hogy mivel Isten kegyelméből immár, mind az két város edgyé lött, Ó-Thordanak penigh régi szent királyoktól adatott privilegiuma edgyik az volt, az többi köszt, hogy valameddigh határunkon termett borunkban tartott, ... senkinek addigh az idegen bort behozni szabados nem volt, mellyet is in vigore Ó-Thorda mindaddigh migh ez város derék reformatioja nem lön, megtartott, az idegen boroknak fenekeknek kivágásának poenája alatt. Most is, jóllehet Ó-Thordának határán termett bor nintsen városunkban, de hogy immár Új-Thorda Ó-Thordához incorporaltatott, ő kegyelmeknek szépen adott Isten áldást borból, aszt akarják ő kegyelmek, unanimi voto et consensu, hogy Ó-Thordának specificalt szép privilegiuma Új-Thordai uraimékra is kiterjedgyen a modo in posterum eterni perpetuum. Mostan is valameddigh Új-Thordában száz veder borigh találtatik, senki addigh idegen bort behozni s annál inkább aszt kikorcsmárolni ne merészellye sub poena in privilegio descripta.” – Uo. 30, 45-46.

32 Uo. 10.

33 Uo. 55. – Ezt a malmot 1692-ben Bethlen Miklós csere révén megszerezte a várostól, majd hosszan pereskedett miatta a várossal. – Orbán: *Torda város... I.* 306-307.

ugyanis külön hentest tartott, aki a mészáros céhnél olcsóbban, a tanács által megállapított áron árulta a húst. Ezek az ellentétek több szabályrendelet és egyezmény megszületéséhez vezettek, amelyek szabályozták a hentések, mészárosok és húslátók működését.³⁴

A XVII. században a város **földesúri jogokat** is gyakorolt, birtokában volt ugyanis Indal falu egy része.³⁵ Valószínűleg Torda a XVI. századi szekularizáció során nyerte el ezt a birtokot, amely 1495-ben még az ótordai Szent Miklós-templom Keresztelő Szent Jánosnak és Szent Ilonának szentelt két oltára papjáié volt.³⁶ 1613. február 1-jén a város adománylevelet is nyert Bethlen Gábor fejedelemtől e részjóságra.³⁷ Az indali birtok gazdálkodását a tanács által választott ispán vezette, kinek azt is előírták, hogy miként dolgoztassa a jobbágyokat.³⁸

A mezővárosi jogállás azonban kötelezettségeket is rótt a polgárságra, az ún. „városi rend”-re, amely 1665-ig köteles volt a fejedelemnek gazdálkodni, azaz itteni tartózkodása idején az egész udvart eltartani, ami komoly terhet jelentett. A városlakók a fejedelemnek **telekadót**, cenzust fizettek, és kinek-kinek ennek arányában adtak földet a határból. Az adót a város szedette be saját tisztségviselőivel,

---

34 „[1665 augusztus 4.] ... az mészárszék egy közhelyen legyen, ... hová mindenfelől az nemes város lakosi elérkezessenek. Abban pedig minden nap reggeltől fogva estvéig elegendő hús legyen, úgyhogy az városnak semminemű fogyatkozása húsból ne lehessen. Húst penigh melegen ne árulnyanak (az mint eddigh szokások volt, hogy mihelt nyúzták menten mérték), hanem jól meghvárják hülni, úgyhogy az mely marhát reggel akarnak kimérni azelőtt való estve, az délután árulandó húst penigh reggel nyúzzák meg. ... Arra pedig gondot viseljenek vásárbíró uraimék, hogy az mely marhát le akarnak ütni, nekik megmutassák, hogy beteges s bolond ne legyen és így az mely marhát ő kegyelmek illendőnek lenni itélnek, azt nyúzzák meg.” - *TvTJ...*, 44-45.

35 *TvTJ...*, 29.

36 Orbán: *Torda város... I.* 205.; *TvTJ...*, 11.

37 Orbán: *Torda város... I.* 243.

38 „[1670. január 1.] Az város jobbágyinak gongyaviselésére rendeltetett Szindi János uram, fizetése fl. 4, két nap arattasson, két nap kaszáltasson, két nap szántasson, ugarlaskor és maglaskor is. Az szolgáltatás így legyen: a die Martini ad diem beati Georgii minden héten véllek az város szükségére egy-egy szán fát hozasson. Két hétig szántasson, mind ugarlaskor és maglaskor, két hétig kaszáltasson és takartasson és abból leendő gabonát betakaríttasson. Ezeken kívül semmivel őket ne aggravalja; tavasszal is két hétig. Ételekre viselyen gondot, az mit reájuk költ, az városéból vegye ki.” - *TvTJ...*, 49-50.

és egy összegben fizette be a fejedelmi kincstárba. A cenzuson kívül, a városiak fizetni tartoztak az országgyűlés által kirótt **kapuszám szerinti adót** is. Ezt szintén a város tisztviselői hajtották be. 1665 után, a megnevesített polgárok jogilag ugyan mentesek lettek volna az adófizetés alól, de az országgyűlés, tekintettel a nehéz helyzetre, ellenkezésük dacára, az ún. **egyforintos adót** reájuk is kivetette.³⁹

Az egyházi tized szekularizációja után a **dézsmát** a város lakói a kincstárnak fizették, ezt a kamaraispán gyűjtette be. Minden városi telken lakó polgár köteles volt dézsmát adni terméséből, kivéve a megnevesített telkeket. Ennek negyede, a **quarta** a papnak és a tanítónak járt, és ezt a város 1665. évi megnevesítése után is begyűjtötték a város lakóitól.⁴⁰

Komoly terhet jelentett a polgárok számára a fejedelmi futárok (**posták**) elszállásolása, postalovak és szekerek biztosítása Kolozsvárig és Enyedig. Sokszor a postának adott lovat nem küldték vissza a legközelebbi állomásra, hanem továbbvitték vagy dolgoztatták, illetve tönkretették. Ezért a polgárok nem szívesen tartottak lovat.⁴¹

Mivel a város melletti Keresztesmezőn volt az ország hadainak gyülekezési helye, gyakran előfordult, hogy a városban szállásolták el az itt átvonuló vagy gyülekező katonákat. A **katonák ellátása** a városiakra rendkívüli terheket rótt, de alóluk felmentést is lehetett szerezni. 1640-ben I. Rákóczi György az ótordai református egyházfiakat felmentette e teher alól.

Torda város 1665. évi megnevesítése – az önkormányzat kiteljesedése

Az 1650-es évek vége megrázkódtatások sorát jelentette Erdélyben, és ezek alól nem mentesült Torda városa sem. 1658-ban a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata nyomán Erdélybe törő török-tatár csapatok égették fel. A városlakók egy része Kolozsvárra menekült,

---

39 EOE XIII. 292, EOE XIV. 228-229.; *TvTJ...*, 47, 49.

40 EOE XV. 113.

41 *TvTJ...*, 34.

mások a környékbeli erdőkbe, a város pedig „... porrá és semmivé tétetett vala” – olvassuk Enyedi István feljegyzéseiben.⁴²

Az így részben lakatlanná vált Tordára telepíti 1659 májusában II. Rákóczi György a török által elfoglalt **Lugos** és **Karánsebes** végvárak nemeseit és polgári rendű lakosait. A fejedelmi akaratot az 1659. május 24-i szászsebesi országgyűlés 10. törvénycikke szentesítette, a megtelepítetteket ugyanakkor Torda vármegye hatáskörébe utalta.⁴³

A várost fenyegető veszélyek azonban még nem múltak el véglegesen: 1659 decemberében a Barcsai Ákos támogatására érkező Szejdi Ahmed budai pasa éppen Tordánál vert szét egy, a II. Rákóczi György segítségére érkezett partiumi sereget. A csetepaté felzaklatta ugyan a városlakókat, szerencsére a randalírozás nem járt jelentősebb anyagi károkkal.⁴⁴

Az 1661. esztendő újabb török támadást hozott a városra, ezúttal a Kemény Jánost üldöző Ali temesvári pasa csapatai pusztítottak. A hadjáratban résztvevő Evlia Cselebi így emlékezik: „E városban egy napig időzván, ezt is felgyújtottuk, s olyannyira elpusztult, hogy romhalmaznál egyéb nem maradt a helyén”.⁴⁵

42 Enyedi István: *II. Rákóczi György veszedelméről 1657–1660*. In: Erdélyi Történelmi Adatok, IV. Szabó Károly (szerk.). Kolozsvár, 1862. 273.

43 A rendek előrebocsátották, hogy noha a karánsebesi nemések és városi rendek Tornya Péter és Dobolyi István fejedelmi megbízottak előtt esküt tettek, hogy Lugost és Karánsebest fel nem adják, hanem ha kell a szigetváriak példájára feláldozzák magukat, ennek dacára, nem bízva falaik erősségében, úgy Karánsebest, mint Lugost elhagyták. Így sem a fejedelem, sem az ország nekik semminemű kárpótlással nem tartozna, mindazonáltal mivel a fejedelem Tordát rendelte lakóhelyül, ezt a rendek is jóváhagyják, azzal a kitéttel, hogy a menekültek a vármegye törvényeihez tartásuk magukat. – EOE XII. 299-300.

44 „Azok [a partiumi hadfiak] annyira megrémültek, amikor meglátták a törököket, hogy három részre oszolva meggyorsították haladásukat. Az a részük, amelyik ... jobb felől hagyta el a várost, a hegyekben kezdett menedéket keresni, de Huszaim pasa az egriekkel utolérte őket, s mindnyájukat lekasabolta. Másik részük, amelyik balról hagyta el a várost, s az ellenség üldözöbe vette őket, a sóbányáknál pusztult el. A többiek pedig ... egy csoportba tömörültek, és a város egyik utcáján bátran megtámadták a budai pasát. Mindkét részről többen elesetek, de nagyjából sértetlenül távoztak, mire leszállt az est. A budai pasa nem igazi örvendezéssel tért meg Barcsai fejedelemhez a táborba.” – Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József. Bp., 1993. 58.

45 *Evlia Cselebi török világlutató magyarországi utazásai 1660–1664*. Közzéteszi Karácson Imre. Bp., 1904. 78.

A sorozatos dúlások miatt – bár valószínűleg az elmenekült városlakók egy része utóbb visszatért – a lakosság száma igen megfogyatkozott, ezért a pusztán maradt telkekre I. Apafi Mihály a török kezére került **Várad** és a vasvári béke értelmében lerombolt **Székelyhíd** várának elmenekült védőit telepítette. Tanulva az 1619 utáni tordai feszültségek-ből, az erdélyi rendek 1665 májusában **Ótorda, Újtorda és Egyházfalva**, illetve **Dés városának összes lakóját „egy corpusban” megne-mesítették.**⁴⁶

A gyulafehérvári diéta 35. törvénycikke a tordai és dési pusztá telkek összeírását rendelte el,⁴⁷ a 36. törvénycikk pedig a Désre, Ó- és Újtordába települt „civilis státusok” nemesi szabadságra emeléséről határozott, úgy, hogy azok a vármegye zászlója alatt szolgáljanak, de hadi expedíciók alól három évig mentesek maradjanak.⁴⁸ A törvényhozó testület óvatossága és körültekintése ellenére a következő évtizedekben mindkét városban számos konfliktus borzolta a kedélyeket, a rendek helyzetértékelése szerint, „mivel láttatnék, sok [polgár] nem annyira a maga igazságát oltalmazni, mint mások odatelepedésit meggátolni irigységből”. 1671-ben például a Désen megtelepedni kívánó nemesek arról panaszkodnak az országgyűlés előtt, hogy a helyi polgárok különféle akadályokkal próbálják meggátolni beköltözésüket: a gazdátlan telkeket még ha pénzen meg is vették, a polgárok folytonos óvásokkal (vérség, szomszédság stb. címén) zaklatják miattuk. A rendek ennek következtében a feszültségek feloldására biztosokat rendeltek: Béli Pált, Haller Jánost és Kornis Gáspárt, akik megvizsgálván a dolgot, elrendelték, hogy azon telkeket, melyeknek urai még nem tértek vissza a tatár fogságból, s eddig róluk semmi hír sem érkezett, esetleges megszabadulásukig, a jövevények birtokba vehetik.⁴⁹ 1688-ban pedig, annak ellenére, hogy a kollektív nemesítés

---

46 EOE XIV. 124–127.

47 Uo. 124.

48 „...végeztük Nagyságod kegyelmes resolutioja szerint, hogy oblatiojok és kívánságok szerint, a megírt helyekre telepedvén, mind az ott lakosokkal együtt, egyenlő nemesi szabadságban éljenek, és hadi szolgálatban, törvényeknek kiszolgáltatásában, vármegyétől dependálnak, több extraneus atyánkfiai is közikben telepedvén, hadi expeditióktól őket három esztendeig Nagyságod kegyelmes választétele szerint immunitálni, épülhessenek az alatt.” – Uo. 125.

49 Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája III.* Dés, 1900. 39. A továbbiakban Kádár: *Szolnok-Doboka...*

éppen a békés együttélést kellett volna szolgálja, újabb konfliktusra adott lehetőséget Désen: ezúttal a „helyi” nemesség panaszkodott, hogy a „jövevények”, törvény adta kiváltságaikra hivatkozva,⁵⁰ a városi terhek alól (postaló adás, városi adó, katonaelszállásolás stb.) magukat mindig kivonni akarják. Hasonló feszültségekre utal az 1713. évi tordai összeírás is: „... az megírt városban lakó s ott házakat bíró úri, fő és nemesi rendek teljességgel mind az város portiójától, mind egyéb közönséges városi teherviseléstől magokat immunitállják, jöllehet az városnak határinak nagyobb részét öngagságok és ökegyelmek bírják ... a szántóföldeket és réteket az város igáját húzó s adózó embereknek dézmájában és résziben adgyák.”⁵¹

A gyulafehérvári országgyűlés (1665) 37. cikkelye rendelkezett a megtelepítettek adómentességéről, minden birtokaikra nézve, a Keresztesmező kivételével: „... mint privilegiatus, egy szabadsággal élő emberek, jus regium megadással confirmaltassanak és condecoraltassanak, úgy, hogy magok majorságából semmiből, se szőlőből, se szántóföldekből, magok határok valókból dézmát ne adjanak, mivel a vármegyével és a nemes országgal egy onus viselők lennének.”⁵² Az utóbbi kiváltságot az erdélyi törvényhozás 1667-ben is elismerte, mikor a nemes városok lakóit a kapuadó alól felmentette, viszont fejenkénti egy forintos adó fizetésére kötelezte őket, egy kategóriába sorolva az egytelkes nemesekkel.⁵³ Az 1670. évi országgyűlés úgy határozott, hogy a kincstár elengedi a dézsma háromnegyed részét is, de a fennmaradó egynegyed az eklézsiák prédikátorainak kell kiadni.⁵⁴

---

50 Az *Approbatae Constitutiones* (III. rész, 6. cím, 2. cikk) szerint a nemes sem postaló adásával, sem fuvarozással, sem katonaság beszállásával nem tartozik szabad akaratán kívül.

51 Wolf Rudolf: *Torda összeírása 1713-ból*. In: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei*. Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv. Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Pál Judit és Rüszt Fogarasi Enikő (szerk.). Cluj-Napoca/Kolozsvár, 2002. 206. A továbbiakban Wolf: *Torda összeírása...*

52 EOE XIV. 125.

53 *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. Ex articulis ab Anno 1654 ad praesentem hucusque 1669 conclusis excerptae*. V. rész, 45. cikkely. In: *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Bp., 1900. 347–349.

54 Orbán: *Torda város... I.* 314.

Az adómentességért cserébe a két város megnemesített lakossága a vármegye zászlaja alatt volt köteles hadba menni, mivel jogilag a vármegyei nemesség részének számított.⁵⁵ Érdekes az 1713. évi tordai konskripció újtordaiakra vonatkozó megállapítása: „mindazonáltal ezen megírt város különbözik Ótordától avval, hogy ő kegyelmek privilégiumok szerint nem szoktak adni senkinek sem dézmát, sem quártát, ez mai napig”⁵⁶ –, amely egyben arra is fényt vet, hogy jogi státusát illetően öt évtized elmúltával sem olvadt eggyé maradéktalanul az ó- és újtordai lakosság.

A 38. és 39. cikk biztosította a két város lakosságának sóra vonatkozó elővételi és kereskedési jogát, illetve a szabad kocsmá- és mézárszéktartási jogot.

Hogy „a nemes vármegyével egyenlő szabadságú és onust supportáló személyekké tétetnek” az nemcsak abból látszik, hogy a vármegye zászlaja alatt vonultak hadba, hanem abból is, hogy a vármegye részeként nem kaptak önálló képviseleti jogot az országgyűlésen, hanem a vármegyével közösen képviseltették magukat. Az 1667 januári marosvásárhelyi országgyűlés határozata, miszerint „Dés városa ezután, nem mint eddig, regalissal, hanem a vármegyével mindenkor egyetértőleg hívassék meg az országgyűlésre, mivel nemes emberek lévén ő kegyelmek is”⁵⁷, Tordára is érvényes kellett legyen, hiszen a két város azonos jogállású volt. Szaniszló Zsigmond naplójának feljegyzése ugyan azt sugallja, mintha 1684-ben három követ képviselte volna Torda városát az országgyűlésen („Gyűlt be az tanács. Választottak el országgyűlésre hadnagy uram [Vida István], Teremi uram [Teremi András ülnök] s engemet”)⁵⁸, azonban sokkal inkább arról lehet szó, hogy tordai lakosok ugyan a képviselők, esetleg városi tisztségnévükkel szignálnak az országgyűlési jegyzőkönyvekben is, a diétán azonban az egész vármegye képviseletét látják el.

---

55 Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány I.* Kolozsvár, 1861. 75. A továbbiakban Dósa: *Erdélyhoni...*

56 Wolf: *Torda összeírása...*, 203.

57 Kádár: *Szolnok-Doboka...*, 38.

58 *Szaniszló...*, 250.

A fejedelem Torda lakosságának megnemesítéséről 1668. január 25-én, Besztercén bocsátott ki oklevelet.⁵⁹ Eszerint, az elhagyott telkeket minden tartozékaikkal a váradi és más magyarországbeli menekülteknek és mindkét nembeli utódaiknak adományozza; az ott lakó polgári rendű városiakat és mindkét nembeli leszármazottaikat polgári állásukból a nemesek sorába iktatja; birtokaikat mindenfajta adókötelezettség alól felmenti, elrendeli, hogy akik polgári állásukat elvesztették, azok is egyenlő szabadsággal bírjanak a menekült nemes-séggel, hadjáratokban és peres ügyekben is a főispánoktól függenek; mézszárszék- és kocsmatartási jogot biztosít; mindezen kiváltságok nem vonatkoznak azonban a sóvágókra, akik megmaradnak korábbi jogállásukban, s a bányaművelést az Approbatae Constitutionesben megjelölt módon tartoznak folytatni; jég, víz behatolása ellen védeni tartoznak a várost, őrizve és fenntartva az Aranyoson levő hidat, malmot, utakat, városi őrizetet és közmunkákat a nemesekkel együtt végezni, s minden ügyekben (kivéve a bányával való közvetlen ügyeket) a nemesek hadnagyától függeni.

Ezzel az egykori mezővárosból az 1848-ig terjedő időszakra, különleges jogállású, ún. **nemes város** lett. Az 1665. évi országgyűlési határozat és az 1668. évi oklevél – Wolf Rudolf szavaival – „kimondták ugyan a polgári rend megnemesítését, azonban ez a nemesítés nem ért többet egy armálisnál, mivel a személy szerint megnemesítettek nemesi rangjuk mellé nem kaptak birtokot. Ugyanis közösségileg Ótorda, Újtorda és Egyházfalva lakossága megkapta a nemesi címet, de ehhez nem járult a város határából kiszakított telek megnemesítése.”⁶⁰

Az 1665. évi nemesítés nyomán változások történtek Torda városának önkormányzati szervezetében. A korábbi 22–25 tagú tanács szerepét átvette a 13–19 ülnökből álló **nemes magisztrátus** (belső tanács), amelynek tagjai gazdasági feladatokat ellátó (vásárbíró,

---

59 Kemény József: *Diplomatarium Transilvanicum IX.* fol. 121–128. (A Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárának kéziratárában).; Orbán: *Torda város... I.* 248–250 – A besztercei országgyűlésen Torda városát Boldvai Márton és Stepan Ferenc ülnökök, illetve Szaniszló Albert jegyző képviselték. Az itt kiadott ünnepélyes oklevelet 1718-ban III. Károly is megerősítette, ez utóbbi megvan a MOL EGLt 5574/785 sz. alatt.

60 Wolf: *Torda összeírása...*, 205.

tóbíró, erdőbíró, hús- és serlátó, borbíró, malombíró), illetve rendészeti, igazságszolgáltatási, közigazgatási hatáskört betöltő tisztségviselők (alhadnagy – modern kifejezéssel rendőrparancsnok, jegyző, idéző, levéltárnok, iktató, pénztárnok) voltak. A testület illetékessége a város területén belül minden ügyre és – az egyháziakat kivéve – minden személyre kiterjedt mind rendészeti, mind igazságszolgáltatási tekintetben. A testület élén a korábbi főbíró helyét most már a **főhadnagy** (ductor nobilium) foglalta el. A nemesi közönség, az **universitas nobilium** (külső tanács) feladata volt a város tisztségviselőinek megválasztása, visszahívása, fizetésük meghatározása, a leköszönő hadnagy elszámoltatása, a város gazdálkodásának felügyelete, helyhatósági szabályrendeletek alkotása és azok betartatása. Határozatokat hozott a város határában lévő földek használatáról, és tisztségviselői révén felügyelte a sör- és borkimérések, illetve húsforralom biztonságát, kezelte az azokból, illetve a malomtartásból, a vám- és vásártartási jog gyakorlásából származó jövedelmeket.

A nemes városok – és általában a városok, illetve minden olyan testület, „mely tagjaira nézve hatósággal bír” – **statútumalkotó joggal** rendelkeztek. A magyar jog lehetővé tette, hogy a szabad városok, iparosok, kereskedők, maguk között belső törvényeket alkossanak, melyek nem mondhattak ellen az országos törvényeknek, és csak az illető városra, közösségre voltak kötelező érvényűek.⁶¹ A városok statútumai leginkább olyan helyi jellegű ügyekkel, csak a város lakóit érintő kérdésekkel foglalkoztak, mint a vásár-, kocsmá-, mézsárszék- és malomtartás, legeltetés, a vasárnapi munkaszünet megtartása, káromkodás stb.

A nemesítés (1665) utáni időszak statútumai közül érdemes megemlíteni a tordai várostatyák azon szabályrendeletét, melyet 1666. április 9-én fogadott el a vármegye közgyűlése, és amely hosszú lappangás után 2001-ben került közlésre.⁶² Nyilvánvaló, hogy a

---

61 *Werbőczy István Hármaskönyve*. III. rész, 2. cím, 1–6. cikkely. Lásd: http://mek.niif.hu/03600/03613/pdf/03613_3.pdf. A továbbiakban *Werbőczy*...

62 A szóban forgó statútum Orbán Balázs szerint megvolt Várfalvi Nagy János gyűjteményében (Orbán: *Torda város... I.* 473.), valamint a királyi kormányshatározati levéltárban, ennek ellenére a MOL-ban nem sikerült megtalálnom. Az 1666. április

nemesítés utáni első statútumok közül való, hiszen első két pontjában a **főhadnagy- és ülnökválasztást** szabályozza a megváltozott körülmények között. Eszerint a város élére január elsején kell főhadnagyt választani, 10–12 assessorral együtt,⁶³ akik minden kedden törvényt tartoznak ülni, ingó és ingatlan javakat, örökösödési ügyeket illető kérdésekben.

Egy hasonló statútum Désen 1669 elején, I. Apafi Mihály 1668. évi kiváltságlevele nyomán született, ezt március 30-án fogadta el Belső-Szolnok vármegye kudui közgyűlése.⁶⁴ A dési statútum több információval szolgál a helyi főhadnagy választását illetően. Ebből kiderül, hogy öt Kiskarácsony napján a belső-szolnoki főispánok választják a város által felterjesztett három személy közül, ugyanakkor az ülnököket a város választja.

A főhadnagyi eskü szerint⁶⁵ a tordai előljárót a nemesek testülete választotta, legalábbis a kezdeti időszakban, mivel két évtized múlva Szaniszló Zsigmond naplójából egy egész más, a désihez hasonló

9-i statútumra vonatkozóan lásd Bicsok: *Torda város...*, 48–52. és Uó: *Torda Nemes Városának Historiája*. In: Művelődés, LVIII (2005) 11–12. 25–26.

63 A statútumban foglalt határozat ellenére, a nemesítés utáni közvetlen időszakban 13–19 tagú a tordai magisztrátus, és csak 1677-ig történik a választás január 1-jén. – *TvTJ...*, 85–89.

64 Részben közli Kádár: *Szolnok-Doboka...*, 36–38; másolata: MOL EGLt 5574/785 jelzet alatt, valamint Mike Sándor: *Erdélyi helységeket illetők A–Z* – Dés címszónál (A Román Akadémia kolozsvári könyvtárának kéziratárában).

65 „Forma juramenti ductoris nobilium Thordensium anno 1665 die 4 Augusti descripta. Én T.T. ez nemes thordai universitasnak minden tagjaitól libero et communi suffragio választott főhadnagya és gondviselője, esküszöm az élő Istenre, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromság, edgy bizony örök Isten, hogy az én reám bizattott tisztemben tehetségem szerént igazán és hűségesen eljárók, az nemes vármegye főispányától dependentiát tartok és az nemes vármegyével edgyetértek minden nemesi szabadságunkat nem bántó, ország törvénye szerént való dolgokban, attól el sem szakadok, az nemes universitasban is szakadást nem teszek. Minden legitime emanaltott privilegiumiban, annuentiaiban, az nemesi szabadságot, az decretum és az ország constitutioja szerént intacte megtartom és másokkal is, sine ullo respectu personarum, megtartatom. Magunk között kösönséges constitutiokat is valamelyeket magunk hasznára rendelünk. Mindeneknek, mind szegénynek, boldognak, igaz törvént szolgáltatók, igaz executiot tészek és tétetek az törvény után. Minden proventusira, akárhonna és akárminemű legyen az nemes universitasnak, szorgalmatos gondot viselek és ad id deputatos viseltetek, az percepciókrul, erogatiókrul per officiales az universitasnak igaz számadást adok. Meg is engem Isten úgy segéllyen.” – *TvTJ...*, 44.

választási rendszerről értesülünk. Ekkor a város már két jelöltet nevez meg, a személyt illetően pedig a főispánok döntenek.⁶⁶ A dátum is módosul annyiban, hogy a felterjesztés általában január első napjaiban, a kinevezés pedig a hónap közepén-végén történik. Egy, a város tanácsi jegyzőkönyvében fennmaradt 1665. évi statútum szerint a hadnagy fizetése évi 60 forint és 12 nagy darab kősó, a jegyzőé 32 forint és 4 darab kősó, illetve minden a törvényszéknek járó jövedelemből egy rész.⁶⁷ Egy 1666. januári statútum arról rendelkezik, hogy az universitas felmenti a hadnagyot, az ülnököket, a jegyzőt és az idézőt a város őrzésének terhe alól.⁶⁸ A hivatalából leköszönő főhadnagyot számadási kötelezettség terhelte a nemesi közönség előtt.⁶⁹

A nemes városok önkormányzatának sarkalatos pontját jelentette az **igazságszolgáltatás** területén szerzett mozgástér. A nemes város főhadnagya ülnöktársaival a város lakóinak peres ügyeiben elsőfokú bírósággént ültetett törvényt és hozhatott ítéletet, mely másodfokon a vármegye törvényszékére volt fellebbezhető. A perbehívás a város idézője által történt, a perre pedig az idézéstől számított nyolc nap után kerülhetett csak sor. A nyolc nap leteltével a felperes írásban kellett beadja keresetét, melyre az alperes szintén írásban felelhetett. Ha az alperes két alkalommal nem jelent meg, a harmadik széken végleges ítéletet hoztak az ügyben, az alperes pedig 2 forint büntetést volt köteles fizetni az igazságszolgáltatás fékezéséért.

A kisebb ügyek, ún. osztózás, adósság, hitbér, jegyajándék, lopás, becsületsértés kérdései és minden 10 forintot meg nem haladó ügy a város törvényszékének kizárólagos hatáskörébe tartozott, felsőbb fórumra való fellebbezés lehetősége nélkül. Az 50 forintig terjedő ügyek első fokon a városi széken voltak tárgyalandók, a fellebbezés lehetőségével akár a vármegyéhez, akár a Táblára. Az 50 forintot meghaladó ügyek esetében a városi és vármegyei törvényszék vagy a Fejedelmi Tábla egyaránt kompetens fórumnak számított.

---

66 *Szaniszló...*, 249-250.

67 *TvTJ...*, 44.

68 Uo. 48.

69 Uo. 53.

A nagyobb hatalmaskodás öt esetében a városi törvényszék előtt kezdődött a per, akárcsak emberölési ügyben. A tetten ért gyilkos elítélése és kivégzése is ugyanezen szék határozata alapján történt. Erre volt is lehetőség, hisz Tordának már korábról pallosjoga volt.

Ha valaki a tordai széken meghirdetett pert más székre vitte, perpatvar (calumnia) bűnébe esett, és perét örökre elveszítette, ha pedig bebizonyosodott, hogy alaptalanul vádolt valakit, meg kellett fizetnie a perköltséget, az alperest pedig felmentették.

A nemesség cselédei, zsellerei szintén a városi szék előtt feleltek tetteikért – súlyos büntettek esetén ők megfoghatók voltak. Az ügyek a bejegyzés sorrendjében nyertek jogorvoslatot, azonban a törvényszék fenntartotta magának azt a jogot, hogy egyes „szegények és miserabilisek” ügyeit soron kívül tárgyalja.

A peres ügyek egy része bírságot vont maga után, míg másik csoportja csupán végrehajtást igényelt – ez utóbbiak között leggyakoribbak a hitbér, jegyajándék, zálogos jogok.⁷⁰ Az első kategória (tehát a bűnügyek) egy külön csoportját alkotják a főbenjáró bűnök, vagy a nagyobb hatalmaskodás öt esete (quinque casus): nemesember megsebzése, ok nélküli letartóztatása, megölése, nemesi házak megtámadása vagy nemesi birtok elfoglalása. Ezeket a büntetteket az erdélyi vármegyékben fej- vagy jószágvesztéssel büntették, de nem mindkettővel.⁷¹ Védett emberekkel (bírók, a fejedelem emberei) szemben elkövetett nagyobb hatalmaskodás viszont hűtlenségnek (nota infidelitatis) számított, fej- és jószágvesztést vonva maga után.

A bírságok között találjuk a mortuum homagiumot (vérdíj)⁷², mely az emberölő fejének díja. Noha kezdetben a megölt embernek az ára volt, később a gyilkos a saját fejének árával tartozott, a nemes városokban 33 forinttal.⁷³ A vivum homagium (élődíj) a verés, súlyos testi sértés bírsága volt, összegben a vérdíj felét tette ki. A vérdíjhoz

---

70 Werbőczy..., III. rész, 8. cím, 3. cikkely. Lásd: http://mek.niif.hu/03600/03613/pdf/03613_3.pdf.

71 Bónis György: *Magyar jogtörténet II.* Kolozsvár, 1942. 218. A továbbiakban Bónis: *Magyar jogtörténet...*

72 A nemes városokban alkalmazott bírságokra és perorvoslati díjakra vonatkozóan lásd Bicsok: *Torda város...*, 51-52.

73 Bónis: *Magyar jogtörténet...*, 219; Werbőczy..., III. rész, 4. cím, 2-3. cikkely. Lásd: http://mek.niif.hu/03600/03613/pdf/03613_3.pdf.

hasonló bírság a fejváltság (*emenda capitis*), amit leginkább a nagyobb hatalmaskodás azon eseteiben kellett fizetni, amikor nő vagy egyházi férfi követte el a bűnt, akiket nem lehetett ilyen esetben fejvesztéssel sújtani. Az ítélet jószágvesztést is maga után vont: az elítélt kifizette a nemes városokban szokásos 33 forintos fejváltságot, majd vagyonának többi részén a bíró és a sértett osztoztak 2/3–1/3 arányban. Általában a fejváltság felét tette ki a nyelvváltság (*emenda linguae*), melyet rágalmozás, becsületsértés esetén ítélték meg. Hasonló és igen gyakori esetet képezett a patvarkodás (*calumnia*), melyen leginkább jogtalan perlekedést, alaptalan vádaskodást, becsületsértést, ugyanazon ügynek két széken való párhuzamos megindítását, a már teljesített követelés perelését értették. Büntetése a per elvesztése volt, melyhez az erdélyi vármegyékben 200 forint, a nemes városokban pedig 33 forint bírságot szabtak ki.

A per folyamán tanúsított magatartásért a törvényszék bírságot szabhatott ki. Ilyen volt a széksértésért (*violatio sedis*), „a törvényszék előtt mondott éktelen szavak vagy a jelenlevők becsmérése” miatt megítélt 16,50 forintos büntetés, vagy a visszaűzés (*onus repulsionis*) hasonló mértékű díja. Az ügyvédszó visszavonása (*revocatio vocis procuratoris*) és a perleszállítás (*depositione causae*) a perorvoslatok leggyakoribb formái voltak. Az első esetben az ügyvéd azon kijelentéseit lehetett visszavonni, melyeket nem megbízójának akaratából mondott; az utóbbi esetre az ügyvédszó visszavonása következtében kerülhetett sor, ha a bíró úgy döntött, hogy a vád alaptalanná vált. Perleszállításra sor kerülhetett a felperes akaratából is, ha az ügy tárgyalása előtt azt visszavonta, úgy ítélve meg, hogy keresete inkább kárára lesz, mint hasznára. A perorvoslatok díja a nemes városokban 1,50 forint volt.

A nemes városok és a vármegyék igazságszolgáltatása közötti legszembeűnőbb eltérés a bírságok és perorvoslatok díjainak különbözőségében van, ugyanis a tordai törvényszéken sokkal kisebb összegek voltak érvényben, sőt a Királyi Tábla határozata szerint, ha tordai embert pereltek a vármegye előtt, akkor is a Torda városában érvényes bírságok szerint büntették.

Azontúl, hogy a nemes város saját polgárainak elsőfokú bíróságaként működött, a tordai tanács volt fellebbezési fóruma a járai és kolozsi törvényszékeknek is, erre utal Kolozs város 1609. évi szabályrendelete⁷⁴ és Torda város tanácsi jegyzőkönyvének 1616. évi bejegyzése is.⁷⁵ Orbán Balázs feltételezése szerint a XVIII. század végéig számított Torda városa Kolozs és Jára másodfokú törvényszékének, mint írja „a II. József alatti alkotmánytalan interregnum megszüntetése alkalmával Torda város igyekezett e régibb jogát érvényesíteni s átírt a kolozsi tanácshoz s kérdést tett, hogy miután az alkotmány helyreállt s az erdélyi törvények ismét életbe léptek, miért nem küldi Kolozs város – régi szokás és törvények értelmében – pereit a tordai tanács appellátájára? Úgy látszik, hogy Kolozs város ekkor emancipálta magát.”⁷⁶

Ami a kiváltságokból 1711 utánra megmaradt

A szatmári béke után a Habsburg-kormányzat jelentősen csorbította Torda város kiváltságait. Nevében ugyan nemes város maradt, de kiváltságai nagy részét rendre elveszítette.

1711-ig a város lakói nem tartoztak adót fizetni, egyedüli kötelezettségük a katonáskodás lévén. 1711 után azonban az Udvar már nem tartott igényt az erdélyiek személyes részvételére a Birodalom védelmében – erdélyi tisztek továbbra is szolgáltak ugyan a Birodalom hadseregében, de a hagyományos hadfelkészülés szükségességétől a Habsburgok eltekintettek –, ezzel az erdélyi nemes városok kiváltságos helyzete alapjaiban rendült meg. A kuruc szabadságharc éveinek tanulságából kiindulva a császári adminisztráció kardinális pontnak

---

74 Rüszy Fogarasi Enikő: *Kolozs mezőváros 1609. évi limitációja*. In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 2004. 423.

75 „Mikor ide, az mi székünkre, kérdőt hoznak egyéb kívülvaló attyánkfiai, az réghi jó rendtartást méltó és szükséges mostan is abban követnünk és megtartanunk: hogy tudni illik, az mit azelőtt való atyáink vöttek az törvény kimondástól den. 13, az meghírasátul és bepecsjéltéstől 24 pinzt vöttek és az város szolgáljának, az polgár uraim begyűjtéséért, nem tartozott semmivel. Mostan is ugyan azt az rendtartást követvén csjak az feljül meghírth 37 pinzzel tartoznak az Jarayak. Az Colosiak den. 66.” – *TvTJ...*, 33.

76 Orbán: *Torda város... I.* 474.

tekintette a rend fenntartását Erdélyben, ezért a befolyó közjövödelmeket is a hadsereg ellátására rendelték.

Ugyanakkor, dacára a Diploma Leopoldinumban tett ígéreteknek, az Udvar nem kívánt jogfolytonosságot garantálni a korábbi fejedelmi korszak nemesi címeket adományozó politikájának, így a jövödelmek növelése érdekében adó alá íratta az armalista nemességet és a nemes városok lakosságát is. 1712-ben III. Károly elrendelte, hogy mindazok az egytelkes nemesek – tehát az 1665. évi nemesítés alanyai is –, akik nem tudnak két szolgáló jobbágyot vagy zsellért és megfelelő birtokot felmutatni, adó alá iratnak. Ez ügyben 1712–1714 folyamán országos adóösszeírásra került sor, felmérendő az adóalanyok teherbíró képességét. Torda város vezetősége jelezte, hogy ugyan „magokat conscriptio alá bocsátják”, de ez ellentétben áll a város nemesi kiváltságaival és ennek megfelelően ők továbbra is élni kívánnak nemesi előjogaikkal,⁷⁷ mindhiába. 1715-től kezdődően Torda és Dés már nem élhetett addigi legfontosabb kiváltságával, az **adómentességgel**.

Ezt a helyzetet erősítette meg az 1754-ben Erdélyben bevezetett új adózási rendszer, a Systhema Bethlenianum is, amely úgyszintén adókötelesnek nyilvánította az egytelkes nemeseket és a nemes városok lakóit.⁷⁸

Valamikor a XVIII. század első felében, a tordaiak elveszítették **pallosjogukat** is, mint a források említik főhadnagyuk hanyagsága miatt. Az elveszített kiváltság visszaszerzésének hosszú procedúrája azzal kezdődött, hogy az 1742. évi országgyűlés június 11-i ülésén Torda nemes városa kérvényt terjesztett elő, melyben oklevelekkel bizonyította, hogy nemrég még *ius gladii*val rendelkezett, és kérte ezen kiváltsága visszaállítását. A folyamodvány jogszerűségét egyébként a vármegye közgyűlése is elismerte, az erre vonatkozó jegyzőkönyv szintén ismertetésre került az országgyűlésen, a rendek azonban az ügyet a Főkormányzók elé utalták. Torda város pallosjogát a Gubernium is elismerte, azonban selyei Tolnay János közügyigazgató ellentmondott. Az ügy tisztázására biztosokat rendelt ki a Főkormányzók: 1744. március 17-én Nagyszébenben Mikó János és Endes Mihály királyi táblai ülnökök előtt Tolnay János ellentmondását

77 Wolf: *Torda összeírása...*, 201.

78 Dósa: *Erdélyhoni...*, 226.

visszavonta, erről zalatnai Dobra Péter közügyigazgató tanúsítványt is kiállított. A Főkormányshéék 1745. február 19-én Nagyszébenben Alvinczi Gábor aláírásával határozatot adott ki a tordai pallosjog visszaállításáról.⁷⁹ Egy 1745. április 6-i tordai statútum már így szól: „Hogy az Hóhérnak holnap szám szerint, a két véka búza kiadassék, minthogy már a Város Keze alatt vagon, és szolgál mikor kívántatik, determináltatott.”⁸⁰

A század második felében az **igazságszolgáltatást** illető önállóság csorbult azért, hogy a városban vagy annak határán birtokos, de nem Tordán lakó nemesek tordai polgárokkal folytatott pereiket mindinkább a vármegye előtt indították, megkerülve a város elsőfokú bíróságát. Több ilyen esetet említ Csipkés Elek és Orbán Balázs is. A jogvédelem egy következő állomását Márkó György főhadnagy és Miklós László jegyző 1785. március 4-i főkormányshéeki beadványa jelenti, melyben előadják fenti sérelmüket, ugyanakkor kinyilvánítják Torda város azon szándékát, hogy továbbra is élni kíván önkormányzati és bíraskodási jogával, és nem egyezik bele, hogy törvényhatósági joga is elsorvadjon. Az előterjesztők az Approbatae Constitutiones III. rész, 60. cím, 31. cikkelyére hivatkoznak, melyben az 1634. évi országgyűlés kimondta: „Az ujj Tordaiaknak privilegiumok confirmaltatni végeztetett, kikkel ha személyekben való dologért perelne valaki, füstín, ha privata persona perel valami örökséget, privatus embertől, mint a többi oppidumokban, úgy ott is az ott való birák előtt indítsa, onnat bocsátassék táblára; ha pedig communitást illet a dolog, egyebekben is, nem pedig személyek szerint való tselekedetekben, Táblára evocáltassanak, de communitást nem illető dolgokért, ha ki őket evocálná, convincaltassék in poena violationis articulorum 200 flor. constituentur.”

---

79 „Hogy mivel egy privatus supina negligentiájából és az akkori hadnagy tisztében való el nem járása miatt történt, hogy a vármegye egy ideig influált volt Torda város ius gladiumának usurpálásába, s mert régi privilegiumaiban is – melyeket Károly császár is 1718-ban elismert – ius gladii-ja Tordának biztosítva van, azért Torda városát abba visszahelyezni rendeljük.” – Orbán: *Torda város... I.* 251-252.

80 Kolosvári Sándor – Óváry Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium I.* Bp., 1885. 420.

Maguk az előterjesztők is utalnak az approbatális törvénycikknek ellentmondó gyulafehérvári cikkelyre (CC, III. rész, 11. cím, 6. cikkely – 1665), amely kimondja, hogy „Désre, Ó- és Uj-Tordára telepedőknek kivánságokra végeztük, hogy az illető vármegye zászlója alatt üljenek fel, szükségnek idején; törvények dolgában is vármegyén pereljenek”, de ezt úgy értelmezik, hogy a vármegyére csupán mint fellebezési fórumra történik a hivatkozás és I. Apafi Mihály későbbi keletű adománylevele (1668) ezt egyébként is felülírja. Kéri a Főkormány-széket, hogy kéréseiket az uralkodó színe elé juttassa és városukat jogaiban, törvénykezési szabadságában megtartsa.⁸¹ II. József modernizáló és központosító törekvései, illetve a partikuláris kiváltságok ügyében vallott felfogása nem kedvezett a hasonló folyamodványoknak, az ügyben nem is történt előrelépés.

---

81 Orbán: *Torda város... I.* 253-254.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

II. József reformjai Udvarhelyszéken

II. József politikai eszmélésétől kezdve folyamatosan arra készült, hogy majd felvilágosult despotaként új korszakot nyisson országai történetében. Míg Mária Terézia egy türelmes reformer volt, aki taktikusan visszakozott vagy módosított tervein, valahányszor a helyzet megkövetelte, addig József ragaszkodott eredeti elképzelései maradéktalan végrehajtásához, akárhány fronton is kellett az ellenszegülők hadával szembenéznie. A rendiség, rendi alkotmányosság, az évszázados privilégiumok, beidegződések, autonóm hagyományok mind gyűlölt torlaszok voltak a József által megálmodott, erőteljesen központosított, korszerű, merkantil szellemben szervezett birodalom megteremtése útjában. Ezek után természetesen találjuk, hogy az archaikus, kiváltságait konokul őrző székely társadalom ellenségesen viszonyult hozzá. Ez nem azt jelenti, hogy Udvarhelyszéken ne találkoznánk az országjáró császárról szóló anekdotákkal, melyekben az uralkodó joviálisan társalog a helybeli tisztségviselővel, parasztokkal, vagy éppen derűs jámborsággal engedi becsapni magát.

Az egyik történet a császárnak egy Dimén József nevű, humoródmenti járási dullóval való párbeszédét örökíti meg: „Kérdezte tőle Udvarhelyt latinul a császár: *Suntne latrones in silvis, domine Dimén?* Vannak-e tolvajok az erdőben? (Rikában). S Dimén így felele néki latin oláh szókkal: *Sunt destul, domine rex.* Elég van, uram király. A király elmosolyodott reá, de több beszédből még jobban megszeretvén, azután míg székelyföldön járt magával hordozta, s végre a rikai tolvajok kiirtását is reá bízta.”¹

---

1 Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett.* II. k. Kolozsvár, 1942. 47.

A másik anekdota szerint Gagy község székelyei szedték rá leleményesen a közéjük érkezett uralkodót, kényszerítve őt, hogy gyalogosan hagyja el falujukat. Dózsa Dániel verssorokba szedve közvetítette számunkra e hagyományt:

József császár Gagyban

Gagyban egykor hallák a székelyek,
Hogy József császár jön a hazába,
Nagy sereggel hát összegyűlének
Tanácskozni a faluházába:
Egyik egyet, másik mást beszéle,
Hogy veszély jön a székely fejére.

Nagy dolog volt Erdély országában,
Császár személyes megfordulása;
A mióta Leopold kezére
Bízott hazánknak pártfogása;
Lőnek hát sokféle suttagások,
Titkos sejtemények, jóslások.

Egyik mondá: két puskát is tesznek
Ezután a székelyek nyakára;
Másik mondá: kettős adót vetnek
Ökrére, lovára, szamarára;
Harmadik így szóla: szedte vette!
S Mádéfalva vészét emlegette.

Legokosabb volt egész gyűlésben
Gagynak érdemes nótáriusa,
S szóla bölcsen: tudja jó királyunk,
Hogy mihez van és mihez nincs jusa.
Más a baj itt, más a komédia;
Hallgasson rám Gagynak minden fia!

Írjunk a királyhoz esdekelve,
S kérjük kegyes válaszát reája:
Hogy gyalog járjon Gagynak határin,
A kinek nincs szekere marhája.
Egész falu így kiálta: vivát!
Írjon a nótárius instantiát.

József császár e kérelmet vette,
És megértvén furcsa foglalatját,
Egyszer kétszer magát elnevette,
S így adá meg királyi válaszát:
A kinek nincs szekere marhája,
Gagyban gyalog járnai ne sajnálja.

Lőn végre hogy Gagynak lakói is,
Magok között látták a nagy királyt,
Ki két napot mulat vala Gagyon,
Holott oly jó időtöltést talált;
De harmadik nap elszándékola,
S fuvarosok iránt parancsola!

Ho hó komék! szólt nótárius uram,
Összegyűjtvén Gagy minden rendeit,
Egész falunk, sőt ő felsége is
Nem érték át kérelmünk velejit:
A kinek nincs szekere marhája,
Gagyban gyalog járnai ne sajnálja!

Uram, uram! így szóla mindenik,
Drágálatos uram, ez nem megyen;
Ő felsége ha vendégül jöve,
Tőlünk megemberelve is legyen:
Érette nem lovunkat, ökrünket,
De oda adjuk saját vérünket.

A jegyző éljen! szóla a király,
Ki titkosan közükbe jön vala,
S a megijedt jegyzőnek nyájason
Markába egy jó erszény pénzt nyoma:
„Te rászedtél, ám a határozat áll”
S gyalog mén’ el Gagyból a nagy király!²

Szinte természetesnek tűnhet, hogy az utóbbi történet azzal az Oláhfalval kapcsolatban is felbukkant, melynek lakói ugyancsak gyakori szereplői a tréfás anekdotáknak. Íme a Tóth Béla által közölt változat: „Erdélyben van egy helység, Oláhfalva a neve, melynek lakói magyarok s nevezetesek arról, hogy egyszer folyamodtak József császárhoz, miszerint adja meg önekik azt a privilégiumot, hogy akinek lova nicsen, gyalog járjon. A császár jót nevetett rajta s aláírta juxból a kérelmet. De bezzeg, mikor aztán szállásoló katonatiszt urak forspontot követeltek, a bíró előmutatta nekik a pecsétes levelet, melyen nagyon világosan meg volt írva: hogy Oláhfalván, akinek lova nincsen, járjon gyalog. A császár parancsolta.”³ Szintén Oláhfaluhoz kötődik még egy anekdota, miszerint a település lakói „a végezt folyamodtak a császárhoz, hogy rendelje kegyesen, mikép Kolozsvár Oláhfalvához ezentúl csak két mérföldnyire legyen. A császár elrendelte s várta, hogy mire mennek vele? Hát oda mentek vele, hogy megyei határozatnál fogva az oláhfalviaknak csak két mérföldnyi távolságra volt szabad deszkával kereskedni. Úgyde, miután a császár megengedé, hogy Kolozsvár, mely legalább tizenhat mérföldnyi távolságban fekszik, csak két mérföldnyi távolságra legyen Oláhfalvához, természetesen: hogy e kereskedelmi cikk bátran vándorolhatott Kolozsvárra.”⁴

Az udvarhelyszéki székelyekhez kötődő II. József-anekdoták az uralkodót körülengő, az egész birodalom paraszti társadalmában élénken jelenlévő *jó császár mítosz* elemei. Az is természetes viszont, hogy e mítosz sokkal inkább fellelhető a korban a Székelyföld szabad

---

2 Dózsa Dániel: *Versei*. I. k. Kolozsvár, 1859. 228–231.

3 Tóth Béla, gyűjtötte és magyarázza: *A magyar anekdotakincs*. V. Bp., é.n. 252.

4 Uo. 252–253.

rendű lakosságával együtt élő, de társadalmilag elkülönült szolgáló emberek (jobbágyok, zsellérek) tudatában. 1782 kora őszen például, midőn Udvarhelyszék *Partium*-ának falvaiban a tömegesen engedetlenkedő jobbágyokat megkérdezték, „mi az oka, hogy földesurok[nalk] a jobbágyi szolgálatot nem praestálják s szolgálni nem akarnak”, a falvak „deputatusai” egyebek mellett azt válaszolják: „A Felső királyon kívül más földesurat nem agnoscálnak”, de azzal is fenyegetőznek, „hogy mind együtt fognak eo felségéhez instanciára menni”.⁵ A Nagy-Küküllő menti Bögöz jobbágyainak egy csoportja meg is szövegezi instanciáját a császárhoz, melyben értesítik, hogy földesuruk, gróf Korda György „gondviselője” nincs tekintettel a császári dekrétumra, mely „kegyelmesen parancsolja, hogy egy héten kétnapi szolgálatnál többre” ne kényszerítsék őket, hogy enniük adjanak, és „a garast hogy megadják”. Azt is sérelmezik, hogy velük végeztetik a méz szállítását Karácsonyfalvától Vásárhelyig, „amikor legjobb dolog-üdő vagyon”. „Hanem Felső lábai előtt tér[d]re esvén könyörgünk felségednek – olvashatjuk az instancia utolsó soraiban –, hogy méltóztasson felséged oly Decretumot küldeni, hogy az jobbágyi szolgálatunk had[d] kön[n]yeb[b]edjék”.⁶

Ami pedig az anekdoták valóság-magvát illeti, II. József két ízben is megfordult Udvarhelyszéken. A első Székelyföldet érintő útiterven már 1772-ben dolgoztak az Udvari Haditanács, az erdélyi „General-kommando” és az Erdélyi Udvari Kancellária, természetesen a társuralkodó elképzeléseinek figyelembevételével. Bruckenthal báró ekkor azt javasolta, hogy Segesváron töltött éjszaka után Székelyudvarhelyen szálljon meg.⁷ Ez az utazás ugyan elmaradt, de 1773. június 17-én, első erdélyi körútja során Gyergyó irányából Parajdra érkezett, megtekintette a külszíni fejtésű sóbányát és pocsékolásnak minősítette a sötömbök szabadtéri tárolását.⁸ 1783 nyarának kezdetén ismét

---

5 Magyar András, közlése: *A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében*. Bukarest, 1984. 54–56.

6 Uo. 59.

7 Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi bánóságban 1768–1773*. Bp., 2004. 100.

8 Uo. 259, 298.; Vö. Szádeczky Lajos: *II. József császár utazása Erdélyben 1773-ban*. In: Erdély. Honismertető Folyóirat, XXII (1913) 1. sz. 1-4.

Gyergyó felől jött Parajdra, valószínűleg a régi „sóútján”, „stációja” pedig „a kamara ispányi quártélyon” volt. Itt fogadta június 10-én, „dél után öt órakor”, miután „az ebédét végezte”, az udvarhelyi reformátusok képviselőjében megjelent Arday Sámuel esperest, illetve Baczkamadarasi Kis Gergely és Csernátoni Sámuel kollégiumi professzorokat. „...Felénk indulván felséges Urunk – emlékezik vissza a találkozásra Kis Gergely –, igen kegyelmes tekintettel, jó távulról eleven nagy szózáttal méltóztaték német nyelven mondani: Ketek reformátusok?”⁹ A beszélgetés – melyről mind Kis Gergely, mind Csernátoni írásos beszámolót készítettek – oktatási, hitbéli és egyházszervezeti kérdésekről folyt; a császár érdeklődéssel hallgatta a tájékoztatást, lényegre tapintva kérdezett, válaszai, eligazításai pedig átgondoltak és mértéktartóak voltak. A hangnem közvetlen volt, olykor a finom humorú célzásoktól sem mentes. Például, nem tartván helyénvalónak, hogy a protestáns vallásra áttért korábbi katolikusok gyerekei nagykorúságuk előtt kövessék szüleiket új hitükben, a császár így érvelt: „Igaz. Mi úgy tartjuk, hogy az cath. rel. az, a melyben lehet idvezülni (ezt mosolyigva) úgy kell hinnünk. Minden ember igaznak tartja azt a vallást a melyben született és neveltetett. Nem olyan dolog a vallás, hogy azt tserélje változtassa az ember, mint én a kalapomat: akkor ki vette a hónya alól, és megfordította a kalapját...”¹⁰ Talán fontos kiemelni azt is, hogy a császár úgy tárgyal az udvarhelyi reformátusok küldötteivel, hogy azon nem vesz részt a helyi hatalom egyébként jelen lévő képviselője, báró Daniel István főtiszt. Őt az uralkodó csupán akkor inti magához és vonja be egy szó erejéig a beszélgetésbe, amikor nézetkülönbség körvonalazódik a református személyek nagykorúságát, a „legitima aetas”-t illetően: a küldöttség tagjai állítják, ez náluk a 12 esztendőskor (tehát a konfirmáció időpontja), a császár, illetve a megszólított Daniel pedig úgy vélik, hogy a 24-ik életév.¹¹ Az is jellemző, hogy a meghallgatás végéig „Kis uram meg akará

---

9 Pálffy Dénes: *Batzka Madarasi Kiss Gergely életrajza*. In: Erdélyi Prédikátori Tár, I (1833) 1. füzet. 131.

10 Jaklovszky Dénes: *Az udvarhelyi reformátusok II. József császárnál*. In: Székely Közélet, X (1927) 51-53. sz. Vö. Pálffy Dénes: i.m. 134.

11 Pálffy Dénes: i.m. 135.

tsokolni a tsászár ruháját, de elfordula...”¹² Pontosabban „elfordula, nem engedé”, miképpen az esetre az érintett Kis professzor emlékezik.¹³

József uralkodása kezdetén – mint ahogy az anekdotákban, illetve a professzorok beszámolóiban is egy jóindulatú uralkodó jelenik meg, és nem a székelység számára oly drága hagyományos világot célba vevő radikális reformer – a közéletben ugyancsak a csendes folytonosság jeleivel találkozunk. Az 1781. október 1-jén tartott közgyűlésen guberniumi rendelet „olvastatik” arról, miképpen „deponálják homagiumokat” a szék lakói: először „az Udvarhely Széki Nemes Continua Tábla király bírótól fogva utolsó supernumerarius assessorig ide értetvén a scribe is. Következik a Bardocz Széki Nemes Continua Tábla, hasonlóképpen v[ice] király bírótól fogva végső supernumerarius assessorig és scribaig. Következnek mágnások, fő rendek, lege immunis nemesek, az Catalogus szerint, kik húszanként egyszersmind adjurálnak”, majd „procurátorok s uraságok tisztjei következnek, ezek után az oláhfalvi magistratus király bírótól fogva utolsó magistratuális személyig, ezután a Zetelaki Magisztratus hasonlóképpen [...], kik után a Kereszturi Magistratus város bírójától fogva utolsó magistratuális személyig.” Következnek „az armalisták Processusonként és falunként rendre név szerint”, ugyancsak húszasával, majd „porkoláb, posták, contribuens v. dullók, hajdúk adjurálnak.” Őket követik „a falus bírák hetedmagukkal Processusonként minden falukból a Catalogus szerint, kik között *elsőbben* az udvarhelyi nemesség részéről a tizedes hetedmagával, azután a két oláhfalvi és zetelaki [fölötte: +Keresztúr városi] bírák hitesseikkel”, majd „falunként a mint solicitáltatnak”, valamennyi járás bírái. Jönnek „a Bardócszéki provinciális jurisdictio alatt lévő incolak”, aztán a „mágnások, fő rendek, tabularisták, nemesek, magistratuális személyek”. „Minden renden lévő incolakot 20 esztendősn fellyül valókot adjuráltassank – figyelemzetet a parancsolat –, de húsz esztendőn alól valókot is, kik páterfamiliasok”, végül „több falukban, úgy Oláhfaluban, Zetelakán s Keresztúron is adjuráltassák a népet kik[nek] falujokban esik”, sőt, „idegen helységből jövevényeket, kereskedőköt kiket találnak, azokat

---

12 Jaklovsky Dénes: i.m.

13 Pálffy Dénes: i.m. 140.

is adjuráltassák.”¹⁴ Ami kétségkívül megállapítható: a parancsolat megszövegezői gondosan vigyáztak arra, hogy a sorrend – ami ezidőben különös fontossággal bírt minden hivatalos felsorolásban – ne sértsen semmiféle egyéni vagy kollektív privilégiumot, címet, rangot; tekintettel legyen a szék specifikus viszonyaira. A változatlan rend látszata azért is fontos lehetett, hogy elhallgassanak a „sokféle suttogások, titkos sejtemények, jóslások”, melyekre az emberöltővel későbbi poéta céltott, és melyek merész reformer törekvéseiről nevezetessé tették Józsefet már társuralkodó korában.

E hamarosan beigazolódó aggodalmakra utal az 1782. március 8-án tartott széki közgyűlésen megszövegezett, a császárnak címzett panasztevő-felirat („*Supplex Libellus Nobilium Siculorum in Sede Siculicali Udvarhely...*”) is. Túl a gyanakvason, kiérezni belőle a határkatonaság szervezésének kezdete óta folyamatosan jelenlévő érzékenységet, mely hevesen reagál minden hatalmi gesztusra, ha annak gyanítható célpontját a székely előjogok képezik. A fő sérelem látszólag terminológiai jellegű: „már néhány esztendőktől fogva a Contributionalis Tabellákba *rectificator co[m]issarius* uraiméktől libertinusi titullal irattattunk, mint hajdan a jövevény és országtalan emberek írtak, holott n[agysá]gtok előtt tudva vagyon

1-o. Hogy a De[cr]lét[um] 3-dik végzésének 4-dik Titulussa első végzésének 3-dik Titulussával egybe vetvén, a Székelek egy nemzetből Hunor és Magortól származtak minyájon, és annak utána Scithiából lett ki származásokkal ezen tartományokat biradalmok alá vevén mind ezideig [...] bírták és az ellenség torkába nemcsak oltalmazták, hanem a több keresztény országok[na]k és tartományok[na]k mint egy oltalmazó kő falai lévén azokatis védelmezték. [...]

2-do. Alázatosan könyörgünk primo: minthogy mű Székelyek nem libertinusok, hanem kiváltképpen való nemesek vagyunk [...], *Rectificator Co[m]issarius* uraimék libertinusi név alatt ne írjanak, hanem corrigáltassék, és azután is ős törvényes titulusunkal illetessünk.” Az érvelésben hivatkozás történik az 1559-es gyulafehérvári ország-

---

14 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Udvarhelyszék levéltára. (A továbbiakban *UszLt.*) Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/3.

gyűlésre, ahol – írják a panasztevők – „nemeseknek íteltettünk”, illetve a Leopoldinum 14-ik cikkelyére.¹⁵

Az 1783-as esztendő alkonyára vége lesz a találgatásoknak – „sejteményeknek”, „suttogásoknak” –, hiszen egyre-másra érkeznek a császárnak az erdélyi hagyományos világot felforgató rendeletei: 1783. november 6-án József már elkezdte az új közigazgatás kialakítását, mely Erdélyt a létező, és a „három nemzet” önkormányzati rendszerét mintegy szavatoló adminisztratív határok mellőzésével 10 vármegyére kívánta osztani. E szándékot – melynek titokban tartására nyomatékosan felszólították a Gubernium tisztségviselőit – még a főkormányshé elnöke, Samuel von Bruckenthal báró is bírálta: „A leiratot megkaptuk, a Gubernium pedig, mint mindig, aláveti magát az uralkodó akaratának. De a fájdalom és aggodalom, amit eme alapvető változás okán érzünk, arra késztet, hogy kérjük: a császár őrizze meg mindazt, amit szavatolt a Leopoldinum és a Pragmatica Sanctio, a békességet és a szent ígéreteket.”¹⁶ Egy főkormányshéki bizottság alakult a császári utasítás végrehajtására, a következő esztendő január havának végére pedig már el is készült egy tervezet, melynek részletekre bontása során azonban újabb és újabb buktatók állottak elő. Ismét Bruckenthal bárót idézzük: „A vármegyék nagy és egyenlőtlen kiterjedése, a települések és a járási központok közti távolság, a kapcsolattartásban jelentkező problémák, a lakosok nagy száma és az adó nagysága mind olyan realitások, melyeket szemmel kell tartanunk a véghezvitel során. E probléma-tömkelegből fakadnak azok a nehézségek is, amelyekkel küzdünk, ezekhez adódik az okságok, emberek, törvények és szokások, meg hasonló egyebek különbözősége.”¹⁷

A bizottság 1784. április közepén mutatta be munkálatainak eredményét az Udvari Kancelláriának. Az ő tervezetük – éppen a Bruckenthal által megfogalmazott aggályok jegyében – finomítani próbált az eredeti elképzelésen, 11 vármegye megalakítását javasolva,

---

15 UszLt. Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/2. 11–12.

16 Angelika Schaser: *Reformele iozefine în Transilvania și urmărite lor în viața socială. Importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu.* (Németből románra fordította Monica Vlaicu.) Sibiu, 2000. 89.

17 Uo. 90.

amibe végül a császár is beleegyezett. Az új közigazgatási felosztást kihirdető császári dekrétum 1784. július 3-án jelent meg.¹⁸

II. József közigazgatási reformja évszázadok óta változatlanul létező székely és szász székeket, vidékeket, vármegyéket szabdalt fel és ragasztott újra, a történeti jogok mellőzésével, a kizárólagos állameszmévé emelt ráció jegyében. Marosszéket Küküllő megyével vonták össze, így hozva létre az új *Küküllő vármegyét*, mely hivatalosan 1784. szeptember 20–22-én alakult meg, amikor felállott új tisztikara is. Az új vármegye összesen 18 járása közül 10 Küküllő vármegyéből, 8 Marosszékről került ki, ezeket három kerületbe sorolták: az alsó, a felső kerület, illetve „Marosszék”.¹⁹ Háromszékhez Bardóc és Kászon fiúszékeket ragasztották, illetve Brassó vidéke és Fehér vármegye bizonyos részeit, *Háromszék vármegyét* eredményezve. Az apró Aranyosszéket Torda vármegyéhez csatolták, így keletkezett *Torda-Aranyos vármegye*.

Udvarhelyszéket (Bardóc fiúszék nélkül) a Kászonoktól elválasztott Csíkkal és Gyergyóval egyesítették, ez lesz *Udvarhely vármegye* (határai – érdekes módon – igencsak hasonlítanak az 1968-ban, Ceaușescu által életre hívott, ma is működő Hargita megye körvonalaira).²⁰ Az új vármegye 1784. október 11-én, a Székelyudvarhelyre összehívott közgyűlésen alakult meg, Bánffy Farkas (cs. k. kamarás, kormánybiztos) és Kemény Farkas (úgyszintén cs. k. kamarás és kormánybiztos) királyi biztosok jelenlétében, az új főispán az addigi csíkszéki főkirálybíró, csikszentdomokosi Sándor László lett.²¹ Az új állapotok tényleges gyakorlatba ültetése a vármegye különböző zezugaiban viszont még elhúzódik. 1785. április 8-án, Madéfalván kelt az a szolgabírói rendelet, mely Taploca protocollumában őrződött meg, aláírója pedig – némiképp paradox módon – a Madéfalvi veszedelem

---

18 Uo.

19 Pál-Antal, Alexandru: *Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale (secolul al XIV-lea – 1849)*. In: *Revista Arhivelor*, X (1967) 2. sz. 140. (A továbbiakban: Pál-Antal, 1967.)

20 Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901. 539–540.; *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Cluj*. Buc., 1979. 268.; *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Harghita*. Buc., 1988. 17.

21 Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002. 159. (A továbbiakban: Pál-Antal, 2002.)

idején a székelyek jogait védelmező Zöld Péter testvéröccse, Zöld János; mely rendelet közli a járás lakóival: „Az felséges királyi rendelkezések szerént nevezett Erdély országnak 11 vármegyére való felosztásával Udvarhely, Csík és Gyergyó székek Udvarhely nevezet alatt egy vármegyének rendeltetnek...”²²

Udvarhely vármegye három kerületre és 15 járásra oszlott. *Felső-Udvarhely* kerületének járásai: a böződi, etédi, parajdi és a farcádi; *Alsó-Udvarhely* kerületében a bögözi, keresztúri, homoródi, oláhfalvi, patakfalvi járásokat találjuk; a *Csík-Gyergyói* kerületben pedig a tusnádi, szentgyörgyi, csíkszeredai, szépvízi, ditró-várhegyi és szentmiklósi járásokat.²³ Tisztikarának összetétele a következő volt²⁴:

Tiszttség megnevezése	Tisztviselők száma	Fizetés rénes forintban
Főispán	1	1200
Első alispán	1	600
Második alispán	2	400
Főadótárnok	1	600
Kerületi adótárnok	2	370
Főszolgabíró	2	300
Tényleges ülnök	6	400
Főjegyző	1	500
Aljegyző	1	300
Levéltárnok	1	200
Tiszti orvos	1	200
Sebész	1	100
Alsószolgabíró	15	100

22 Imreh István: *A székely székek határai, életsorsa a felvilágosodás évtizedeiben*. In: Művelődés, XLVIII (1995) 1. sz. 45. (A továbbiakban: Imreh, 1995.)

23 Pál-Antal, 2002. 159.

24 Uo. 160.

Tisztség megnevezése	Tisztviselők száma	Fizetés rénes forintban
Járási biztos	15	100
Vármegyei közvádó	1	200
Táblai írnok	2	100
Ajtónálló	1	50
Lovasszolga	6	60
Porkoláb	1	40
Hajdú	6	30
Ítélet végrehajtó	1	50

A vármegyék élén tehát a központi hatalmat képviselő *főispán* (supremus comes) állott, a tulajdonképpeni adminisztráció azonban az *alispán* (ordinarius vicecomes) feladatköre volt. A kerületek élén egy-egy *helyettes alispán* (substitutus vicecomes) teljesített szolgálatot. Az adóbehajtás gördülőkegyen lebonyolításáról a *főadótárnok* (generalis perceptor) kellett gondoskodjon, alárendeltjei a kerületi *adótárnokok*. A peres ügyeket – immár teljesen különválasztva a közigazgatásiaktól – a *főszolgabíró* (iudex nobilium) látta el, bírótársai, az *ülnökök* (assessores ordinarii) segítségével. A járásokban a *járási biztosok* és a *dullóbiztosok* helyét elfoglaló *alszolgabírók* tevékenykedtek, megmaradt a *tisztiorvos*, feltűnik a *sebész és ügyész*, a *nótárius* mellett pedig megjelent a *levéltárnok* és *írnok*.²⁵ Az *ajtonálló*, *porkoláb*, *ítéletvégrehajtó* (közneven: hóhér), a *lovasszolgák* és *hajdúk* a hatóság gyakorlati működéséhez szükséges, a korábbi struktúrában is megtalálható hivatalos személyek. 1785-ben, a vármegye működésének első esztendejében Udvarhelyszéken, a fent említett főkirálybíró, csíkszentdomokosi Sándor László mellett hivatalban találjuk Kandó Mihály alispánt, Lukátsfi László és Boros Elek helyettes alispánokat, Török Elek főadótárnokot, Pálffy Dénes és Biró Gábor adótárnokokat, Nagy

25 Pál–Antal, 1967. 140.; Vö. Pál–Antal, 2002. 161.; Vö.: *Új és ó kalendárium Kristus Urunk születése után 1785. esztendőre*. Kolosváratt. Nyomt. S. Pataki József által.

János és Balló István főszolgabírókat, Török Pál, Turi István, Kovács Tamás, Sebesi Miklós, Czíko Gábor, Ferentzi György úlnökökkel. A nótárius Tibád Ferenc, helyettese Török Ferenc, írnokok Böltskevi János és Cseke József, levéltáros Sándor Mihály. A tisztiorvos Hertel János, a sebész Boér Pál, ajtónálló Ferentz Zsigmond, köznévelő Simó Ferenc, porkoláb Kovács György, lovasszolgák Bentzédi Zsigmond, Tibódi József, István Mihály, Botskor István, Borsos Ferenc, Bene István, hajdúk Sófalvi Ferenc, László János, Miháltz István, Bán István, Szász Pál és Deáki Antal.²⁶ Később a főispáni tisztségben Sándor Lászlót gróf Bethlen János váltotta, és újabb, a császár által óhajtott modernizációt szolgáló hivatalok jelennek meg, mint az 1789-ben még betöltetlen *földmérői* (geometra) állás, illetve a *bába* (obstetrix).²⁷

Utólag és higgadtan ítélve kénytelenek vagyunk belátni, hogy az 1784-es év folyamán gyakorlatba lépő új adminisztrációnak meg voltak a maga értékei. 1864-ben, amikor ugyan a forradalmat követő katonai és parancsuralmi rendszerek utáni restauráció éveit élte Erdély, de a közélet berkeiben a helyreállított területi igazgatás visszasságai is terítéken voltak, egy brassói román litterátor, I. S. Pușcariu értékelt a József-féle megyerendszert. Bírálta a hagyományos berendezkedést, melyben „a törvényhatóságok területei szétszórtan feküdtek, minden földrajzi rendezési elv nélkül, és a századok folyamán csupán a kiváltságos nemzetek rendkívüli állapota tartotta életben őket...” Az ország régi felosztásának legfőbb fogyatékát szerinte a „számtalan enklávé, az egymást keresztező heterogén területek” léte jelentette. József reformja fő erényének azt tartotta, hogy nem volt tekintettel a nemzetiségek térbeli eloszlására és a kiváltságos nemzetek érdekszféráira. Értékelésének kétségtelen pozitívuma, hogy belátja: 1864-ben ez a rendezési elv már nem volna maradéktalanul érvényesíthető, hiszen gátolná az *anyanyelvű közigazgatást* (!), melynek feltételei időközben kialakultak.²⁸ Bő két évtized múltán Daniel Gábor,

---

26 *Új és ó kalendáriom Kristus Urunk születése után 1785. Esztendőre.* Kolosvárott. Nyomt. S. Pataki József által.

27 *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transsylvaniae pro anno 1789.* Cibinii. 82–85.

28 I. S. Pușcariu: *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului.* Sibiu, 1864. 37–40.

Udvarhelyszék utolsó főkirálybírája, Udvarhely vármegye első főispánja (akinek elődje ott volt a József-kori rendi ellenállók között), az általa megélt 1876-os közigazgatási átszervezés előkészítéséről írva, ekképpen vélekedett: „A részreghajlatlanok és az Erdély múltjával és földrajzi fekvésével ösmeretesek a József korabeli felosztást legjobbnak tartották. Ez nem vett tekintetbe ugyan nemzetiségi érdekeket, csak a földrajzi fekvést és azt, hogy erős megyék legyenek. De ki állott volna elé ezen törvénytelen emlékü felosztással. Erdélyben 10 megye! Hány főispáni állás, hány központnak kellett volna áldozatul esni!”²⁹ A József-féle közigazgatási reform árnyalt elemzésére ösztönöz Imreh István 1995-ben megfogalmazott véleménye is: „Az, hogy Felső-Fehér megye 19, földrajzilag össze nem függő, egymástól nagy távolságra fekvő településeit a legközelebbi szomszédos kerületekhez csatolták, valóban az autonóm tényezők megkövetelte ésszerűsítést szolgálta. Annak azonban, hogy a székely székek beosztását megváltoztatták, az lett – egyebek között – a következménye, hogy a tisztán provinciális és katona faluközösségek, mezővárosok szövevénye még sokszínűbbé, dúsabbá, az egységesen belüli különbözőségeik még erősebbé váltak. [...] Udvarhely megye a régi udvarhelyszéki communitások polgári státusban lévő lakóit jussolta hozományként, túlsúlyba juttatva így a provincialistákat a csíki és gyergyói másik féllel [azaz a határkatonákkal – HGM] szemben. [...] A közigazgatás átszervezése, modernizálása valójában összefonódott a megyei önkormányzat megszüntetésének tervével, végrehajtó szervvé való degradálásával.”³⁰

A hagyományos erdélyi világot sújtó csapások sorozata azonban nem ért véget: 1784. április 13-án Pozsonyból Bécsbe szállították a Szent Koronát és feloszlatták a koronaórséget. Következik május 11-én a nyelvrendelet, mely a megyei és városi hatóságok számára 1785. november 1-től kötelezővé teszi a német nyelvű ügyintézését, az oktatásban három éves türelmi időt írva elő a német nyelvű tanítás bevezetésére.³¹ Július 16-án a császár népszámlálást rendel el, amit

---

29 Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki események*. II. Kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum dokumentumtárában.

30 Imreh, 1995. 45.

31 Valószínű, hogy e rendeletnek szerepe volt abban, hogy Udvarhely vármegye főjegyzői tisztségében Tibád Ferencet Georgius Miller váltotta. (*Schematismus dicasteriorum... pro anno 1789*. 82.)

minden réteg a maga módján értelmez: a jobbágyok az úrbéri kötelezettségek alóli szabadulás, míg a nemesség tulajdon megadóztatása előjeleként.

A régi rend ilyen mértékű felforgatása 1784-től a panaszlevelek valóságos özönét indította el. Az udvarhelyszéki levéltár ún. „Nemzeti Ládájában” e tiltakozó és panasztevő „instanciák” érdekes gyűjteményét találjuk, mely megerősíteni látszik az előző fejezetben már vázolt feltételezésünket, hogy Udvarhely, az egykori „capitalis sedes”, miután határozott ellenállása és a körülmények szerencsés összjátéka nyomán kimentette magát a határkatonaságban való részvételtől, ismét a székely közelet szervező központjává, a székely sérelmi politika elsőszámú ügyvivőjévé lépett elő.

A gyűjtemény a marosszéki rendek 1784 elején írt folyamodványával kezdődik, melyet székük Folytonos Táblájához címeztek: „Halljuk azt, hogy érkezett volna dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk és katolikus Császáruk[nak] oly parancsolatja a Felsőleges Guberniumhoz, mely szerént Erdély egész országának s három nemzetének minden Circullussai el bontatván, azokból tíz vármegyék állíttatnak be és azon osztályban ezen mink Székünk két felé szakaszatnék.” Ezt törvénytelennek találják, mert szerintük a székely „nemzet” a felosztásra kerülő földet ősei vérével szerezte „s azoktól ős jussal le szállott örökségét úgy bírja, és azt per tribus et generationes eleitől fogva úgy osztotta, hogy abban jus regium se lett légyen...” Másik sérelmük a tervbe vett népességösszeírásra vonatkozik, melyet ők mindenekelőtt a kiváltságok elleni merénylet részeként értelmeznek: „Keservesebb ennél, sőt keservesebb minden törtéteknél az a mit hallunk, [...] miképpen a mágnások[nak] és nemesek[nek] is minden allodiális földeik contributio alá fel mérettessenek...”³²

Utóbbi hírre reagál az Udvarhelyszéken lakó nemesek egy csoportja is, a szék Folytonos Táblájához intézett folyamodványát a következő keserű megállapítással indítva: „...kedves emlékezetű eleinktől sok fáradozással szerzett, keserves vér ontások között változatlanul fenntartott ős nemesi szabadságunk az új contributionak felállításával egészen felbontatni céloztatnék és tisztak is a szerént tétetnének. Mely

---

32 UszLT. Nemzeti Láda. 25.

két dolognak csak meg gondolása örökös kivetkezhetsen gyászt önt szívünkbe.” Majd a hangnem követelőzőre vált: „Kérjük és kényszerítjük a Nemes Táblát, mint törvény szerént vérünk és nemzetünköl való elöljáróinkot, méltóztassanak a nótárius atyánkfiak ö kegyelmek[nek] intimalni, hogy ki keresvén a kezek alatt lévő Archivumból egész Székely Nemes Nemzetünk eredetiröl, viselt dolgairöl költ diplomákat, privilégiumokat, rescriptum és fejedelmi assidatiokot, ezekből és ezek által meg erősített törvényeinkből készítsenek a felséges királyi Guberniumhoz nevünkbe és képünkbe aláztatos könyörgő levelet...”, melyet a Gubernium a császár elé terjeszthessen. A keltezés: 1784. február 27.³³

A gyűjtemény következő lapjain két azonos szövegű, ám különböző személyek nevében szerkesztett, 1784. február 25-én keltezett „instanciát” találunk, melyeknek lényegét az egyik aláíró kézjegye elé írt megjegyzése összegezi: „Én Gróf Teleki Juliánna, Néhai Báró Kemény Sigmond özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék, vétessék el életem, azzal nagyobb irlalmasságot vészek.”³⁴

A gyűjteményben találunk még egy tiltakozó levelet, mely az ország vármegyékre osztását veszi célba: 1784. augusztus 26-án kelt, aláírói „Nemes Udvarhely Széki szabadsággal élő székelyek és nemesek”.³⁵

A rendi elégedetlenség tehát általános, József pedig az ellenséges szervezkedés megfékezésére 1784. augusztus 30-án rendeletben tiltja meg, hogy a vármegyék politikai ügyekben levelezzenek egymással. A nemesség felháborodását fokozza az 1785. augusztus 22-én kiadott jobbágy-rendelet, mely a személyi és költözési szabadság biztosításán túlmenően a jobbágy elnevezés használatát is megtiltja. 1786. január 16-án, a központi ellenörzés hatékonyságának fokozása céljából a *11 erdélyi vármegyét három kerületbe szervezik: a nagyszebeni, kolozsvári és fogarasi kerületekbe, melyek élén kinevezett királyi biztosok állottak.*

---

33 Uo.

34 Uo.

35 Uo.

A kapcsolattartást gátló intézkedések nem sokat értek: 1787-ben Erdélyben már körvonalazódik a szervezett és átfogó jellegű rendi ellenállás. A magyar és székely rendek részéről Bethlen Pál, a királyi tábla elnöke, Kemény Simon táblai elnök és Daniel István (akit Udvarhelyszék főkirálybírájaként ismerhettünk meg, itt viszont már nyugalmazott guberniumi tanácsos); a szászok részéről Rosenfeld guberniumi tanácsos és Michael Conrad von Heydendorf egy közös beadvány megszövegezésén munkálkodnak, de végül a „natiok” közti nézetkülönbségek ezt az igyekezetet megghiúsítják. Közös memorandummal csak a magyar és székely rendek tudtak előállni (ezt Türi László és Cserei János fogalmazták); a szászok Rosenfeld, illetve Michael Soterius révén szövegezik meg külön sérelmi lajstromukat. A memorandumoknak közvetlen hatása nem volt, a magyar-székely beadvány viszont 1790 után programként szolgál a restaurációs igények megfogalmazásában.

II. József reformjainak hatása paradox. Az általános rendi ellenállás természetes, mint ahogy természetes a rendek közötti konszenzus is a reformok elleni fellépés szükségességét illetően. A nyelvrendelet viszont az elégedetlenek sorába kényszeríti a magyarul szóló nem-kiváltságosok tömegeit is, siettetve a modern magyar nemzet eszmélési folyamatát. Uralkodása utolsó esztendőinek elhibázott külpolitikája, a háborús terhek csak szélesítik az elégedetlenek táborát, Udvarhelyszéken és birodalom-szerte. Élete végén a császár maga is szembesül azzal, hogy utópiákat hajszoló türelmetlensége súlyos következményekkel járt, és rezignált búsképű lovagként adja meg magát a szélmalmoknak.

ZEPECZANER JENŐ

Orbán Balázs illusztrátorai

Orbán Balázs könyveinek illusztrációival, illusztrátoraival nem foglalkozott a szakirodalom. Fényképeit újra kiadták, de ez csak nyersanyag volt a megjelent metszetek számára.

Első könyve, a *Kelet tündérvilága vagy Szaif Züliázán szultán*, Kolozsváron, 1864-ben jelent meg Stein János¹ kiadásában, két kötetben. A keleti mese eredeti szerzője ismeretlen. Arab rege, Ali-bey után – tudjuk meg a címlapról. Ali bej, „a mostani Ali pasa-fővezér szedte össze, s adta ki igen kevés – csak ismerőseinek és barátainak küldött – példányban” – írta Orbán Balázs.² Nem tudjuk, hogyan került Ali bej zárt körben terjesztett kiadványa kortársához, Orbán Balázshoz³, de a fordítás az ő munkája. A török nyelvet keleti tartózkodása éveiben annyira megtanulta, hogy az igényes fordítói munkára is vállalkozhatott. Közismerten törökbarát volt. Ez kitűnik írásaiból, de tettekben is megnyilvánult. Szerencséjének tartotta, hogy az európai olvasónak bemutatathatja ezt a „gyönyörű hőskölteményt”, amely „nagyszerű és csodás mű, valódi kincstára a keleti gazdag képzőművészet szülte szelleműs s ragyogóan könnyed arab költészet-

---

1 Stein János (Balmazújváros, 1814 – Kolozsvár, 1886). Apja tanító volt a német református iskolában, ahol megkezdte tanulmányait, amit Debrecenben és Pozsonyban folytatott. Ezután Kolozsváron telepedett le. Itt Bárta György könyvkereskedésében dolgozott, akinek halála után örökösével könyvkiadó vállalkozást alapított. A sikeres cég fióküzletet nyitott Nagyenyeden és Marosvásárhelyen. Csakhamar uralkodó pozícióba került az egész erdélyi könyvpiacra. Jelentős támogatást nyújtott az irodalomnak. Az abszolutizmus éveiben terjesztette a tiltott, Lipszében és Hamburgban nyomtatott röpiratokat, kockáztatva a rendőrségi megtorlást. Haláláig 595 művet jelentetett meg, mellette hírlapokat és folyóiratokat is kiadott.

2 *Kelet tündérvilága vagy Szaif Züliázán szultán*. I. Kolozsvár, 1864. V. o.

3 Mehmet Emin Ali pasa (1815 – 1871) török politikus és diplomata. 1833-ban diplomáciai szolgálatba lépett, mint fordító dolgozott. Bécsben követségi titkár volt, 1841–1844 között londoni követ, 1852-ben nagyvezér lett. 1856-ban a birodalom képviselőjében aláírta a Krimi háborút lezáró párizsi békét. 1867-ben régens volt, míg a szultán meglátogatta a párizsi világkiállítást. Támogatta a török birodalom nyugati típusú reformálására indított törekvéseket.

nek.⁴ Sajnos ma már szinte hozzáférhetetlen, időszerű lenne újrakiadása. Az első kötetet három, a másodikat egy nagyon jó minőségű, részletgazdag metszet illusztrálja. A borító színes metszete alatti elhalványodott feliraton a stuttgarti *H. Müller* nyomda neve betűzhető ki. Valószínűsíthető, hogy a metszetek a württembergi városban készültek, ahol valóban működött egy ilyen nevű nyomda.

A XIX. század közepén a nyomtatványok illusztrálására a kézzel kidolgozott kőrajz, az acél-, a réz- és a fametszet beiktatása volt az egyetlen lehetőség. A fametszést Kínában már a IX. században alkalmazták. A legrégebbi, 868-ból származó fametszetű képet a British Múzeumnak dolgozó magyar Stein Aurél⁵ fedezte fel a nyugat-kínai Tun Huangban. Európában a legkorábbi évszámmal ellátott fametszet 1423-ban készült és Szent Kristófot, az utazók védőszentjét ábrázolja. Ekkor már általánosan használták szentképek, kártyalapok készítésére. A könyvnyomtatás felfedezésével a fametszetek jelentősége megnőtt. Ezzel a módszerrel nyomtatták a szegények bibliáját (*Biblia Pauperorum*), vagy az első illusztrált tankönyvet, az *Orbis Pictust*. Dürer és Holbein művészetében érte el a tökéletességet. A fametszet előnye, hogy egyszerre volt nyomtatható a szöveggel, így a könyvnyomtatás terjedése a fametszés virágzását hozta magával. A legkorábbi erdélyi ismert fametszet 1528-ból maradt fent és Honterus brassói nyomdája számára készült. Honterus kiváló fametsző is volt, Bázelen, 1532-ben saját metszetű Erdély térképet adott ki.

---

4 *Kelet tündérvilága, vagy Szaif Züliázán szultán*. I. Kolozsvár, 1864. IV-V. o.

5 Stein Aurél (Pest, 1862 – Kabul, 1943) orientalista régész, nyelvész, Közép Ázsia világhírű kutatója, a MTA kültagja (1895). Egyetemi tanulmányait Bécsben, Lipcsében és Tübingenben végezte. Ezután rögtön angol szolgálatba állt. 1888-ban a lahorei (India) Pudzsub egyetemen a szanszkrit nyelv- és irodalom tanára lett. 1900-ban indult első nagy kelet-turkesztáni sivatagi romvárosokba vezetett régészeti expedíciójára, amelyet több is követett. Harmadik, 18 000 km-es útján Turkesztánt az Oxus vidékétől a Góbi-sivatagig, a Kuen-Lun hegység vidékeit járja be. Útjai nagyon eredményesek voltak. Könyvtárát a MTA-ra hagyta. Magyarul is megjelent könyvei: *Homokba temett városok* (Bp., 1908); *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* (Bp., 1913); *Indiából Kínába. Harmadik utam Belső-Ázsiába, 1913–16* (Bp., 1923); *Legbelsőbb Ázsia földrajzának hatása a történetben* (Bp., 1925); *Nagy Sándor nyomában Indiába* (Bp., 1931); *Ósi ösvényeken Ázsiába* (Bp., 1934); *Az indo-perzsa határvidék ősi története a földrajz és újabb kutató-utazások világában* (Bp., 1935). Mindenik rendkívül érdekes, tanulságos olvasmány.

A XIX. század közepén még nem volt szokatlan a nyomódúcok többszöri felhasználása, cseréje vagy megrendelése más, messzi műhelyekből. Magyarországon az illusztrációk megkedveltetésében nagy jelentősége volt az 1854-től Pesten megjelenő sikeres *Vasárnapi Újságnak*. Itt kezdetben lipcsei metszők dolgoztak, de csakhamar kialakult a hazai szakemberek jól képzett csapata. Az első jelentős magyar fametsző, aki művészi színvonalra emelte a mesterségét, Ruzs Károly volt, aki ipariskolát is alapított. Morelli Gusztáv volt mellette a másik jelentős művésze a nyomdaipari fametszetek készítésének.

1868-ban Orbán Balázs meglátogatta a Duna északi partján fekvő Karván (Esztergom vármegye, ma Szlovákia) lakó Simonffy Kálmán⁶ barátját. Mint a régiségeket kedvelő írónak, Simonffy hívja fel figyelmét a református templomban látható régi, piszkei vörös márványból faragott sírzarókőre. Megállapítja, hogy a Lábatlan család síremlékét fedezte fel, rajta a család szépen faragott címerével.⁷ A családnak a XV–XVI. században jelentős szerepe volt a magyar történelemben. Gergely a várnai csatában (1444) esett el, András a székelyek főispánja volt Mátyás király korában. A család 1558 körül halt ki. A síremlék leírását a *Századok* című rangos folyóiratban közölte⁸, amit a Magyar Történelmi Társulat adott ki, amelynek Orbán Balázs is tagja volt. A síremléket lerajzolta és egész oldalas illusztrációként közölte. A fametszetet Morelli Gusztáv készítette. Ez volt az egyetlen illusztráció a 752 oldalas évfolyamban!

Orbán Balázs érdeme volt, hogy felismerte az illusztrációk, a képek jelentőségét a leírások, az írott szöveg mellett. A kortárs szerzőkkel szemben óriási előnnyel rendelkezett: tudott fényképezni. A *Vasárnapi*

---

6 Simonffy Kálmán (Nagyabony, Szlovákia, 1832 – Budapest, 1881). Főhadnagyi rangot ér el a szabadságharc végére, később Cegléd város főjegyzője volt. Itt kezdte meg zeneszerzői tevékenységét. Dalai egyre ismertebbek lettek. Hollósy Kornélia nagy sikert arat a nemzeti színpadán, a *Fütyül a szél* című dalával. Hangversenykörútjain bejárta az ország nagy részét, így a Székelyföldre is eljutott. Nagy szerepe volt a „dalár egyesületek” alakításában és elterjedésében. 1864-től Karván, felesége birtokán gazdálkodott.

7 A síremlék ma is eredeti helyén látható. Köszönöm a lábatlani Nádasiné Balatoni Anna könyvtáros, helytörténész asszony tájékoztatását.

8 *A Lábatlan-család síremléke 1400-ból*. In: *Századok*, II (1869). 492–497.

Újságban az első fényképről készült metszet 1864-ben jelent meg, csak négy évvel korábban, mint ahogy Orbán alkalmazta az eljárást. Kollódiumos, nedves eljárással készítette képeit, ami számos felszerelést és technikai jártasságot igényelt. Az 1862–1873 közti időszakban fényképezett főműve illusztrálására. Az első négy kötet kiadója *Ráth Mór Bizománya*⁹ volt, az ötödik és hatodik kötetet *Tetty Nándor és Társa Bizománya* adta ki.

Sajnos tárgyi hagyatéka szétszóródott, eltűnt. Csak a székelykeresztúri unitárius iskolának adományozott eredeti fényképei maradtak fent, igaz nem tudjuk, hogy eredetileg mekkora volt az adomány. Fényképeit Erdélyi Lajos adta ki.¹⁰ Később a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum fotógyűjteményében még 13 fényképet tudtunk azonosítani, melyeket az első, udvarhelyszéki kötetben használtak fel a fametszetek készítéséhez.¹¹ Konrad Klein Németországban élő szász kutató feltételezi, hogy az utóbb említett fényképeket Theodor Glatz (1818–1887) nagyszabeni fényképész készítette.¹²

Joggal feltételezhetjük, hogy mindenik kép egy-egy fényképről (panoráma képek esetében több is) vagy rajzról készült, mert ha nem sikerült fényképezni, akkor rajzot készített, vagy a fényképbe rajzolt be hiányzó részleteket. Így Orbán Balázs minimum 350 fotót és rajzot készített. Ennek csak 46,5%-a maradt meg.

---

9 Ráth Mór (Szeged, 1829. – Budapest, 1903.) könyvkereskedő és kiadó. Bécsben a politechnikumban kereskedelmet tanult, 1846-ban egy pesti könyvkereskedésben kezdett dolgozni. 1849-ben Görgey seregében harcolt. Saját könyvkereskedést 1857-ben alapított, amely a szellemi élet fontos központja lett. Cenzúra által betiltott kiadványokat terjesztett. Klasszikus magyar írók, mint Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Arany János, Tompa Mihály műveinek kiadója.

10 Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs székelyföldi fényképei*. In: Korunk, 1969/4. 616–620.; Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs és az ördög kelepčéje*. In: *Új Élet*, 1971/3. 10–11.; *Orbán Balázs: Székelyföld képekben*. A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta Erdélyi Lajos. Buk., 1971.; Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs*. In: *Fotó*, 1990. 5. sz.; *Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről*. A bevezető tanulmányt írta Erdélyi Lajos. Bp., 1993.

11 Zepezsaner Jenő (Miklósi Sikes Csaba ajánlásával közléteszi): *Orbán Balázs kiadatlan fényképei*. I. kiad. Székelyudvarhely, 2000.; II. kiad. 2001.; III. kiad. 2006.

12 Klein, Konrad: *Foto-Ethnologien. Theodor Glatz und die frühe ethnografische Fotografie in Siebenbürgen*. In: *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*, XXVII (2007) Heft 103. 23–45.

Az első három kötet számára Mezei József is fényképezett. Mezei József (Kisléta, 1823 – Budafok, 1882) vándorfestő és fényképész. Mérnöknek készült, nem végzett képzőművészeti tanulmányokat. A szabadságharc idején Bem hadseregében tüzértiszt volt. Hírnevét a Petőfi Sándorról 1846-ban Szatmáron festett portréjával alapozta meg. Oltárképeket is festett. Sikó Miklóssal 1856-ban járt a Székelyföldön, ahol fényképezett és festett. Orbán Balázs számára 1862–1863-ban fényképezett. „Mint értesültünk – írta a *Kolozsvári Közlöny* 1863-ban – b. Orbán Balázs körutazását a Székelyföldön bevégzé, melynek célja volt, hogy a magával vitt festész és fényképész, Mezei József által azon fontosabb helységeket illusztráltassa, melyeket útleírása szövegében leirt.”¹³ „A Múzeum Egylet Történeti Szakosztálya tegnapelőtti ülésében igen érdekes felolvasásnak volt a tanúja. Báró Orbán Balázs, kinek öt kötetben megjelent Keleti utazása méltó figyelmet gerjesztett, most a Székelyföldet vette tanulmányozása tárgyává. A szemével elszerencsétlenkedett Mezei József festőművész atyánkfiával bejárták a Székelyföldet. Mintegy 100 várat, templomot, tájképet, népviseleti csoportozatot photographíroztak, melynek igen szerencsésen felfogott, s jól sikerült képeit az ülésen bemutatá, egyszersmind terjedelmes munkáját, melybe a képek száma vannak. A báró úr fáradságos utazása, mely a legnagyobb hegyektől a legmélyebb barlangokig terjedt, különös elismerésben részesült, s miután az eddig ismert várromokon kívül mintegy 40, eddig irodalmilag ismeretlen várromot és várhelyet kutatott fel, s azokat felmérte, lerajzolta, lephotographírozta, mint valóságos felfedező jelenik meg régiségbúvárjaink mezején.”¹⁴ Kapcsolatuk részletei ismeretlenek. Művészi pályájának 1864-ben elhatalmasodó korai szembetegsége vetett véget.

---

13 *Kolozsvári Közlöny*, V (1863. október 31.) 129. sz.

14 *Korunk*, IV (1864. március 18.) 34. sz.

Kötet	Képek száma		Kisebb illusztrációk száma			A képeket a szerző fényképei alján rajzolta	Fametszetek szerzői
	Egész- oldalas	Szövegk- özi	Alaprajz	Felirat	Kis rajz		
I. 1868	6	39	10	20	13	+Mezei József fényképei; Keleti Gusztáv, Greguss János, Országh Antal, Doby Rezső, Malahovszky Nándor	Russ(így) Károly
II. 1869	4	34	3	17	4	+Mezei József fényképei; Mezei József, Keleti Gusztáv, Greguss János, Országh Antal, Malahovszky Nándor	Rusz Károly, Morelli Gusztáv
III. 1869	3	33	4	4	2	+Mezei József fényképei; Keleti Gusztáv, Greguss János, Bicsérdy J[ános], Jankó [János]	Rusz Károly, Morelli Gusztáv
IV. 1870	4	21	2	13	11	Szerző rajza+ Chaillon Narcis,* Keleti Gusztáv, Greguss János, Bicsérdy János	Morelli Gusztáv
V. 1871	6	20	3	4	4	Greguss János, Bicsérdy János, Valentiny János	Rusz Károly, Ranics Adolf
VI.	4	39	3	8	12	Greguss János, Bicsérdy János, Gerhard Lajos	Morelli Gusztáv
Összesen	27	186	25	66	46	Hat kötetben 350 illusztráció	

*egy metszet rajzolója

Utolsó nagy illusztrált munkája a *Torda város és környéke*¹⁵ című monográfia volt. Ez, Orbán Balázs szerint „Székelyföld leírása című

15 Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság. Bp., 1889. 479 o.

művem kiegészítő, de önálló része, s mintegy függeléke”. A címlap szerint „33 nagy és 12 szövegképpel” illusztrált könyv. Ezúttal a címlapon nem találunk utalást a rajzok, fényképek és metszetek szerzőire. A jegyzett metszetek Morelli Gusztáv kézjegyét viselik. A fametszetek egységes stílusa alapján feltételezhetjük, hogy valamennyi Morelli munkája. „Köszönetemet kell még nyilvánítanom dr. Szentpéteri János úrnak, aki kutatásaimban kísérőm, s Botár Imre¹⁶ [1846–1906] fényképész úrral a rajzok kiállításában segítségemre volt ...” – írta Orbán Balázs a Szejke fürdőn 1889. január 1-jén a könyv előszavában. Ebből következik, hogy a fametsző a szerző rajzait használta, amelyek nem maradtak fenn.

---

16 Miklósi-Sikes Csaba: *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839–1916*. Székelyudvarhely, 2001. 104–105.

FORRÓ ALBERT

Udvarhely vármegye kialakulása

Az 1867. évi kiegyezés Magyarországon és a hozzácsatolt Erdélyben is megteremtette az alkotmányos élet alapjait, valamint a korszerű liberális állam kiépítésének lehetőségét. A modern állami berendezkedés egyik alapvető feltételének – mind a kormányzó liberálisok, mind a parlamenti ellenzék – a modern nyugati polgári intézmények meghonosítását tekintették. Ez halaszthatatlanná tette a központi kormányzat, a felelős minisztériumok, illetve a helyi önkormányzatok viszonyának mielőbbi rendezését. Ezzel azonos időben országszerte szükségessé vált a feudális korra jellemző sokszínű területi beosztás felszámolása és az egységes közigazgatási szervek létrehozása. A kiegyezés évében Magyarország 49 magyar és 8 erdélyi vármegyéből, 5 székely székéből, egy magyar és 2 székely vidékből, 5 magyar kerületből és a királyi földből állt, mely utóbbi 9 szász székre és 7 vidékre oszlott.¹

A modern közigazgatás kiépítése kapcsán két fő, egymással ellentétes álláspont alakult ki. A mindenkori kormány és a kiegyezés híveinek többsége centralizált, központosított állami közigazgatást kívánt létrehozni, arra törekedve, hogy felszámolja a megyéknek a polgári parlamentarizmus viszonyai közepette idejétmúlt politikai hatalmát, valamint csorbítani szándékozta a helyi önkormányzati testületek önállóságát a központosított szakigazgatás korszerűségére és hatékonyságára hivatkozva. Az ellenzéki pártok a közigazgatás centralizációját sérelmesnek találták, és a kormányzati befolyás növekedésétől tartva a vármegyék hagyományos, a feudalizmus korából örökölt ellenállási jogának a védelmére keltek, ugyanis a vármegyékben az ország függetlenségét biztosító mentsvárakat látták, amelyek szükség esetén újból védelmet nyújthatnak a Habsburgok abszolutisztikus törekvéseivel szemben. A széles társadalmi ellenállás

---

1 Mezey Barna, szerk.: *Magyar alkotmánytörténet*. Bp., 1995. 308.

és a függetlenségi ideológia mellett a megyék államosítása ellen szólt az a tény is, hogy a közigazgatás államosítása következtében az államnak egyedül kellett volna fizetnie a megyék és a törvényhatósági jogú városok tisztviselőit, ami jelentős többletkiadást jelentett volna az állami kincstár számára. Végül, 1870-ben köztes megoldás, kompromisszum jött létre az állam és a megyék közt: a XLII. számú törvénycikk értelmében a minisztériumok, a központi kormányzati szervek rendeleteinek a végrehajtása a megyékre, a törvényhatósági jogú városokra és a megyéknek alárendelt községekre – a rendezett tanácsú városokra, a nagy- és kisközségekre – hárult. A törvényhatóságok (megyék és törvényhatósági jogú városok) megőrizhették politikai véleménynyilvánítási jogukat, országos ügyekben az Országgyűlés alsóházához, a képviselőházhoz fordulhattak, valamint megmaradt a helyi igazgatás önkormányzati jellege is.²

Az ország rohamos fejlődése addig nem ismert új viszonyokat, új szükségleteket hozott létre, ami megkívánta a folyamatos törvényhozást, valamint a tömérdek törvény és szabályrendelet életbeléptetését és végrehajtását szolgáló megyei törvényhatósági közgyűlések és a tisztikar megválasztását. Udvarhelyszék esetében is a törvényhatóság életét majdnem minden ügykörben sürgősen be kellett rendezni. Ennek a szervezési munkálatnak a nehezét az akkori királybíró, Tibád Antal végezte el, akit 1871-ben az újonnan megalakított törvényhatósági közgyűlés alkirálybíróvá választott és 1875-ig az új közigazgatás vezetésével bízta meg.³

Az új megyei szervezetre vonatkozó törvény szerint az állandó választmány készítette elő a közigazgatási ügyeket, de a törvényhatósági közgyűlés határozott azokban. A szorosabb értelemben vett adminisztráció és a folyóügyek végrehajtása a választott tisztviselők feladata volt, minek következtében megnőtt a hatáskörük és felelőségük. Az árvászéki ügyek kivételével megszűntek az addigi testületi formák, a királybírák, derékszéki és viceszéki bírák testületi tanácskozása, és az egész megyei közigazgatás az egyetlen alispán (alkirály-

---

2 Estók János: *Magyarország története. 1849–1914.* Bp., 2004. 141.

3 Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története. A legrégebb időktől 1849-ig.* Csíkszereda, 1994. 577.

bíró) személyes irányítása alá került, kinek minden tisztviselő engedelmeskedni tartozott; az alispán a maga során eljárásaiért a törvényhatósági közgyűlésnek és a belügyminisztereknek tartozott felelősséggel.

Az 1876-os új közigazgatási törvény a közigazgatási bizottságok létrehozása mellett – amelyek segítségével a Tisza-kormány az állam hatáskörét akarta kiterjeszteni a megyei élet egyre szélesebb területeire – előírta a törvényhatóságok (megyék) területének kikerekítését is. Ez a törvény maga után vonta Udvarhelyszéknek vármegyévé alakulását, s ezzel egyidőben vargyasi Daniel Gábor volt főkirálybíró főispánná, kadicfalvi Török Albertet pedig alispánná nevezték ki. (Az alkirálybírói tisztséget Török Albert 1875-től látta el, amikor elődjét, Tibád Antalt országgyűlési képviselővé választották.)⁴

Tisza Kálmán belügyminiszter a képviselőháznak az 1876. március 17-én tartott közigazgatási ülésén tette közzé az új vármegyei rendszerre vonatkozó tervezetét. A kialakításra váró megyék területi kiterjedésére több alternatívát is felvázoló tervezetek kiszivároztatása versengést indított egy-egy vidék megszerzése céljából a különböző törvényhatóságok között. A sajtóból nyilvánosságra jutott hírek halatán Udvarhelyszék törvényhatósága a megye célszerű kikerekítése érdekében egy feliratot fogalmazott meg, amelyet a belügyminiszterhez és támogatás céljából Udvarhelyszék országgyűlési képviselőihez juttatott el.⁵

A felirat szerint Nagyküküllő és Brassó megyék tervezete ragadta meg a székelyföldiek figyelmét, mert a két vármegye tervezetének kivitelezése a Székelyföld súlypontját és azokban a magyar nemzetségek jövőjét semmisítette volna meg. A székelyek – olvasható a feliratban – 1848-ban és 1867-ben önként áldozták fel történelmi jogaikat és kiváltságait a közös haza érdekében. Némán túrték, hogy kizárattak a vasúthálózatból és a világkereskedelemből, és a Székelyföld mostoha éghajlata és elszigeteltsége a jövő fejlődésének gyökereit

---

4 Uo. 578.

5 Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda. Udvarhelyszék törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei. Leltári szám 166/1. 169–173. (A továbbiakban: UthJkv.)

támadta meg. A háromszékiek már kifejtették álláspontjukat Brassó megye tervezetével kapcsolatban, amelynek egyik változata szerint Háromszéket, Bardocszéket, Miklósvárszék egy részét egészen Köpecig Brassóhoz csatolták volna⁶, az udvarhelyiek csak Nagy-Küküllő vármegye kialakításával kapcsolatban fogalmazták meg nézeteiket.

A feliratot előterjesztő Udvarhelyszék állandó választmánya szerint az új közigazgatás kialakításakor a célszerűséget, az adminisztráció olcsóságát és a magyarság érdekeit kellene figyelembe venni. Nagy- és Kis-Küküllő vármegyék szervezését azért nem találták megfelelőnek, mert a két leendő megyeszékhely, Segesvár és Erzsébetváros nagyon közel fekszenek egymáshoz, valamint a kialakítandó vármegyék legtávolabbi szélein fekszenek, ezért nehezen megközelíthetők; ezenkívül Segesvár nem is rendelkezik törvényszékkal. Megoldásként a feliratban a két Küküllő vármegye összevonását javasolták. Lényeges szempontként tüntették fel a lakosság nemzetiségi megoszlását is. Az udvarhelyiek „magyar szellemű”, azaz magyar többségű vármegyék kialakítására törekedtek, márpedig 1910-ben is Nagy-Küküllő vármegye lakosságának alig több mint 12%-át adták a magyarok. Az előzőekben felvontatott érveken túl mégiscsak a legfontosabbként az adózási és népességi szempontokat, a megyei önkormányzat működtetéséhez szükséges pénzügyi alapok biztosítását jelölték meg.

Udvarhelyszék területén⁷ 1876 előtt a mezővárosokkal együtt közel 98 ezer lakos élt, mely 190–200 ezer forint egyenes állami adóval

---

6 Cserey Zoltán: *Közigazgatási mozgalmak Erdővidéken a 19. század végén és a 20. század elején*. In: Demeter László, szerk.: *Erdővidéki történeti tanulmányok*. Barót, 2008. 32.

7 A szék területének kiterjedését különböző szerzők – eléggé zavaróan – különböző nagyságban jelölték (jelölik) meg. Néhány internetes portálon (pl.: <http://www.judetulharghita.ro/jud/turism/hun/1/13/1308udvarhely.html>) megjelenő 47–50 négyzetmérföldes terület valótlánul kicsinek és hibásnak tűnik, ha nem teszük hozzá, hogy „földrajzi négyzetmérföld”-ről van szó. Joseph Rohrer (*Statistik des östereichischen Kaiserthums*, Wien, 1827, I. köt. 191. o.) 51 földrajzi négyzetmérföldben jelölte meg a terület nagyságát. Ez 2808,06 – 2868,75 km²-nek felel meg, a négyzetmérföld (55,06 km²) és a német négyzetmérföld (56,25 km²) közti értelmezésbeli különbségből adódóan. A Pallas Nagy Lexikona XVI. kötete (Téba–Zsuzsok. Bp., 1897) 478. oldalán, az Udvarhely-szék címszónál 2603 km²

rendelkezett. A szék költségvetése, amelyből elsősorban a közigazgatási apparátust kellett fenntartani, 30 548 forintot tett ki.⁸ Az 1876-os közigazgatási törvény azonban előírta, hogy a vármegyei közigazgatás költségeinek fedezésére a megye által befizetett egyenes állami adóknak csak 6–8%-a fordítható, ami Udvarhely vármegye esetében 14–16 ezer forintnyi összeg lett volna. Másrészt az új törvény a hivatalnokok számának és hatáskörének a kiszélesítését helyezte kilátásba a különböző állami funkciók átruházásával. Ez azt jelentette, hogy Udvarhely vármegye a szűk költségvetése ellenére növelni kényszerült a közigazgatási hivatalnokainak létszámát. Ennek a megyei apparátusnak a fenntartása 10–12 ezer forintnyi önkormányzati plusz adónak a lakosságra való kivetését kívánta meg. A szék állandó választmányának tagjai a lakosság adóterhének további fokozását elképzelhetetlennek tartották: véleményüket a föld terméketlenségével, az éghajlat mostohaságával, az elavult birtokszerkezettel, az ipar, a kereskedelem, a tőke és a vasút hiányával támasztották alá. A székhez tartozó 128 községnek fele a községi háztartás (közigazgatás) költségeit már 1875-ben is átlag 30%-os rovatallal fedezte, amihez kötelező módon hozzá kell számítani községenként a közjegyzők 14 400 forintos évi fizetését, az 5%-os iskolai pótdót (1868. évi 38. tc.), a betegápolási díjakat (1875. évi III. tc.), a 4%-os közmunka váltságdíjat és a községi orvosok költségeit (1876. évi XIV. tc. 142.§). Ráadásul a községek kétharmada semmiféle tőkével nem rendelkezett. Egyszóval, a megyei közigazgatás fenntartására szükséges 10–12 ezer forint plusz adó megfizetésére képtelen volt a lakosság, amely az egyenes állami adóknak 50%-án felül lenne köteles önkormányzati életének biztosítására és fenntartására évenként fizetni.⁹ Mivel egy ilyen anyagi helyzetű törvényhatóság nem képes saját erejéből fenntartani önkormányzatát, amely többnyire állami funkciókat látna el, a tör-

---

áll. Az 1876-os megyésítés után (Keresztúr és Bardóc székekkel együtt) emelkedik 3417,68 km²-re. Ez található Jakab Elek, Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig* (Bp., 1901) 9. oldalán, valamint Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székelly nemzet képe* (Debrecen, 1939) 20. oldalán egyaránt [szerkesztők – Szabó M. Attilának köszönhető – megjegyzése.]

8 UthJkv. 166/1. 170.

9 Uo. 171.

vényhatósági közgyűlés az államnak a kiadások fedezéséhez való hozzájárulását, vagy Udvarhely vármegye területének kikerekítését kérte.

A kikerekítés természetesen a szomszédos megyék rovására történt volna, s ezáltal Udvarhely vármegye egy célszerű, olcsó és „minde nekfelett magyar szellemű közigazgatásnak biztos feltételeit nyerné meg.” Küküllő megyétől – amelynek semmi köze nem volt a kialakításra váró Nagy- és Kis-Küküllő megyékhez – Oláh-Andrásfalvát, Oláh-Hidegkútot, Sárdot, Nagy- és Kis Bunt (3371 lélek), Felső-Fehér megyétől Fehéregyházát, Héjjasfalvát, Feleket, Szederjest, Pálost, Mohát, Peteket, Zoltánt, Alsó- és Felső-Rákost, Ágostonfalvát (10 129 fő), Segesvárszéktől Benét, Erkedet, Szászkézdét, Szászkeresztúrt és Szászbudát (4271 lakos), Kóhalomszéktől Kacát, Mirkvásárt, Zsombort, Darócot, Homoródot és Sövényiséget (4985 fő), végül Háromszéktől Barótot, Bodost, Sepsibacont, Köpecet és Szárazajtát (6472 lélek) kívánták megszerezni.¹⁰ Ebben az esetben Udvarhely megye mintegy 30 ezer lakossal és 80 ezer forint adóval gyarapodott volna, illetve összesen 138 ezer lakossal és 270 ezer forint egyenes adóval rendelkezett volna, ami biztosíthatta volna számára a törvényhatósági önkormányzat költségeinek fedezését.

Amint a fentiekből is kitűnik Udvarhely megye kikerekítését az udvarhelyiek Nagy-Küküllő és Háromszék megyék ellenében képzelték el. Amennyiben az események az udvarhelyiek elképzelései szerint alakultak volna, a két Küküllő megyét összevonják, valamint Kóhalomszék és Segesvárszék településein – helyrajzi fekvésük tekintetbe vétele mellett – Küküllő, Fogaras és Udvarhely megyék osztoztak volna. A háromszékiekkel is területi vitába keveredtek Bardocszék és Miklósvárszék hovatartozása kapcsán. A háromszékiek Erdővidék és Bardocszék egyesítésével egy nagyobb adminisztratív egységet, járást akartak kialakítani a megye keretében, amelynek központját Barótra kívánták áthelyezni. A vidék egyesítésének kérésével a bardociak 1871-től kezdődően hat alkalommal keresték meg a magyar kormányt, rámutatva arra, hogy a megyésítéssel egészen új helyzet alakult ki: 1848 előtt Bardocszék, mint Udvarhely anyaszék fiúszéke, önálló

---

10 Uo. 172-173.

törvényhatóságként működött, saját hivatalnokokkal és törvényszékekkel; a megyerendezéssel azonban minden fontosabb adminisztratív intézmény Udvarhelyre kerül, a bardociaknak pedig a Rikán keresztül több órás utat kell megtenniük ügyeik elintézésére végett. 1878 júniusában Bardocszék összes települése közös folyamodványban kérte Háromszék vármegye törvényhatósági közgyűlésének az Országgyűlésnél való közbenjárását a vitatott terület átcsatolása érdekében. Jóllehet Háromszék megyegyűlése egyhangúlag elfogadta a bardociak beadványát és támogatásáról is biztosította a kérelmezőket, azonban Bardocszék sorsa már az Országgyűlés közigazgatási bizottságának 1876. május 18-i ülésén eldőlt, amikor határozatba foglalták, hogy Bardoc fiúszék Udvarhely megyénél marad.¹¹

Udvarhelyszék állandó választmánya 1876. július 17-én tartott rendkívüli ülésén, a 30 762-es számú belügyminiszteri leiratra válaszolva, némi kiegészítéssel még egyszer felsorolta azokat a településeket, amelyekre igényt tartottak Udvarhely megye kikerekítése kapcsán. Kérésüket a már ismertett gazdasági, adózási, nemzetiségi szempontok mellett további indokokkal egészítették ki:

- 1.) A Kükküllő megyei községek annyira be vannak ékelődve az udvarhelyszéki községek közé, hogy az azokon átvonuló fő közlekedési utak fenntartása szinte mellőzhetlenné tesz azoknak a községeknek Udvarhely megyéhez történő csatolását;
- 2.) Felső-Fehér megye, Segesvárszék és Kóhalomszék községei fekvésüknél fogva Udvarhelyszék határát közvetlen vagy közvetve érintik, és azok – tekintettel az Udvarhely városában lévő tekintélyes fakereskedésre, valamint e vidék silány gabonaterméseire – kereskedelmi szempontból Udvarhely felé kell gravitáljanak;
- 3.) Barót Bardocszék természetes központját képezi, míg Sepsi-bacon az Udvarhelyszékhez tartozó Telegdibacon egyházközségnek egy patak által elválasztott kiegészítő részét, filiáját képezi;

---

11 Cserey Zoltán: i.m. 32–33.

- 4.) Udvarhely megyének minden joga megvan az önállóságra, „*történelmi emlékeinél*” fogva is, a Székelyföld központja és a székely nemzet pecsétjének őreként. Ráadásul kötelesség is Udvarhely megye önállóságának a megőrzése, mert Magyarország egyik legtisztább magyar ajkú lakosságával bíró törvényhatóság, ahová a környező vidékek tetemes számú nem magyar ajkú lakossága „*biztosan beosztathatik*”.¹²

Minden törvényhatóság reménykedett még ekkor a számára előnyös területi kiegészítésben, hogy az adózási és az önkormányzati terhek viselése szempontjából minél életképesebb megyét hozhassanak létre.

Udvarhelyszék 1876. szeptember 4-én Udvarhely vármegyévé alakult át Daniel Gábor főispán és Török Albert alispán vezetésével. Az új közigazgatási törvény értelmében a megye területén lévő városok, Székelyudvarhely, Oláhfalva és Székelykeresztúr beolvadtak a megyébe. Székelyudvarhely, a megye székhelye rendezett tanácsú várossá alakult, és itt kaptak helyet a legfontosabb közigazgatási intézmények is, amely által a megye adminisztrációs központjává vált; Oláhfalva és Székelykeresztúr nagyközségekké lettek. Végsősoron Udvarhely megye területéhez a kért 32 községgel szemben csak tizet csatoltak: Benét, Erkedet, Darócot, Zsombort, Oláhandrásfalvát, Oláhhidegkútot, Magyarfeleket, Szederjest, Felsőrákost és Sepsibacont¹³. 1877 elején a háromszékieknek sikerült elérniük, hogy a Sepsí- és Telegdi-bacon egyesítésével létrejött Nagybacon községet helyrajzi fekvésénél fogva kiszakítsák Udvarhely megye területéből és Háromszékhez csatolják.¹⁴ A 20 323-as számú belügyminiszteri leirat arra figyelmeztette 1877 nyarán Udvarhely vármegye közgyűlését, hogy a baconiak sikerén felbuzdulva az erdővidéki községek is Háromszékhez való csatolásukat kérvényezik. A megye állandó választmánya a bardocskéiek elszakadási kísérletével kapcsolatban olyan véleménynek adott hangot, miszerint „*az olaszteleki járás községei innen elszakasztassanak s ez által a megye életképessége tönkretétessék, belé nem*

12 UthJkv. 166/1. 227.

13 Uo. 273.

14 UthJkv. 166/2. 35.

nyugszunk, s az elszakítási célzat most már annyival kevésbé indokolt, amikor éppen az olaszteleki járás községeire való tekintetből a megyének járásbírói és szolgabírói kerületekre való osztásánál Homoród Oklándban oly székhely jelöltetett ki, mely az illető községbeli lakosok által, tekintve a közlekedési viszonyokat, egy pár óra alatt elérhető”¹⁵.

A megye területét a helyrajzi, forgalmi és népességi viszonyok figyelembevétele mellett három szolgabírói járásra osztották fel:

- a) az udvarhelyi járáshoz Székelyudvarhely központtal 41 község és 35 143 fő,
- b) a keresztúrihoz Székelykeresztúr székhellyel 50 község 35 437 lakója és
- c) a homoródi járáshoz Oklánd központtal 44 község 30 752 fős népessége tartozott.¹⁶

Udvarhely vármegye ilyen formán történt kikerekítése következtében 10 községgel, 15 ezer lélekkel és két várossal gyarapodott, mégis költségvetése 2456 forinttal lett kevesebb, mint Udvarhelyszéknek 1872-ben, holott a megye adminisztrációs apparátusának teendői és felelőssége megsokszorozódott. Daniel Gábor főispán a törvényhatósági közgyűlés előtt 1877. augusztus 13-án mondott beszédében kihangsúlyozta, hogy *„Nemcsak Udvarhely megye, de több törvényhatóság is képtelen a számos állami funkció elvégzése mellett önkormányzati életének költségeit az egész hazára nézve egyformán kiróvandó százalék alapján felállított házi pénztárból fedezni. Képtelen a szervezett megyék aránytalansága, a köteleességek és felelősség egyformasága miatt. Ezen szempont vezette a bizottságot, midőn a tisztikar létszámát és fizetését a [folyó] 1877. évre engedélyezett költségvetés keretén belül megállapította.”*¹⁷ Amint látjuk, a megye közigazgatását ellátó tisztikar létszámának megállapításánál az egyik legfontosabb kritérium a takarékosság volt, amihez az adminisztráció működésének biztosítása társult. A megye állandó választmányának voltak olyan tisztviselői, akiknek működése elengedhetetlen volt a fejlettebb, bürokratikusabb közigazgatáshoz. Így például az szolgabírók, a korábbi gyakorlattal ellentétben,

15 Uo. 247.

16 Uo. 262–267.

17 Uo. 259.

állandó és rendszeres hivatal viselésére köteleztettek, s ezen felül elvárták tőlük, hogy járásuk községeit rendszeres gyakorisággal beutazzák. Ez csak úgy volt lehetséges, ha a szolgabírók mellé egy-egy segédszolgabírót, írnokot és lovas szolgát alkalmaznak a megye költségvetésének terhére. Hasonlóan, az alispántól a megye közigazgatásának vezetése mellett nem lehetett elvárni, hogy árvaszéki, gyámsági és gondnoksági ügyekkel is foglalkozzon. Ezért „*az annyira fontos és nagy felelősséggel járó árva és hagyatéki ügyek*” teendőinek intézését a főispán a községi gyámokra és a szolgabírókra ruházta. Udvarhely vármegye kiterjedt erdősegeinek szakszerű védelme és kitermelése megkívánta az erdészi állás megszervezését, annak reményében, hogy a szakirányítás mellett az évek folyamán növelhető a lakosság gazdasági ereje. A megyei mérnöki állás megszervezése a pénzügyi alapok hiányában elhalasztódott, feladatainak elvégzésével költségterítés mellett a királyi építésszt bízva meg.¹⁸

A vármegye 54 tagot számláló állandó választmányának évi jövedelmét – rendes fizetést és mellék járadékokat – tartalmazó kimutatás 1883-ból maradt fenn, amely nem sokban különbözhetett az 1876-ik évi fizetésektől. Eszerint például az alispán évente 2400 (1800 Ft rendes fizetést, 300 Ft szálláspénzt és ugyanannyi utazási költséget), a főjegyző 1600, az első aljegyző 1000, a tisztii ügyész 900, az árvaszéki elnök 1300, a főszámvevő 900, a levéltáros 600, a szolgabírók egyenként 1500 (900 Ft rendes fizetést, 200 Ft szálláspénzt, 100 Ft utazási költséget, 200 Ft-ot irodai költségre és 100 Ft irodatartási költséget), a járási orvos 600, a központi lovaslegény 400 (200 Ft rendes fizetést, 40 Ft szálláspénzt, 50 Ft ruhapénzt és 110 Ft lótartrási díjat), a börtönőr pedig 250 (200 Ft rendes fizetést, természetbeni lakást fűtéssel és 50 Ft ruhapénzt) forintot kaptak.¹⁹

A szűkös megyei költségvetés, a tisztikar hiányos létszáma, hatáskörének és teendőinek kibővítése miatt az első években a megyei közigazgatás nem tudott eleget tenni az elvárásoknak, „*a közigazgatás menetével a közönség egyáltalán megelégedve nem lehet*” – írta 1878 elején az alispán a megye állapotáról szóló jelentésében.²⁰ Az

---

18 Uo. 260-261.

19 UthJkv. 166/8. 70-71.

1875–1877 között eltelt időszakban az összes közigazgatási forgalom törvényhatósági szinten megkétszereződött: míg 1875-ben 42 508 közigazgatási ügyet kellett megoldania Udvarhelyszék tisztikarának, addig ez a szám 1876-ban 59 767-re, 1877-ben pedig 80 497-re emelkedett.²¹ Szintén nagy mértékben növekedett a megye által befizetett egyenes állami adó mértéke is: miközben 1876-ban még „csak” 200 ezer forintot, addig 1877-ben 42 927 forinttal több adót fizettek be az udvarhelyiek az állami kincstárba.²² Az adófizetési többletet nem a lakosság fizetőképességének javulásában kell keresnünk, hanem a törvények szigorában, amely az adók kérlelhetetlen behajtását írta elő. *„Jelenleg a külső administratio terén úgy állunk – állapította meg Török Albert alispán –, hogy az 1876. évi XV. t. czikk végrehajtása a fő dolog, minden egyéb közigazgatási ügy csak mellékesen kezelhető; az állami adóknak és tartozásoknak ezen szigorú betartása nem csak az adózó polgároknak nehezedik elviselhetetlenül, hanem egyúttal a közigazgatás felelős közegeit akkora zaklatásnak teszi ki, hogy ha ez így fokozódik, maholnap a közszolgálat lehetetlenség leszen; van olyan tisztviselőm, kinek költségén olyan tartozásokat akarnak végrehajtani, melyeket tényleg behajtani nem lehet. Azt még hazafiságból lehet remélni, hogy valaki ingyen, fizetés nélkül szolgáljon, de hogy akadjon olyan tisztviselő vagy községi elöljáró, kinek fizetése nem elegendő az ő költségén kiküldött állami végrehajtó rapidíjainak fedezésére, hanem azt saját zsebéből kell kipótolnia, és mégis szolgáljon – azt már remélni és józanul várnai nem lehet.”*²³

A megye lakosságának elviselhetetlen fizetőképességére vetítenek fényt az alispán által közölt adatok is. Primitív gazdasági rendszer és birtokviszonyok, a birtokrendezés és tagosítás késlekedése, a mezőgazdasági termelésnek a rossz időjárásból kifolyólag a várakozáson alul maradása, közel 50 ezer kataszter hold földnek ugaron maradása, a kézműipar hanyatlása mellett szinte jövedelem nélkül kellett adót fizetni. Az időjárás szeszélyeitől, a talajviszonyoktól függő, főleg gabonatermelésből származó csekély jövedelmét az udvarhelyi gazda

---

20 UthJkv. 166/3. 4.

21 Uo. 11.

22 Uo. 23.

23 Uo. 24.

rendszerint az állattenyésztésből és erdőkitermelésből egészítette ki. Azonban ha az 1877. évi statisztikát összevetjük az 1870-es hivatalos állatösszeírási adatokkal, akkor az állatállomány megdöbbentő apadásáról kapunk képet. Hét év alatt Udvarhely megye állatállománya 1793 lóval, 12 256 szarvasmarhával, 28 461 juhval, 7602 kecskével és 12 714 sertéssel lett szegényebb.²⁴ A következő, 1878-as év nyarán az esőzések következtében előforduló mételyben 34 123 darab juh pusztult el, az állománynak több mint fele²⁵. Ezek után érthető, hogy 1877-ben a megye 135 települése közül 47 község a saját háztartását közjöveldelme mellett miért kellett pótdóból fedeznie, míg további 25 község önkormányzati költségeit kimondottan pótdóból fizette, amelynek mértéke az állami egyenes adóhoz viszonyítva 5–42% között változott.²⁶

Az 1867-es kiegyezést követő nagy gazdasági-társadalmi fellendülés, a közigazgatás és a törvénykezés modernizálása addig nem tapasztalt változásokat hozott az ország társadalmának fejlődésében. Az új törvények hiányossága, esetlensége sokszor a közigazgatás eredménytelenségét okozták, az általános várakozás színvonalán alul maradását, amit alkalmanként csak a tisztviselők szorgalma, hozzáértése és lelkiismeretessége ellensúlyozhatott. A meggyesítést és a törvénykezés átalakulását követő új állapotokat nagyon találóan jellemezte beszédében Török Albert alispán: *„Midőn közéletünk csaknem minden ágát felölelő és szabályozó törvények rövid idő alatt oly nagy mérvben lépnek életbe, s midőn ezen törvények a százados szokásokkal és viszonyokkal összeütközésbe jönnek, társadalmi mozgalmainkat, közgazdasági érdekeinket és nyilvános közéletünket egy eddigelő még nem szokott új irányba vezetik, midőn törvényeink egyrésznéek azon lényeges hiánya van, hogy a nép felfogásában támaszt nem talál, mert nem abból vette eredetét: nem lehet csodálni, ha az egyes állampolgár és tisztviselő érdekeinek védelmében és kötelességeinek teljesítésében folytonos habozásnak és tapogatózásnak van kitéve.”*²⁷

---

24 Uo. 19.

25 UthJkv. 166/4. 41.

26 UthJkv. 166/3. 22.

27 UthJkv. 166/4. 146.

DEMETER CSANÁD

A szocialista sajtóról

Néhány forrásról

Témánk szempontjából elengedhetetlen a szocialista sajtó történetének rövid áttekintése, forrásértékének mérlegelése. Nem törekszünk részletekbe menő elemzésre, hiszen erre vonatkozólag jelentős tanulmányok kerültek kiadásra a közelmúltban, amelyekről egy rövid ismertetőt közlünk. Alapműveknek számítanak a huszadik század erdélyi magyar sajtójával foglalkozó kutatók számára Monoki István és Kuszálík Péter sajtóbibliográfiái. Az első szerző a magyar nyelvű sajtó körülményeit vizsgálta a két világháború közötti időszakban (1919–1940). Ő összesíti és rendszerezi mindazokat a folyóiratokat, amelyek megjelenhettek az adott időszakban.¹ Ennek a folytatásaként tekinthető Kuszálík Péter 1996-ban kiadott munkája, az *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Ez a könyv a Romániában megjelenő magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok számainak összesítését, szerkesztő bizottságainak összetételét és megjelenési időtartamukat mutatja be.² Külön ismerteti a politikai napilapok és az időszakosan megjelenő kulturális és regionális lapok helyzetét és terjedelmét. Pontos képet kaphatunk az egyes területi-közigazgatási egységekben megjelenő lapok történetéről, végig követhetjük, hogy miként változott az egyes sajtóorgánumok terjedelmi mutatója egy-egy régióban.

A szocialista sajtó természetéről és sajátosságairól több szerző is közölt, így megemlíthetjük Tiberiu Troncotă, Adrian Marino, Bogdan Ficeac, Szabó G. Zoltán, Takács Róbert, Cseke Péter, Enyedi Sándor, Gyórfy Gábor tanulmányait.³ Az első három szerző a Romániában

---

1 Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940)*. II. köt. *Hírlapok és folyóiratok*. Bp., 1941.

2 Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Bp., 1996.

3 Lásd bővebben Tiberiu Troncotă: *România comunistă propagandă și cenzură*. Buc., 2006.; Bogdan Ficeac: *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. Buc., 1999.; Adrian Marino: *Cenzura României*. In: Korunk, III. folyam, XII (2001) 9.; Gyórfy

megjelenő sajtócenzúra történetével és elemzésével foglalkozott országos szinten a kommunista időszakra vonatkozóan. Troncotă 2006-ban megjelenő könyve a második világháború utáni politikai helyzet elemzésébe foglalja bele a hatalom és a média közötti viszonyt, megjelölve a szocialista cenzúra történetének fordulópontjait. Négy nagyobb politikai korszakot különít el, melyek meghatározták a hatalom és a média viszonyát. Az első az 1944–1958 közötti időszakot öleli fel, amelyre az ország szovjetizálása és a sztálinizmus kiteljesedése volt a jellemző, a második (1958–1965) a nemzeti önállósodás felé vezető korszak, a harmadik (1965–1971) az átmeneti reformok időszaka, az utolsó pedig (1971–1989) a teljes diktatúra kialakulása.⁴ Szerinte a kommunista diktatúra mind a négy korszakban egyetlen célt követett, éspedig a marxizmus-leninizmus eszméinek elterjesztését, megakadályozva bármilyen más vélemény vagy ideológia megjelenését. Ezt úgy tudta megvalósítani, hogy ellenőrzése alá vonta a média összes eszközeit.

Hasonló elemzést készített a másik két szerző is, viszont az általános történelmi bemutatások mellett kitértek azokra a sajátosságokra is, amelyek a cenzori hivatalokban lejátszódtak, részletesen bemutatva a cenzorbizottság döntési mechanizmusait. Adrian Marino a *Korunkban* megjelent tanulmányában áttekintést ad a román cenzúra történetéről, amelyet az antonescui korszakra vezet vissza, és végig követi a kommunizmus időszakát. Beszél a betiltott kiadványok jegyzékéről, közkönyvtárak Titkos Alapjáról és még sorolhatnánk. Szerinte az említett, a cenzori hivatal által használt ellenőrzési módszerek jelentik a kommunista rezsim cenzúrájának igazi ideológiai dimenzióit.⁵

Gábor: *Kommunista cenzúra intézményrendszerének kialakulása Romániában*. In: Me.dok, II (2007) 2. 15–22.; Cseke Péter: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések – Kisebbségi létértelmezések*. Kolozsvár, 2003.; Szabó G. Zoltán: *Öncenzúra és szöveg-hitelesség*. In: 2000, I (2001) 7–8. 59–71.; Takács Róbert: *Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években*. In: Médiakutató, V (2005). Tavasz. 55–70.; http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/04_sajtoiranyitas/01.html. (2009. július 20.); Enyedi Sándor: *A romániai magyar sajtó és tömegkommunikáció 1944 után*. In: Régió, II (1991) 3. 174–193.

4 Troncotă, Tiberiu: i.m. 207–209.

5 Adrian Marino: *Cenzúra Romániában*. In: *Korunk*, III. folyam, XII (2001) 9.

Bogdan Ficeac a sajtóellenőrzés szigorú rendszerét azzal magyarázta, hogy a korabeli elképzelés alapján csak a megfelelő oktatással nevelhető ki az újfajta embertípus, aki minden kapitalista befolyás alól mentes.

Enyedi Sándor tanulmánya a romániai magyar sajtócenzúra sajátosságait, a magyar nyelvű lapok háttérbe szorításának történetét mutatja be. Részletesen elemzi mindazon újságokat, amelyek jelentőséggel bírtak a kisebbségi társadalom számára (*Korunk, A Hét, Utunk* stb.). A nyolcvanas évekre vonatkozólag Enyedi Sándor arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetiségi sajtó és tömegtájékoztató drámai helyzetbe került, mivel a hatalom intézkedési sorozatának célja éppen az volt, hogy a minimálisra csökkentse az anyanyelven való megszólalás lehetőségét.⁶

Az intézményesült cenzúra folyamatos kialakulását, a politikai hatalom változásait és a magyar kisebbség helyzetét elemző munkájában Cseke Péter felhívja a figyelmet a romániai magyar sajtóorgániumok kutatásának módszertani problémáira. Megtalálhatjuk a cenzúra vizsgálatának tipológiáját, a sajtótudományi szintézisek hiányosságainak kérdését.⁷ Mindezek mellett részletes képet mutat a korszak média egyéniségeiről, a magyar lapok szerkesztőségeiben résztvevő újságírókról. Kitér ugyanakkor a szamizdat irodalom fontosságára is, kifejtve, hogy a rendszerváltás sem jöhetett volna létre a külföldi és a belföldi ellenzéki nyilvánosság ereje nélkül.⁸

A témához szorosan kötődnek Györffy Gábor *Me.dok*ban megjelenő tanulmányai, illetve a 2007-ben megvédett doktori értekezése, amely a *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában* címet viselte. Benne a romániai cenzúra és propaganda történetét, eszközeit és módszereit vizsgálta 1944-től. Itt részletesen kitért azokra a sajtókampányokra, amelyek fasiszta-, reakció- és kisebbség ellenes jelszavakat skandáltak, manipulálva az egész társadalom megítélését.

Szabó G. Zoltán és Takács Róbert a cenzúra egy sajátos válfajának kialakulását, az öncenzúrát elemzik a nyolcvanas évekre vonatkozóan.

---

6 Enyedi Sándor: i.m. 191.

7 Cseke Péter: i.m. 236.

8 Uo. 255.

Az öncenzúra ekkorra válik erőteljessé, hiszen hivatalosan ugyan megszűnik az ellenőrző szerv tevékenysége, mégis ekkor a legszigorúbb a hatalmi nyomás.⁹ Sajtótörténeti vonatkozásokat találunk még Vincze Gábor és D. Lőrincz József tanulmányaiban is.¹⁰

Az alábbiakban összegeznék szeretnénk azokat a jellegzetességeket, fordulópontokat, amelyek a romániai és a székelyföldi sajtót jellemzik a szocializmus korszakában.

A szocialista cenzúra Romániában

Romániában, akárcsak a többi kelet-európai országban, a második világháború után – a szovjet típusú szocialista rendszerek elterjedésével – átalakult a sajtó és a média szerepe. A Vörös Hadsereg által támogatott kommunista hatalomátvétel népszerűsítése szempontjából a helyi sajtóorgánumok ellenőrzése elengedhetlenné vált. Erre a cenzúra bevezetése kínált lehetőséget. A cenzúrát, az információk hozzáférhetőségének és terjesztésének a felügyeletét politikai és morális alapokra fektették. Szélsőséges formájában az információk teljes zárolását, irodalmi vagy képzőművészeti művek betiltását is magába foglalta, kemény büntetésekkel sújtva a tilalmat megszegőket. A cenzúra ilyen formájában a diktatórikus rendszerek jellemzője, ahol az információkat, az emberek véleményét és nézeteit is szabályozni akarják. E lépéseket általában a nemzetbiztonság, a közérdek vagy a jó ízlés ürügyén teszik meg.

Romániában a cenzúra először a királyi, majd a fasiszta, és legvégül a kommunista rendszerekben jelent meg.¹¹

A kommunista cenzúra törvényes alapjait Romániában a Szövetséges Hatalmakkal kötött 1944. szeptember 12-i fegyverszüneti egyezmény határozta meg első ízben. Az egyezmény 16. cikkelye kimondta, hogy az időszaki és nem időszaki kiadványok nyomtatása, behozatala és terjesztése, a színházi és mozielőadások bemutatása, a rádióálla-

---

9 Szabó G. Zoltán: i.m. 59–71.; Takács Róbert: i.m. 55–70.

10 Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. (Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből)*. Csíkszereda, 1999. 321–329.; D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda, 2004. 23–31.

11 Adrian Marino: i.m.

mások, a posta, a távíró működtetése csakis a Szövetséges Főparancsnokság engedélyével végezhető.¹² Ez korlátlan rendelkezést biztosított a szovjet hatalomnak a média felett.

A kommunista cenzúra törvényes kereteit az 1948-as, 1952-es és 1965-ös alkotmány is biztosította. Ennek kiindulópontja az 1947-es párizsi békeszerződés volt, amikor kétpólusúvá vált a világ. Itt elkülönült a román cenzúra két fejlődési szakasza. Az elsőben a kommunista ideológia primátusa érvényesült (a cenzúra intézményesülése, amely 1954-ben véglegesítődött), a másodikban a Szovjetuniótól független nacionalista államnemzeti totalitarizmusa. A szovjet mintára bevezetett, az egész társadalmat átfogó ellenőrzés nem tűrt meg semmilyen ellenpropagandát, főleg nem a kapitalista országok részéről.

A szigorúan központosított ellenőrzés és a cenzúra intézményesítése, amely komoly fejlődést mutatott, a Sajtó és Nyomtatványok Főhivatala vagy Sajtóféligazgatóság (1946), majd a Művelődés és Művészet Szocialista Bizottságát (1952) felváltó, hírhedt Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács (1971) hatáskörébe tartozott.¹³ Az intézmény legfontosabb feladatai közé sorolható a Hivatalos Közlöny szerkesztése, bármilyen nyomdatermék megjelenésének, terjesztésének, kivitelének és behozatalának engedélyezése, a könyvesboltok, könyvtárak, újságlerakatok működésének szabályozása stb.¹⁴ Ez a hivatal szigorú szabályok szerint irányította a külföldi sajtótermékek behozatalát is, amelynek nagy része tiltott kiadványnak számított. Teljesen szabadon csak a Szovjetunióból érkező anyagokhoz lehetett hozzájutni.

1949. május 20-án hozták létre az Agerpres Román Sajtóügynökséget, mely egyetlen hivatalos forrása lett a sajtóban közölt híreknek. Működését a Minisztertanács és a Román Kommunista Párt (RKP)

---

12 Lásd bővebben Tiberiu Troncotă: i.m. 47–55.; Adrian Marino: i.m.; Györffy Gábor: i.m. 15–16.; Cseke Péter: i.m. 243–245.

13 Lásd bővebben a cenzúra intézményeinek kialakulásáról Tiberiu Troncotă: i.m. 80, 81.; Adrian Marino: i. m. 9.; Cseke Péter: i.m. 243–245.

14 *Decret nr. 218 pentru organizarea Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor de pe lângă Consiliul de Miniștrii al RPR.* In: Buletinul Oficial al Republicii Populare Române, V (23 mai 1949). 225.

Központi Bizottságának felügyelete biztosította és ellenőrizte. A hírügynökség kizárólagos joga volt tehát a belföldi és külföldi hírek, fényképek terjesztése, természetesen a megfelelő cenzúrázás alkalmazása után.¹⁵ Példa erre az, hogy a kapitalista országokban versenyző hazai sportolókról vagy az onnan érkezőkről csak az Agerpres híreit volt szabad közölni, anyagi juttatásaikról és külföldi tapasztalataikról viszont semmit.¹⁶

A cenzúra kiterjedt az ország minden részére, így a vidéki cenzúrairodák „szigorúan bizalmas” utasításokat kaptak a módszereket illetően: a kéziratban ellenőrzött írásokat a szerkesztés után, a kefelenyomatban is meg kellett nézniük, a szerkesztőségektől három példányt kellett kapniuk a hasáblevonatokból, ebből kettőt megtartottak, a harmadikat pedig visszaküldték, jelezvén rajta a döntést, hogy nyomtatható-e vagy sem: „*bun de imprimat*” vagy „*cenzurat*”. A cenzoroknak pedig kötelességük volt, hogy összedolgozzanak a szerkesztőségek képviselőivel, a könyvtári felelősökkel.¹⁷

Adrian Marino szavait idézve: „A cenzúra szigorítását ideológiailag az osztályharccal magyarázzák, a »legionárius, rasszista és a sovinizta« eszmék, de a »polgári irodalom«, a »demokráciaellenes, marxizmusellenes vagy a népek közötti békét veszélyeztető« szövegek megjelenésének meggátolásával is.”¹⁸

A mindent átható cenzúra intézményére jellemző, hogy nemcsak azt szabta meg szigorúan, hogy mit nem szabad leírni, hanem azt is, hogy mit kell kötelezően a nyilvánosság elé vinni. Ilyen volt az ötéves terv keretében zajló nagyméretű építkezések (pl. a Duna–Fekete-tenger csatorna), a pártérettel kapcsolatos hírek, a párthoz kötődő évfordulók és egyéb állami ünnepek, a kollektivizálás előrehaladása és általában a nép nagyszerű élete.¹⁹ Mindez eltorzuló nyelvezettel jelenítve meg, mely nagyon hamar hivatalos kommunikációs eszközzé

---

15 Györffy Gábor: i.m. 17–18.

16 Románia Nemzeti Levéltára Hargita Megyei Igazgatóság (RNLHMI), fond 248, dosszié 4/1969–1977, 255 f.

17 Bogdan Ficeac: *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*. Buc., 1999. 44–46.

18 Adrian Marino: i.m. 9.

19 A szigorúan előírt sajtó ellenőrzéséről lásd részletesebben a Hargita megyei sajtóigazgatóság előírásait. RNLHMI, fond 248, dosszié 1/1971, 256–263 f.

vált. Ezt a nyelvezet sablonok alkották, a használt fogalmak nem ismertek árnyalatokat.²⁰ Sok kifejezést annyira elkoptattak és kiforgattak, hogy azok elvesztették eredeti jelentésüket, értelmük teljesen leszűkült. Pl. a „burzsoá mentalitás” szókapcsolatot mindenre használták, ami rossz, visszamaradott volt.

Említést kell tenni a kommunista cenzúra intézményének sajátos formájáról és fogalmáról is, a közkönyvtárak Titkos Alapjáról. Ez gyakorlatilag kivonta a forgalomból az összes betiltott kiadványt. Létezése az „államtitok”, a „szolgálati titok” vagy azon adatok és információk kategóriájával függött össze, amelyek „bár nem számítanak államtitoknak, nem tartoznak a nyilvánosságra”. A következőképpen szervezték meg a titkos jegyzékeket: 1960-ban a teljes „könyvalapot” három kategóriába sorolták: használati, dokumentáris és speciális. 1967-ben már csak kétféle alap volt: napi és speciális forgalmazású.

Az öncenzúra is a rendszer jellegzetességei közé tartozott. Ez egy különös formája a klasszikus értelemben vett cenzúrának, amelynek meghatározására több értelmezés is született. Különböző országokban másképpen valósult meg.

Íme két megközelítés: egy újságíró vagy egy író által 1. az államhatalom nyomására a saját szövegein megvalósított cenzúra; 2. a tulajdon beszédeiben, írásaiban stb. saját maga által alkalmazott cenzúra, megelőzve egy feltételezett cenzúráét.

Mind a két megközelítés kizárólag a sajtó és az irodalom területére szűkíti le a szó értelmezését. Angol vélemény szerint pedig az öncenzúra: „A mondott és a megtett fölötti ellenőrzés gyakorlata főként azért, hogy a büntetést elkerüljék.”²¹ Ez az értelmezés nemcsak a műre terjed ki, hanem szerzőjének a nyilvános szereplésére, akár egy ünnepi beszédre is. Az öncenzúrával szintén rokonítható magatartásforma az önkontroll, sőt felfoghatjuk úgy, hogy az írónak, az újságírónak az önkontroll révén van módja saját tevékenységének ellenőrzésére.²²

---

20 L. Vladimir Tismăneanu: *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*. Iași, 1997. 140.

21 Szabó G. Zoltán: i.m. 59–71.

22 Takács Róbert: i.m. 55–70.

A kommunista és általában a totalitárius rendszerekre jellemző önkontroll elsősorban ideológiai és politikai ellenőrző funkcióval bírt, amelynek előfeltétele a tényleges cenzúra megléte. Romániában 1977-ben szüntették meg formálisan a cenzúrát, viszont attól kezdve még fokozottabbá vált az ellenőrzés. Minden megjelenő publikáció egy többszörösen átvizsgáló mechanizmuson keresztül juthatott nyomdába: 1. öncenzúra; 2. a megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottságának ellenőrzése; 3. a megyei pártbizottság propaganda osztályának átvilágítása; 4. a Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottságának ellenőrzése; 5. az RKP KB sajtóosztályának jóváhagyása.²³ Pomogáts Béla értelmezése szerint a cenzúra végső célja az automatikus öncenzúra kikényszerítése.²⁴

A hatvanas évek végén jelentkező engedelmények időszakát (új nemzetiségi intézmények jönnek létre: a Kriterion Könyvkiadó, a Román Televízió magyar nyelvű adása, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa) a nyolcvanas évek szigorú ellenőrzése váltotta fel, amikor a diktátor felesége, Elena Ceaușescu vette át a kultúra irányítását, és következetesen próbálta a magyar nyelvű kiadványokat beszüntetni, a kétnyelvű lapokat egybeolvasztani.²⁵ A hatalom érzékenysége kiterjedt olyan területekre is, amelyek már-már abszurdumnak számítottak. Így a legfontosabb tiltott témák a következők voltak: 1. a magyar történelem és az erdélyi múlt forrásait feltáró közlemények; 2. a nemzeti és nemzetiségi tudatépítő tanulmányok; 3. az erdélyi magyar intézménytörténet, ezen belül is legfőképpen az oktatás kérdéseit felvető írások; 4. a magyar helységnevek használata.

Ezek alapján nem volt szabad bizonyos eseményeket (kivándorlás, külföldi delegációk tevékenysége, egyházi ünnepek), neveket, főleg magyarokat nyilvánosan leírni. Ilyen tiltott nevek voltak például: Illyés Gyula, Bodor Pál, Deák Tamás, Páskándi Géza, akik az erdélyi magyarság rossz helyzetéről tudósítottak.²⁶ A cenzúra kijátszására a

---

23 Cseke Péter: i.m. 250.

24 Pomogáts Béla: *Irodalom a hatalom szorításában*. In: *Életünk*, 2002. 9. sz. 768–776.

25 Cseke Péter: i.m. 245.

26 Uo. 254.

szerkesztők a tiltott helységneveket helyettesíteni próbálták olyan kifejezésekkel, amelyekből a közönség megérthette, hogy melyik településről lehet szó. Így Brassóból újra Cenk alatti város lett, Székelyudvarhely székely Athén, Korond a kerámia nagyközségeként jelent meg.

Az 1950–1989 közötti időszak romániai magyar sajtóját Vincze Gábor a „gúzsbakötve táncolás művészetének” nevezte. Szerinte a lapok a kommunista párt magyar nyelvű szócsöveivé váltak, és ha mégis akadt fontos írás, az nem a rendszernek, hanem azon írástudóknak köszönhető, akik „a sorok közti üzenés művészetét szinte tökélyé fejlesztették...”²⁷

Az 1989-es rendszerváltás következtében a cenzúra érvényét veszítette, és az új demokratikus rendnek megfelelően a sajtószabadság nyert teret. A cenzúra értelmezését Nicolae Manolescu a rendszer életképességének elengedhetetlen részeként szemléli: „Annyi bizonyos: ha cenzúra nincs, kommunizmus sincs. És fordítva. Egyik a másik nélkül nem létezhetett volna. Ez megfellebbezhetetlen axióma.”²⁸

A székelyföldi sajtóról

Az 1945 előtti magyar nyelvű erdélyi sajtótermékekről Monoki István²⁹ és Kuszálík Péter³⁰ munkáiból kapunk bőséges információt. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy háromszáznál is több sajtótermék jelent meg (beleértve a politikai, kulturális, gazdasági és egyházi lapokat is). Ezzel szemben a szocialista Romániában ez a szám már majdnem az egynegyedére csökkent. 1944 őszén a szovjet hadsereg észak-erdélyi bevonulásával megszűntek a liberális és jobboldali újságok, csakis a baloldali orgánumok maradhattak fent. A nagyobb városi központokban a hagyományos lapok megszűnésével az új eszmének megfelelő újságok alakultak, amelyek már az új hatalom megerősítését

---

27 Vincze Gábor: i.m. 328.

28 Nicolae Manolescu: *Despre cenzura comunistă*. In: Tinerama, 1997. aug. 26–szept. 1, 50.

29 L. Monoki István: i.m.

30 Kuszálík Péter: i.m.

célozták. Nagyváradon a konzervatív-liberális *Erdélyi Néplap* megszűnése után indult az *Új Élet* című „demokratikus napilap”, a szociáldemokrata *Népakarat*, majd 1946 augusztusában az RKP tartományi hetilapja, a *Fáklya*. A szatmárnémeti *Szamos* című napilap megszűnésével ezután csak a szociáldemokraták (*Előre*) és a kommunisták (*Dolgozó Nép*) indíthattak újságot. Kolozsváron a szovjet csapatok október 10-i bevonulását követően nem jelenhettek meg a polgárság lapjai, az *Ellenzék* és a *Keleti Magyar Újság*. Pár napra rá, október 18-án jelent meg az új rendszer kiadványa, az „erdélyi magyar dolgozók lapja”, a *Világosság*, élén Balogh Edgár főszerkesztővel.³¹

Székelyföldön is jelentősen lecsökkent a magyar nyelvű újságok száma, 1945 után olyan települések maradtak hírlapok nélkül, mint Csíkszereda és Gyergyószentmiklós. Székelyudvarhelyen, habár nem hosszú ideig, de létezett periodika, ilyen volt a *Szabadság*, amely 1944-ben indult demokrata baloldali újságként, majd 1951-től a Román Munkás Párt (RMP) Udvarhely rajoni kiadványaként jelent meg.

Az 1952-es területi átszervezéssel a székelyföldi olvasóközönset egy Marosvásárhelyen kiadott tartományi pártlap látta el, a *Vörös Zászló*. 1968-ban a megyésítéssel újabb területi és közigazgatási rendszer valósult meg, amely lehetővé tette a székelyföldi megyéknek, hogy magyar lapokat adjanak ki. A nemzeti kisebbség számára az 1965-ös alkotmány 22. szakaszának a módosítása a következőket írta elő: „*Románia Szocialista Köztársaságban az együtt élő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, újságok, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a közigazgatási-területi egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény, szóban és írásban, az illető nemzetiség nyelvét is használja, és tisztviselőket nevez ki ezek sorából vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.*” Ennek megfelelően három újság látott napvilágot: a *Vörös Zászló*, a *Hargita* és a *Megyei Tükör*.³²

---

31 Győrffy Gábor: *A független magyar sajtórendszer*. In: Me.dok. I (2006) 1. 23–27.

32 Enyedi Sándor: i.m. 187.

Az első sajtóorgánium története, amelynek szerkesztése Marosvásárhelyhez kötődik, hasonlít a legtöbb szocialista sajtótermék sorsához. 1944 novemberében Marosvásárhelyen *Szabad Szó* címen a dolgozók lapjaként jelent meg, 1946 szeptemberében vált a Magyar Népi Szövetség napilapjává, majd *Népújság*, illetve 1951-től az RMP kiadványaként látott napvilágot *Előre* néven.³³ 1952-től 1960-ig a Magyar Autonóm Tartomány, majd 1968-ig a Maros-Magyar Autonóm Tartomány lapjaként működött, *Vörös Zászlóra* változtatva a nevét. A megyésítéssel 1968-ban az újonnan alakult Maros megye lapjává vált, megőrizve az utóbbi címét. A megyei lap főszerkesztője Incze Gábor volt 1952–1985 között, majd Gidófalvi Ildikó lett 1990-ig.³⁴

A *Hargita* 1968-as megalakítására a bukaresti *Előre* (1953-tól működő országos lap) központi pártlap főszerkesztő-helyettese, Albert Antal érkezett Csíkszeredába, aki a kezdeti nehézségekkel megküzdve elindította az újság szerkesztését. 1968. február 23-án, pénteken jelent meg az első lapszám, amelyben a szerkesztőség vezetősége köszöntötte az olvasót, és kijelölte a lap feladatát: „Hargita megye szorgalmas embereihez, a kommunistákhoz és a pártönkívüliekhez, a munkásokhoz, a földművesekhez és az értelmiségiekhez, a lelkes ifjakhoz és az érett felnőttekhez, e vidék székely, román és más nemzetiségű dolgozóihoz – olvasóinkhoz intézzük első szavunkat, őket köszöntjük mélyeséges tisztelettel. [...] Hűségesen fogjuk szolgálni pártunk, a Román Kommunista Párt bölcs politikáját és következetesen fogunk harcolni az írott szó fegyverével e politika életbeültetéséért. Azért, hogy a Szocialista Románia és annak népe mind megtisztelöbb, megbecsültebb helyet, rangot vívjön ki magának öreg Terránk népei nagy családjában, hogy ezt a rangot a mi vidékünk lakóinak mind kiemelkedöbb tettei is fémjelezzék.”³⁵

A lap első számaitól kezdve megpróbálták a szerkesztöök az új megye mesterségesen kialakított határain belüli településeket bemutatni és ezáltal egymáshoz közelíteni azokat. Cikkek íródtak a helységek jellegzetességeiröl, népszerüsítették a megye elnevezését, ami a „har-

---

33 Uo. 54.

34 Kuszálík Péter: i.m. 189.

35 Albert Antal: *Kedves olvasó!* In: *Hargita*, I (1968. február 23.) 1.

gitaiság” fogalmának megteremtését szolgálta.³⁶ A szerkesztőbizottságot a következő személyek alkották: Füstös Jenő, Borbély László, Molnos Zoltán, Zöld Lajos, Hecser Zoltán, Szekeres Sándor, Bálint András, Koszta István, Kolozsi Márton.³⁷

Az újságot Csíkszeredában szerkesztették és Marosvásárhelyen nyomtatták 1970. március 30-ig, amikor üzembe helyezték a csíkszeredai nyomdát. Az 1974. május 4 – 1976. május 28 közötti időszakot leszámítva napilapként működött, míg a jelzett időszakban papírtakarékossági okokra hivatkozva hetilappá alakították át. Kiadványai közül megemlíthetjük az évente megjelenő *Hargita Kalendáriumot*, amely összefoglalta az év legfontosabb gazdasági, politikai és társadalmi döntéseit, törvényeket, beszámolókat, eseményeket. Mivel minden megyében kötelező volt az ország hivatalos nyelvén is megjeleníteni a lapokat, a Hargita társlapja az *Informația Harghitei* című román nyelvű újság volt. A rendszerváltást követően az új kihívásoknak megfelelően átalakult a megyei lap és *Hargita Népe* címmel tovább szolgálja olvasói körét.

Kovászna megyében a megyei szervek megszervezése Király Károlyra hárult, aki – elmondása szerint – teljes jóváhagyást kapott erre a feladatra a központi vezetéstől.³⁸ A megyei újságot Dali Sándor szerkesztette, a lap a *Megyei Tükör* nevet viselte. 1968. február 24-én jelent meg az első lapszám az RKP Kovászna megyei bizottsága és az ideiglenes megyei néptanács hetilapjaként. 1976. június 1-jétől vált az RKP Kovászna megyei bizottság és megyei néptanács napilapjává. A lapot Sepsiszentgyörgyön írták, viszont 1971. október 14-ig Brassóban nyomtatták, utána a megyeszékhelyen. A főszerkesztők közül megemlíthetjük Jecza Tibort, aki Dali Sándort követte 1974–1983 között, majd Vasas Ferencet, aki 1989-ig vezette a szerkesztőséget.³⁹ A szerkesztőbizottságnak olyan fiatal tehetséges tagjai voltak, akik már

---

36 Biró A. Zoltán, Bodó Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, 1998. 195–210.

37 A levéltári források szerint 1969-ben a két lap szerkesztőségének tagjai 48 százalékban nem voltak párttagok, és tizenegyen csak általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkeztek. RNLHMI, fond 586, dosszié 2/1969, 59. f.

38 Király Károly: *Nyílt kártyákkal. (Önéletírás és naplójegyzetek.)* Bp., 1995. 21–24.

39 Kuszálík Péter: i.m. 129.

kolozsvári tanulmányaik során ismerték egymást, hazatérve pedig nemzedékük legtehetségesebb írói és költői lettek:⁴⁰ Farkas Árpád, Magyar Lajos, Czegő Zoltán, később Bogdán László, Csiki László és Vári Attila. A lap 1972 áprilisáig, Király Károly megyei párttitkár lemondásáig a második legjelentősebb befolyásoló tényezőként léphetett fel Kovászna megyében, megelőzve a propaganda titkár hatáskörét.⁴¹ Ez azzal magyarázható, hogy Dali Sándor közvetlen jó barátja volt a megyei párttitkárnak, így lehetőséget kapott a lap a helyi problémák éles bírálatának nyilvánosságra hozatalára, természetesen az adott rendszer keretei között. Példaként említhető, hogy az első számokban lehetőség adódott arra, hogy oly problémák váljanak megvitathatóvá, mint a mezőgazdaság gépesítése vagy a termelőszövetkezetek hatékonysága.⁴²

A lap egyik sajátossága, hogy a hetvenes évek közepéig itt találjuk meg a legtöbb helyi székely hagyományokkal foglalkozó írást. Zágoni Jenő a nyolcvanas években gyűjtötte össze és adta közre a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* néprajzi bibliográfiáját.⁴³

A megyei első titkár lemondásával a főszerkesztőt is leváltották, így a lap szorultabb helyzetbe került. Román társlapja az 1968–1989 között működő *Cuvântul Nou* című folyóirat volt.

Röviden összefoglalva azt, hogy miről is szóltak ezek az újságok, azt mondhatjuk el, hogy a falusi élet és mentalitás, a gazdasági problémák, az iskolákkal és a neveléssel kapcsolatos gondok, a kultúra és a hagyomány ápolása, a társadalmi devianciák, valamint az iparosítás és urbanizációs folyamatok jelentették a legfontosabb témaköröket.⁴⁴ Természetesen mindezek mellett a pártélet és a politikai események is bemutatásra kerültek, viszont ezekbe a helyi szerkesztőknek kevés beleszólásuk volt, legtöbbször névtelenül vagy

---

40 D. Lőrincz József: *Az átmenet közelelti értékei a mindennapi életben*. Csikszereada, 2004. 23.

41 Uo. 26–27.

42 *Gépesített fairtas*. In: *Megyei Tükör*, I (1968. március 16.) 4.

43 Zágoni Jenő: *A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör néprajzi bibliográfiája 1968–1976*. In: *Népismereti dolgozatok*, 1980. Buk., 1980. 240–265.

44 RNLHMI, fond 248, dosszié 3/1971, 1–4 f.

a pártpropaganda emberei által előre elkészített szövegek képezték a megjelenő cikkek tartalmát.⁴⁵

A sajtóban megjelenő olvasói levelek egy külön csoportot alkottak, amelyek vagy bíráltak, vagy helyeseltek bizonyos intézkedéseket vagy eseményeket.⁴⁶ Ezek a hozzászólások a hetvenes évek közepéig bizonyos szabadsággal rendelkeztek, míg a nyolcvanas évekre szinte semmitmondó, a hatalom dicsőítését szolgáló vélemények jelenhettek meg.⁴⁷ A levéltári források arra utalnak, hogy elég nagyszámú levelet, észrevételt és személyi kihallgatást regisztráltak a Hargita megyei pártapparátusban. 1969-ben 6 837 lakossági levelet (ennek legnagyobb részét a sajtóban is közzé tették), 8 286 kihallgatást bonyolítottak le, összesen 13 500 észrevételt próbáltak orvosolni.⁴⁸

A *Megyei Tükör* harmadik számában már megjelentek az olvasói levelek, amelyek megfogalmazták, hogy mit várnak el a megyei laptól: „Azt szeretnénk, ha az újság hasznos nevelőmunkát végezne, ha arra tanítaná az embereket, hogy szeressék egymást. Úgy gondoljuk, hogy sokat tehet azért, hogy még jobban elmélyítse a románok és a magyarok közti testvériséget. Új megyénk minden más megye számára példakép kell legyen.”⁴⁹ Ez is jelzi azt, hogy a két nép között felmerülő problémákra a megoldást az egymás iránti toleranciában kellett keresniük a románoknak és magyaroknak egyaránt.

A *Hargita* újságban 1968 végére jelent meg a „borítékbontás” című rovat, amely az elkövetkezendő években a lakosság panaszait mutatta be, ugyanakkor a jogi tanácsadó a felmerülő jogi kérdésekre próbált válaszolni. Példaként egy humoros panaszlevelet idézünk: „Öt hónapja az atyhaiak is boldog-kíváncsian élvezhetik a villamosítás előnyeit. A kultúrotthonban a televízió képernyője előtt százával ülnek az emberek. Nem teljes azonban az öröm, mivel a villamosítástól eltelt öt hónap óta a szövetkezet két helyiségében, a boltban és a falatozóban csak pislákol a fény – vajon meddig? Úgy látszik, azért nem javítják ki, mert akiken múlik, nagyon szeretik hallgatni *Az atyhai csárdában*,

---

45 RNLHMI, fond 586, dosszié 5/1970, 158–160 f.

46 RNLHMI, fond 586, dosszié 3/1974, 62–79 f.

47 RNLHMI, fond 586, dosszié 6/1970, 11–17 f.

48 RNLHMI, fond 586, dosszié 6/1970, 13 f.

49 *Tallózás a levelekből*. In: *Megyei Tükör*, I (1968. március 9.) 3.

ecet ég a lámpában című betyár nótát. Villanyvilágítás mellett szívesebben eldalolnánk.”⁵⁰

A beküldött levelek témakörét több csoportba sorolták a megyei szervek. Így egy 1969-es összesítés alapján a legtöbb észrevétel (3 096) a lakáskérések és a lakásproblémák alkották, második helyen a munkahelyekkel kapcsolatos (1 576), majd a mezőgazdasággal (934), építkezésekkel (718), oktatással (671), szociális kérdésekkel (616), kereskedelem és fizetésekkel (414), a pártérettel (66) foglalkozott.⁵¹

A *Vörös Zászlóban* is tucatjával található az olvasók leveleiből válogatott írások, amelyeknek már 1968 előtt is hagyománya volt. A megyerendszer kialakulásával a Maros térségére csökken a levélírók köre.

Az 1968-as év tehát sajtótörténeti szempontból is fordulópont, mivel a magyar nyelvű újságok száma az enyhülés időszakában, a megyésítés következtében emelkedett. Habár ezek a sajtóorgánumok teljesen alá voltak rendelve a párt ellenőrzésének, mégis találunk olyan próbálkozásokat, amelyek sikeresen kibújtak a cenzúra bonyolult ellenőrzése alól. Nagyon sok korabeli fiatal újságírónak, szerkesztőnek és költőnek jelentett lehetőséget, hogy az újságok olvasótáborra megismerje és olvassa munkáit. A romániai magyar kisebbség joggal érezhette, hogy a hatvanas évek második fele reménnyel kecsegtet számukra, hiszen az új pártfőtítkár tett olyan gesztusokat, amelyek egy jobb időszak reményét keltették. Az új hatalomnak sikerült maga mellé állítania a lakosság nagy részét és elnyerni bizalmukat olyan események lezajlásakor is, mint a csehszlovák válság.

Hargita megyében 1969-ben a 2 397 db, naponta eladott lapszám mellett 20 895 előfizetőt tartottak számon.⁵² A megyei sajtóigazgatóság 44 sajtóhivatalt, 66 hivatalos kádert, 58 terjesztőt és 310 önkéntes terjesztőt, 12 újságosbódét, 2 üzletet és 7 standot foglalt magába.⁵³ Kovászna megyéből nincsenek pontos adataink, de a megye lakosság-számából kiindulva (Romániában az egyik legkisebb közigazgatási egység), valamivel alacsonyabb összegekkel számolhatunk.

---

50 Ambrus Lajos: „Az atyhai csárdában...”. In: Hargita, I (1968. december 4.) 246.

51 RNLHMI, fond 586, dosszié 6/1970. 18, 19 f.

52 Uo. 203 f.

53 Uo. 202 f.

A székelyföldi megyei újságok – a kezdeti sikerek és reményteljes indulás után – a nyolcvanas évekre elveszítették minden autoritásukat, és kiszolgálóivá váltak a központi hatalom propagandagépezetének. Megyei szinten is nyomon követhetők a sajtóellenőrzés módszerei, hiszen az újságban írt cikkek átestek a cenzúra hálóján. Az írásokról készült jelentéseket három példányban adták le: egyet a bukaresti Sajtó-főigazgatóságnak, egyet a csíkszeredai Sajtóigazgatóságnak és egyet az RKP Hargita megyei propaganda osztályának.

Megemlítünk példaként néhány észrevételt a Hargita megyei Sajtó-főigazgatóság irataiból⁵⁴: Egy galócasi olvasó kérdőre vonta az illetékeseket, hogy kinek a parancsára tiltották meg a marosvásárhelyi rádió magyar nyelvű adásának sugárzását. Az aláhúzott kijelentés miatt a szerkesztőség nem jelentette meg a panaszlevelet, az ügyben kivizsgálást rendelt el.

1971. június 21–27-i jelentésben a csíkszeredai Sajtó-főigazgatóság a következő észrevételt tette: a csíkszeredai bútorgyár ellenőrzésre benyújtotta a legújabb termékprospektusát, amiben több (dolog is kifogásolható volt) olyan jelzést is felfedeztek, amelyekért nem jelenhetett meg: például a belső lapon megjelenik egy rajz a településről, amelyből kiemelkedik a templom tornya, megjelenik a megye címere is, ugyanakkor alapszínként egyik szomszédos ország trikolorja (piros, fehér, zöld).

Az 1971. október 21-i jelentés alapján nem engedélyezik azt az írást, amely a termékek minőségéről szól, mivel több olyan kifejezést is használt a szerző, amely elmarasztalta a termékek minőségét. Mindezek mellett megkülönböztetett kétféle teméktípust az országban, belföldi fogyasztásra szánt és a jobb minőségű, külföldre szállított árukat.

Felvetődik a kérdés tehát, hogy a kommunista sajtó felhasználható-e történelmi forrásként, és ha igen, mennyire tükrözi hitelesen az adott korszakot. A legtöbb kutató elismeri, hogy a szocialista országok újságai nem közölnek megbízható adatokat és sokszor elferdítik a tényeket, mégis kordokumentumként kezelik ezeket.⁵⁵ Ahogy a korban

---

54 RNLHMI, fond 248, dosszié 2/1971–1975, 8-20 f.

is megjegyezték, tudni kell a sorok között olvasni. Mindezek mellett elengedhetetlen a vizsgált napilapok tanulmányozása az események kronológiai rekonstruálásában, és a nevek, helyszínek pontos megismerésében. Lehetőséget ad a kutató számára, hogy bepillantást nyerhessen abba, hogy miként kezelte a központi kormányzat a gazdasági és társadalmi problémákat, és hogy milyen eszközöket használt fel krízis időszakában (pl. csehszlovák válság, természeti katasztrófák idején) a lakosság megnyugtatóására, esetleg félretájékoztatására. A közeljövőben, a levéltári források elérhetővé válásával párhuzamosan, lehetőség nyílik a sajtóban megjelenő információk pontosítására, kiegészítésére, újraértelmezésére.

---

55 Lásd bővebben Tiberiu Troncotă, Vincze Gábor, D. Lőrincz József idézett munkáit.

KELEMEN ENDRE

És én melyik pályán játszom?

(Az értelmiség útja a „szkizofréniahoz”, avagy a totalitarizmus politikai reflexeinek hatása a „nyolcvanas” nemzedék írásművészetére)

A román irodalom úgynevezett „nyolcvanas” nemzedéke és a III. Forrás-nemzedék közötti kézenfekvő párhuzam komparatistikai elemzése néhány szórványos, a témával foglalkozó/azt érintő írástól eltekintve még várat magára¹, ám az kétségtelen, hogy a román és/vagy a romániai magyar irodalomban a nyolcvanas években bekövetkezett beszédmód- avagy paradigmaváltás a „költészet”² területén kívüli, elsősorban politikai okoknak tudható be. Ahogyan Gál Andrea írja: „...nem szövegek inherens sajátosságai kapcsolják össze a nemzedék tagjait, hanem az a politikai helyzet, amelyben kénytelenek voltak együttes ellenállást kifejteni.”³

Jelen kis opuszkulum célja éppen annak a politikai klímának a bemutatása, amely a tiltások, a marginalizálás, megbélyegzés, elhallgatás/elhallgattatás, stb. révén kvázipolitikai üzenetet hordozó homogén csoportosulásként azonosította be, láttatta (és üldözte) ezen nagyon is szerteágazó, autentikus és mélyen individuális beszédmódokat alkalmazó fiatal, „nyolcvanas” generáció szerzőit. És ez ugyanúgy érvényes a Forrás III. nemzedékére is.

A dolgozat röviden vázolja a totalitárius társadalmak tagjainak „ideáltipikus” önkonstitúcióját, bemutatja azokat az (elsősorban értel-

---

1 A teljesség igénye nélkül említeném Balázs Imre József, Gál Andrea, Szonda Szabolcs, Láng Gusztáv nevét.

2 Az idézőjel indokolásaképp: a „mi a költészet?” kérdés megtárgyalását *hic et nunc* inkább mellőzném, lévén, hogy több ezer éves múltra/hagyományra tekint vissza, amit ugyebár képtelenség lenne egyetlen pillantással átfogni, főleg, hogy mai napig sem létezik – és úgy vélem, nem is létezhet – egy általánosan, mindenki által elfogadott definíció.

3 Gál Andrea: *Menő a vagányok között*. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00458-/00115/1777.html> 2009-10-22

miségi?) attitűdöket, melyek felvehetők az elnyomó hatalommal szemben (a „megkettőzés” stratégiáját), majd a nyelv–diskurzus–társadalom viszonyának a kommunista (nyilvános) diskurzus perspektívájából történő elemzését követi nyomon röviden. Ez utóbbi kapcsán mutat rá a „nyolcvanas” nemzedék által képviselt (ellen)beszédmód újszerűségére.

Ahogy mindannyiunkat kisebb-nagyobb mértékben, ám életünk végéig meghatároznak gyerekkori élményeink, úgy az irodalmi jelenségeket/mozgalmakat is mélyen befolyásolja eredetük. Megértésükhöz elengedhetetlenül szükséges létrejöttük körülményeinek, „genezisüknek” a vizsgálata. Azaz: a kortárs irodalmat definiálni sem igen lehet, ha elszakítjuk attól a társadalmi-politikai kontextustól, melyben létrejött. És mivel itt 1989 előtti időszakról beszélünk, a „népi demokrácia” (szocialista) Romániájának viszonyait kell megvizsgálnunk.

Az előbbi eufemisztikus megfogalmazást félretéve: Romániát a totális állam „ideális” inkarnációjának tekinthetjük, ahol a keményvonalas kommunisták teljes dominanciája valósult meg. Nem létezett reformkommunizmus, demokratikus ellenzék, szolidarnosztly, kerekasztal-megbeszélés, effélék – a Ceaușescu-diktatúrát a merevség, a párton belüli reformok elutasítása, a szélsőséges nacionalizmus-sovinizmus, a személyi kultusz tökélyre fejlesztése, a román–szovjet viszonyok elhidegülése következtében a glasznosztly és a peresztrojka elutasítása, az ideokrácia felerősítése, stb. jellemezte. Ez az egyszer hatalomra kerülő, végletesen represszív rendszer pedig az irodalmat is önnön legitimációjának céljára használta fel.

A totalitarizmus doktrínája explicit módon a csoportot privilegizálja az egyes autonóm individuummal szemben. Ebből inherensen adódik az, hogy az egyéneket megfosztják mindenféle:

1. gazdasági szabadságtól/autonómiától (A magántulajdont felszámolják, a termelőeszközöket államosítják, a földeket kollektivizálják, stb. Ám a fenti lépéseket megtevő kommunista társadalmaknak csakhamar szembesülniük kellett a termelési tényezők végességével vagy szűkösségével, ennek következtében pedig az egész gazdaságot – termelést, elosztást, fogyasztást – újra kellett szervezniük: megszün-

tették a piacgazdaságot és a versenyt, felszámolták az egyéni célkitűzéseket és a profitorientált termelést, a kereslet és a kínálat által szabályozott áralakulást.

Ugyanakkor viszont a fogyasztást is szabályozniuk kellett. Csakhogy egy központilag irányított tervgazdaság kizárólag úgy szabályozható, ha ismerjük a kielégítendő szükségleteket. Ezek viszont a maguk során csak úgy ismerhetők meg, ha államilag vannak megszabva, azaz előírva. Ha a társadalom tagjai nem csak gondolati és érzelmi-affektív szinten vannak egyneműsítve, hanem a szükségletek szintjén is – ez pedig csak terror alkalmazásával valósítható meg és tartható fenn.

Egy ilyen gazdasági berendezkedés evidens módon ellenkezik az európai kultúra természetével: minden társadalom gazdasági élete a magántulajdon, az egyéni kezdeményezés, a kereslet és kínálat által szabályozott áralakulás, valamint a szabad verseny előfeltételén nyugszik. Ezen premisszák figyelmen kívül hagyása azt eredményezte, hogy a centralizált tervgazdaság kiépítése a szabadság korlátozásához vezetett, ahol a terror a rendszer nélkülözhetetlen elemeként jelent meg.)

2. politikai autonómiától (A politikai pluralizmust felszámolják, a történelmi pártok működését ellehetetlenítik, vezetőiket bebörtönzik, stb.)

3. kulturális autonómiától (Az úgynevezett indoktrináció/ideológiai elbutítás már a legzsengőbb korban, az óvodában elkezdődik, az iskolában folytatódik a különböző para-iskolai szervezeteken keresztül, úgymint a haza sólymai, pionírmozgalom, KISZ, és felnőtt korban sem zárul le (némi cinizmussal: „aranykorszakbéli” *life long learning*). Ebben egészen odáig mentek, hogy az emberek szabadidejét is kisajátítani igyekeztek, kvázikötelező gyűlések és különböző, a pártot és annak konduktorát dicsőítő felvonulások ürügyén.).

A totalitárius ideológia egyik központi értékeként meghirdetett (szubsztanciális) egyenlőség megvalósítása szükségszerűen szabadságkorlátozással jár együtt. Így a kommunizmus hívei által megvalósítani óhajtott egalitárius társadalom saját elméleti/ideológiai premisszáit számolja föl, hiszen az erőszak, a terror korlátlan, államilag monopolizált alkalmazásán alapul. Ezek a rendszerek egy nagyon egyszerű

elvet artikulálnak: a társadalom egészének a megfélemlítését. Egyetlen totalitárius állam sem létezhet ellenségek nélkül, hisz az ellenség léte igazolja az erőszak alkalmazását. Ha ezek netán hiányoznának, feltalálják őket: kulákok, tőkésék, burzsoák, stb. A terror fenntartását a háborús frazeológia is legitimálja: „osztályharc”, „proletárdiktatúra”, stb.

A tudat, az én: habitualítások szubsztrátuma – mondja Husserl. Magyarán: „ha például egy ítéleti aktusban először döntök egy tárgy léte vagy nem léte felől, maga az aktus ugyan elenyészik, de én magam ilyen és ilyen döntésre jutott én vagyok, az is maradok, az adott véleményen vagyok.”⁴ Amíg az „érvényes a számomra, újra meg újra visszatérhetek rá és minden alkalommal, mint saját meggyőződésemet lelem föl, mely szokásszerűen a sajátom, illetve olyan énként találok magamat, melynek meggyőződése van, melyet mint folytonos ént éppen ez a megmaradó habitus határoz meg. S ugyanez írható le minden döntés, bármilyen érték- vagy akarati döntés esetében is.”⁵ Döntésem pedig megmaradóan érvényes, míg csak föl nem adom. Ha döntéseket törölök, megszüntetek – én magam változom.

Ez a kissé elvont fenomenológiai eszme-futtatás témánk esetében is konkrétan alkalmazható: a totalitarizmus megélése, tapasztalata ugyanis nagyon mélyen befolyásolta a társadalom tagjainak imént felvázolt önkonstitúcióját. Annak ellenére, hogy a jogok, privilégiumok leosztásában hatalmas különbségek adódtak (majdnem minden a legfelső „kasztnak, a nomenklatúrának” jár, a másik „szélen” található az „ellenségek”, a kettő között pedig a többség – a terror alkalmazásával politikailag egyneműsített tömeg) a dolgok illetén állása ellen mégsem merte senki felemelni a szavát, éppen a terror totálissá válásának következtében *egyrészt*, a meghozott döntés érvényességének kényelemből vagy privilégiumokból fakadó föl nem adása eredményeképpen, *másrészt*. Inkább a szolgaság, a szervilitás útját választották, a behódolást, a párttagságot, a másik „kasztba” kerülés reményét.

---

4 Edmund Husserl: *Karteziánus elméletek. Bevezetés a fenomenológiába*. Bp., 2000. 81.

5 Uo.

Nem minden relevanciától mentes ennek számadatokkal való alátámasztása: 1989-ben a Román Kommunista Párt a román állampolgárok 15%-át tudhatta tagjának, ami az aktív lakosság egyharmadát, a felnőtt lakosságnak pedig az egynegyedét tette ki. Ha ehhez még hozzászámoljuk a családtagokat is, kijelenthetjük, hogy a román társadalom háromnegyed része direkt vagy indirekt módon, de intézményesen kötődött a kommunista rendszerhez.

Ennek fényében nevetséges, cinikus és minden alapot nélkülöző lenne az a sokak által sugallt beállítás, miszerint a román nép egy mélyen dosztojevszkiánus nép, amelynek többmillió felnőtt tagja nap mint nap kénytelen megélni egy, a tudatuk mélyén gyűlölt és benső lényüktől teljességgel idegen eszmei alapon szerveződő párthoz való tartozásnak a marcangoló tudatát⁶. Valójában három és félmillió emberről van itt szó, akiknek mindegyike sajátos egyéni- vagy klán-érdekeiket próbálta a lehető legmaximálisabban érvényesíteni – mindenféle tradíciótól szabadon, előítéletek és morális jellegű skrupulusok nélkül.

Egy ilyesfajta rendszerben ugyanis az egyének elméletileg különböző attitűdöket vehetnek fel az elnyomó hatalommal szemben: választ-hatják a száműzetést, az elszigeteltséget, a disszidensséget, az oppor-tunizmust vagy a rendszerbe való integrálódást stb. De be kell vallanunk, hogy Romániában – néhány diszparát jelenséget leszámít-va⁷ – hiányzott az az ellenpélda, amelyet a disszidensek kritikus polgári individualizmusa képviselt/teszesített volna meg.

Éppenséggel ez az egyik magyarázata annak, hogy a totalitarizmus dekonstrukciója (delegitimációja?) forradalmi úton kellett, hogy meg-történjen: ez megengedte azt, hogy a volt kommunista elit átrendezze struktúráját és belső hierarchiáját *egyrészt*, ugyanakkor a forradalom volt az az instancia is, amely lehetővé tette az értelmiségi elit⁸

---

6 Dabiel Barbu: *Pesimismul luminat sau despre posibilitatea gândirii de stânga*. In: Norberto Bobbio: *Liberalism și democrație*. Buc., 2007. 15.

7 A brassói 1987-es megmozduláson, valamint Doina Cornea elszigetelt lázadásán, vagy Paul Goma az emigrálást siettető ellenzékiességén kívül nemigen említhetünk egyebet.

8 Elkerülendő azt, hogy belebonyolódjunk az általában vett „értelmiségi” definíciója körül folyó, máig tartó vita részleteibe, egy olyan általános meghatározást használunk, ami eléggé operacionális és megfelel céljainknak. A Konrád-Szelényi

számára, hogy mint a civil társadalom kizárólagos szószólója lépjen fel és vállaljon (politikai) szerepet, *másrészt*. Egyszerűbben fogalmazva: azért volt szükség forradalomra (vagy akként aposztrofált tömegmegmozdulásra, erről a vélemények mai napig megoszlanak⁹), mert

---

szerzőpáros írja, hogy „... az értelmiségiek olyan monopolisztikus tudás birtokosai, amelyet a társadalom transzkontextuális érvényességűnek fogad el és ezért tagjainak orientálására felhasznál.” Maradjunk ennél.

Hasonló megfontolásokból a különböző elitértelmezések közül C. Wright Mills definícióját alkalmazzuk. Mills szerint az elit tagjai olyan helyzetben vannak, hogy a társadalom egészét érintő döntéseket hozhatnak, azaz hatalmat gyakorolhatnak, valamint társadalmi magatartásmintákat mutat(hat)nak fel. Vagyis az elit meghatározó szerepet játszik a társadalom működésében, úgy a szándékok megfogalmazásában, mint a döntések meghozatalában és a konkrét cselekvésben egyaránt. (A szakirodalom amúgy politikai, gazdasági és kulturális elitet különböztet meg.)

- 9 A román társadalomban egyfajta megosztottság uralkodik az 1989-es eseménnyel kapcsolatban. Míg egyesek egyértelműen forradalomnak minősítik a bekövetkezett fordulatot, addig mások kétségbe vonják annak autentikus mivoltát, „államcsínyről”, „ellopott forradalomról” beszélnek. Mindkét álláspont mellett és ellen egyaránt konzisztens érvek hozhatók föl.

Államcsíny esetén a vezetők személye változik, a politikai intézmények rendszere és az osztályviszonyok viszont változatlanok maradnak. A '89 utáni Romániában azonban az osztályviszonyok nem változtak számottevően, ami pedig már Marx szerint is a forradalmak egyik leglényegesebb eleme, tehát nem beszélhetünk forradalomról – állítják ezen álláspont képviselői. Ahhoz, hogy a rendszerváltást forradalomnak minősíthessük, az új rendszer előző rendszerrel való szakítása radikális kell/kellene, hogy legyen. Amíg azonban a jelenlegi politikai elit egy nem elhanyagolható része kulcspozíciókat töltött be a kommunista rezsimben is, csak részleges rendszerváltásról beszélhetünk – vélik.

A '89-es események tökéletesen kimerítik a forradalom ismérveit – állítja a másik oldal. Hiszen a forradalom minden kritériuma – társadalmi tömegmozgalom jelleg, erőszak alkalmazása a fennálló politikai rendszer eltávolítása érdekében, a hatalomra kerülők csoportja hatékonyabban irányít, mint azok, akiket eltávolítottak – fellelhető a romániai eseményekre vonatkoztatva. A forradalom az elmúlt fél évszázad legfontosabb romániai eseménye, radikális változást eredményezett milliók életében, átírta Románia világpolitikai helyzetét/értékelését, és olyan változásokat eredményezett, amelyek implikációi vonatkozásában az ország modern- és jelenkori történelmének legfontosabb – az 1848-as forradalommal azonos fajsúlyú – történéssévé tehetik – mondják a forradalom hívei.

Úgy vélem, ha fenntartásokkal is, de elfogadhatjuk azt, hogy Romániában valóban forradalom volt. Hatalomváltás történt, majd ezt követően rendszerváltás is: úgy a politikai, mint a társadalmi és gazdasági alrendszerek szintjén.

Azért mondom: „fenntartásokkal”, mert nem feledkezhetünk meg arról, hogy e lényeges, ám külső változásokat nem követte szimultán ugyanolyan mértékű változás a kollektív társadalmi képzeletbeli térén: a „puhább” összetevők ugyanis (pl. politikai kultúra, magatartás, attitűd, stb.) jóval nehezebben változtathatók, alakíthatók, mint a „kemények”. Ennek következtében a totalitarizmus reflexei és mentalitásai helyenként tovább élnek a deklaratív elhatárolódás ellenére.

az egyetlen pártnak egyszerűen nem volt olyan (értelmiségi) tárgypártnere, amellyel az utódlást/változást megtárgyalhatta volna.

Czeslaw Milosz nagyon szuggesztíven vázolja fel azokat a kulcsfogalmakat, amelyek megvilágítják azt a folyamatot, mely az „intellektueleket” arra készíti, hogy végül elfogadják a Murti-Bing-pirulákat¹⁰, ne pedig ellenpéldát mutassanak fel.

Ezek közül az egyik az *Űr*, az elszigeteltség, elvontság gyötrő érzése, amely az értelmiségieket nyomasztja különösen, hisz – a vallásnak, mint az egész társadalom gondolkodási rendszerének eltűnése következtében – nincsen egy olyan egységes fogalomrendszer, mely összekötné őt/őket a földművessel, a munkással vagy a diákkal. És akkor jön az üdvözítő murti-bingizmus (*alias*: a marxi diamat), amely egy csapásra tudományos megalapozottságot teremt. „A kiadvállalat altisztje és liftese ugyanazokat a marxista klasszikusokat olvassa, mint a vállalat igazgatója és a kéziratát betérjesztő író. A munkás és a történelem kutatója ezentúl megértik egymást. (...) A dialektikus materializmus mindenkit egyesít...”¹¹ és az elidegenedett értelmiségi elvegyülhet a tömegben.

Egy másik ilyen fogalom az *Abszurd*, pontosabban annak szívó hatása. Hisz az ostoba futkosásnak, pénz utáni hajszának, ennek az egész ostoba játéknak a szereplői nincsenek tudatában annak, hogy „semmi sem a saját elhatározásukból történik, minden az adott történelmi formáció következménye, melybe beleszülettek: alkalmaztatásuk, ruházkodásuk, mozdulataik s mosolyuk, hiedelmeik és nézeteik. Tehetetlenségük éppen abból ered, hogy azzal áltatják magukat, hogy ők önmaguk, holott valójában nem így van.”¹² Jöjjön hát az új, „sokoldalúan fejlett” ember, „aki nem hódol be, hanem maga alakítja a világot, az egész földgolyó viszonylatában gondolkodik, saját maga teremti meg az új történelmi formációt, ahelyett, hogy a rabszolgája lenne.”¹³

---

10 „Az embernek vagy meg kell halnia – fizikailag vagy lelkileg –, vagy a főnről elrendelt módon kell újjászületnie azzal, hogy beveszi a Murti-Bing-pirulákat.” Czeslaw Milosz: *A rabul ejtett értelem*. Bp., 1992. 17.

11 Uo. 21.

12 Uo. 23.

13 Uo. 24.

A harmadik ilyen fogalom a *Szükségszerűség*, az hogy nem lehet másként. Hadd idézzem ezt is hosszabban: az intellektuel lassan meggyőződik arról, hogy „az igazság a legtökéletesebb – mert egyetlen – Módszer oldalán van. Mivel ezt támasztja alá a tapasztalat. A dialektika: azt jóslni, hogy leég a ház, és ezután szétönteni a kályha körül a benzint. A ház leég, és az én jóslatom beteljesült. A dialektika: előre látni, hogy a szocialista realizmussal összeegyeztethetetlen művészeti alkotás fabatkát sem ér, ezt követően olyan feltételeket teremteni, melyek között ilyen alkotás értéktelen. Az előrelátás teljesült.”¹⁴

Végül pedig a *Siker* az, ami elkápráztatja intellektuelünket: többmillió hadseregek, a terror eredményessége, az egész földgolyó meghódításának bizonyossága, hatalmas összegek felhasználása tudományos kutatásokra, felkészülés a világ minden népe fölötti uralomra¹⁵, stb.

És aki átesett a Murti-Bing operáción, legalább megleli viszonylagos lelki harmóniáját, ami mindenképpen jobb, mintha meddő lázadással és bizonytalan reménykedéssel mérgezné magát.

A módszer főként értelmiségiekre kifejtett vonzóerejét jól tükrözik a számadatok is: 1964 végén az akadémiai ranggal rendelkezőknek 42%-a, míg a tanároknak az 54%-a volt párttag. Összehasonlításként: öt évvel később, 1969-ben, az ipari munkásságnak – iparágtól függően – mindössze 27–39%-a volt „beállva a pártba”¹⁶. (Ugyancsak a hatvanas évek közepén a Szovjetunióban az akadémikusok kb. 50%-a volt tagja a pártnak. Azaz a Román Kommunista Pártnak alig húsz év alatt sikerült az értelmiség olyan méretű mozgósítása, amire a szovjeteknek ötven évre volt szükségük.¹⁷)

A diktatórikus rendszerekben élő egyének nagy része (ha nem „szédült meg” vagy nem integrálódott) a „megkettőzés” stratégiáját választotta védekezésként a hatalom represszivitása ellen. Ez két, alternatív diskurzus meglétét feltételezi, amelyeket helyzettől függően

---

14 Uo. 30.

15 Uo. 32.

16 Daniel Barbu: *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*. Buc., 1999. 50.

17 Uo.

alkalmaz az egyén: egyik a nyilvános, hivatalos, másik a privát diskurzus. A kettő különbsége fellelhető a szintakszisban, a szókincsben, leginkább pedig a működésük elvében. Míg a privát diskurzus arra törekszik, hogy a lehető legpontosabban leírja a világot, és megfelelésben álljon a leképzett valósággal (*adecvatio intellectus et rei*), addig a nyilvános diskurzus fikarcnyit sem törődik az „igazsággal”, a valósággal való megfeleléssel. Egyetlen elvárása az, hogy a már létező többi hivatalos diskurzussal legyen összhangban (*koherencia-elmélet*)¹⁸.

Ezt a kettősséget írja le Orwell is az 1984-ben¹⁹, *doublethink* („duplagondol”) néven: a Párt – diktatórikusságából kifolyólag – sokszor tesz kontradiktórikus kijelentéseket. Ugyanakkor deklarálja teljes és állandó koherenciáját is. E szerint a logika második alaptörvénye (az ellentmondás-mentesség elve) figyelmen kívül hagyásának lehetünk tanúi: egyetlen hivatalos diskurzus létezik, az viszont megengedi az ellentmondások meglétét magán a diskurzuson belül.²⁰

Ezen technika uralását majd mindenki tökélyre fejlesztette a totalitárius rendszerekben: nyilvánosan a hivatalos terminológia steril és száraz nyelvezetét használta az ugyancsak hivatalos álláspont szajkózására, ezzel szemben baráti körben esetleg ki merte fejezni önálló, a hivatalostól eltérő álláspontját is.

---

18 „Ily módon minden olyan jóslatnak a helyességét, amelyet a Párt kinyilatkoztatott, bizonyítékok támasztották alá; nem túrték, hogy egyetlen olyan hírek vagy kinyilatkoztatásnak nyoma maradjon, amely ellentétben volt a pillanatnyi követelményekkel. Az egész történelem palimpszeszt volt, amelyet annyiszor vakartak tisztára és írták újra tele, ahányszor csak szükségessé vált.” George Orwell: 1984. Bp., 1989. 47-48.

19 George Orwell: 1984. Bp., 1989.

20 „Tudni és nem tudni, tudatában lenni a teljes igazságnak s közben gondosan megszerkesztett hazugságokat mondani, egyidejűleg két egymást kizáró vélemény birtokában lenni, tudva, hogy ellentmondanak egymásnak és mégis hinni mindkétben, logikát alkalmazni logikával szemben, elutasítani az erkölcs fogalmát s közben mégis igényt tartani rá, hinni, hogy demokrácia nem is létezhet, s ugyanakkor, hogy a Párt a demokrácia öre, elfelejteni valamit, amikor felejtetni kell, aztán ismét emlékezni rá, amikor arra van szükség, majd azonnal ismét elfelejteni, s ezenfelül még ezt a módszert alkalmazni a módszerrel szemben is – ez az utóbbi volt a legkörülmönfontabb az egészben: tudatosan tudatlanságot előidézni s aztán elfeledkezni a végbevitt önhipnózisról.” Uo. 42.

A végső stádium pedig az a Jerofejev vagy Zinovjev regényeiben leírt állapot, amikor a társadalom tagjai között a legelterjedtebb érzéssé a reménytelenség és az önutálat válik. Amikor semmi más nem marad, mint a rendszer által nyújtott sajtóságos örömeik élvezete: a felelőtlenségé, a lustaságé, a vegetatív passzivitásé. Senki nem törekszik már a kettős gondolkodásra sem – inkább azt próbálják megvalósítani, hogy egyáltalán ne kelljen gondolkodniuk²¹.

A nyelv–diskurzus–társadalom viszonyának egy határhelyzet – a kommunista (nyilvános) diskurzus – perspektívájából történő kimagasló elemzését nyújtja Françoise Thom 1987-ben megjelent könyvében²². Szerzőnőnk részletesen tárgyalja ezen „fa-nyelvnek” a szintaxisát, szó-készletét, stílusát, valamint működését, szerepét és történetét is.

A szintaxis jellemzői közül megemlítjük a főnevesítést és az igék feláldozását, a deiktikus (valamire utaló/rámutató) formulák hiányát (például az „én” személyes névmás szinte teljességgel eltűnik a hivatalos diskurzusból, az egyes szám második személy sem használatos egyáltalán – a „mi” viszont majd minden mondatban jelen van, persze a stigmatizált „ők”-kel szembeállítva), a passzív és személytelen konstrukciók túltengését („indítvány lett előterjesztve”, „meg lett csinálva”, stb.), a felszólító mód gyakori használatát („meg kell tennünk!”, „harcolnunk kell!”, „a népek közti barátságunk el kell mélyülnie!”, stb.).

Ami a szóképzést illeti, ennek egyik legfontosabb jellemzője a *manicheizmus* – azaz végletesen ellentétes fogalmak használata, amelyeknek persze semmi a közük a valósághoz, hanem egy előzetesen megállapított interpretációs rács vonatkozásában értelmezhetőek csak. Ez az, ami a közhelyes metaforák kimeríthetetlen tárházát képezi: egyetlen fogalom sem ártatlan, mindegyik a már említett előzetes interpretációs (dualisztikus) rácsot artikulálja. Mindegyik csakis az antinómikus párja által van/lehet meghatározva és csak az által nyer értelmet: kommunisták és ellenségeik, haladó erők és reakciós erők, új rendszer és régi rendszer, fejlődés *versus* regresszió,

---

21 Alain Besançon: *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea „șoah”-ului*. Buc., 2007. 61.

22 Françoise Thom: *Limba de lemn*. Buc., 2005.

stb. Így a melléknevek is egyfajta „immanens értékelméletet” artikulálnak: önmagukban semmi értelmük, csak antagonisztikus párjukkal szembeállítva. Kizárólag arra szolgálnak, hogy pozitív vagy negatív értékítéleteket támasszanak alá. A szintaxis fentebb említett néhány jellemzőjét ugyancsak ez a „nyelvpolarizálás” magyarázza: az igéket azért kell mellőzni, mert azok értékítéletek megfogalmazására adnának lehetőséget. A főnevek kevésbé.

Egy másik jellemző a test/élő *organizmus metaforájának* gyakori alkalmazása, szembeállítva a gépiessel/mechanikussal. Az organizmus egyfajta determinizmust feltételez, amire hivatkozni lehet: a rossz nem válhat jóvá. *Ergo*: ahogyan a fejlődés a genetikai kód által van meghatározva, ti. örökletes, úgy ez a társadalmak vagy akár az elvek vonatkozásában is érvényes. A kapitalizmus hiába törekszik bármit is megvalósítani, csak igazságtalan és korrump lehet. Ellenkezőleg: a szocializmus csak és kizárólag a Jót eredményezheti, bármilyen taktikát vagy cselekvési módozatot is választana. A kapitalizmus „rohadó”, a szocializmus „érett”.

Ugyanakkor, ahogyan a biológiailag/genetikailag meghatározott élőlény saját, előzetesen adott természetéhez igazodik, azzal összhangban fejlődik, úgy a társadalmi organizmus is bizonyos szükségszerű tervek alapján éri el a szocializmus magasabb rendű állapotát – szükség van központosított tervgazdálkodásra, hisz annak révén a fizika mechanikus törvényei egyetemes érvényének helyét az ember veszi át: szigorúan tudományos elemzésekből kiindulva megtervezi annak a társadalomnak a fejlődését, amelyben él.

A stílus vonatkozásában: Arisztotelész az utókorra hagyta azon jellemzők listáját, amelyek alapján a rossz stílus egyértelműen azonosítható/felismerhető. Ő a következő sajátosságokat sorakoztatta fel: az összetett szavak használata, neologizmusok túlzott alkalmazása, az oda nem illő, túlságosan hosszú körülírások indokolatlan gyakorisága és olyan metaforák használata, amelyek nem valós hasonlóságon alapulnak – márpedig ezeket kivétel nélkül fellelhetjük a fa-nyelv ismertetőjegyei között.

Amúgy ez a fajta nyelvezet a '89 előtti ábécéskönyvek esetében is tetten érhető²³. Az akkori elemista tankönyvek „a személyiség mani-

pulálásának elsődleges stratégiáiként jelennek meg, melyeknek fő célja a kommunizmusnak mint bio-szociális normalitásnak az elfogadása, asszimilálása és átörökítése.”²⁴ Vagyis a kommunizmus be nem vallott/elhallgatott tanügyi célkitűzése a fegyelmezés, egyneműsítés és ideológiai elbutítás/indoktrináció voltak.

Elhibázott dolog lenne a kommunizmust a normális emberi aspirációktól teljességgel idegen jelenségnek tekintenünk. Ez a hamis, hazug és represszív rendszer ily hosszú ideig való fennmaradását éppenséggel a hatékonyságának köszönhette. Ugyanis egy olyan jövőbeni, ideális társadalom képét vetítette elő, amely egyenlőségen alapul, ahol nincsen kizsákmányolás, igazságosság uralkodik, megszűnik az elidegenedés, minden a közösség tulajdonába megy át, stb. És az emberi identitásnak integráns része az a vágy, hogy a világot egy eszme, egy ideál nevében átalakítsa.

Ugyanakkor, a totalitárius dogmatika egy előregyártott értékrendszerrel ruházta fel e társadalmak tagjait, biztonságos helyet biztosítva számukra az univerzumban.

A felelősségtől és szabadságtól való félelem adja minden autoriter rendszer népszerűségét – mondja E. Fromm²⁵. A majd öt évtizednyi diktatúra hozzászoktatta az egyéneket ahhoz, hogy semmiért sem kell felelősséget vállalniuk: a döntéseket mindig mások és „fent” hozzák. Az ők feladatuk kimerül abban, hogy automatikusan azonosuljanak az autoritás álláspontjával – és ez megkímélte őket minden nyugtalanságtól, kellemetlenségtől. Sőt, ahogyan Soros György írja: „azok az emberek, akik a szabadságban, mint eszményben hisznek, szenvedélyesen harcolhatnak érte akár, ez még nem jelenti azt szükségszerűen, hogy meg is értették annak lényegét. Minekutána eszményként fogták fel, úgy tekintenek rá, mint határtalan áldásra. Tényként azonban a szabadság nincs híjával nemkívánatos vonatkozásoknak. Amikor az áldozatok meghozzák a maguk gyümölcseit, és a szabadság bekövetkezik, esetenként lényegesen látszólagosabbnak tűnhet, mint

---

23 Ion Manolescu, *Abecedarele – o paraliteratură*. In: *Explorări în comunismul românesc*. I. Iași, 2004. 215–227.

24 Uo. 215.

25 Erich Fromm: *Félelem a szabadságtól*. Bp., 1983.

amikor még csupán eszmény volt. A hősiesség aurája szertefoszlik, a közös eszményből fakadó szolidaritás elszivárog. Nem marad más, mint egyének sokasága, akik mind a maguk személyes érdekeire vannak tekintettel, úgy, ahogyan azt ki-ki felfogni képes. Ami egybeeshet vagy nem a közérdekkel. Ez maga a Nyílt Társadalomban fellelhető szabadság: sok olyan ember számára okozhat csalódást, akik korábban harcoltak érte. (...) Ahol a szabadság elviselhetetlen teher-tétellé válik, úgy tűnhet, hogy az egyedüli kiút a zárt társadalom.”²⁶

Nos, egy ilyen rendszerben az irodalom (esetünkben a „nyolcvanasok” által művelt beszédmód) a normalitásnak a reakciójaként jelent meg a ceausisza diktatúra 1971-ben – a kínai látogatást követően – meghirdetett kultúrpolitikája ellenében.

Egyik első jellemzője magától értetődően egy teljességgel más, a hivatalossal ellentétben álló értékrend meghirdetése és felvállalása volt. Az individualitásnak újbóli központba helyezésével a viszonyítási alap már nem a csoport/kollektivitás, hanem a személy – a maga mindennapi valóságával (ezt jelszavuk is tükrözte: „a vers kilép az utcára”).

Ahogy a „nyolcvanasok” egyik jeles teoretikusa, Alexandru Mușina mondja: „itt sokkalta inkább olyas valamiről van szó, amit én *új antropocentrizmusnak* neveznék.”²⁷ Ennek az új, antropocentrikus szemléletnek a jellemzői közül említést érdemel: a valóság újrafelfedezése, az önéletrajzi vonatkozások szövegbe való beleszövése („egy-fajta éleslátás, az emberi lényre/egzisztenciára való összpontosítás – különösen annak konkrét, fizikai-szenzoriális mivoltára, mindennapi itt és most létére”²⁸), egy olyasfajta beszédmód-használattal való próbálkozás, amely a mindennapi, beszélt nyelvhez közelíti az általuk művelt irodalmat (az oralitás felértékelődése); a közvetlen, egyenes (direkt) beszéd; a metaforaellenesség („demetaforizálás”). A vers egy olyanfajta realitást fejez ki/közvetít, amelyben a viszonyítási alap többé már nem a nyelv vagy a transzcendencia, hanem a költő – a maga személyességével, egyediségével, egyszerűségével.

---

26 George Soros: *Nyílt Társadalom* (Salat Levente fordítása). In: Korunk, 1991/1. 75.

27 Alexandru Mușina: *Antologia poeziei generației 80*. Buc., 2002. 16.

28 Andrei Bodi: *Direcția optzeci în poezia română*. Buc., 2000. 31.

A felsorolt sajátos, a generáció képviselőit egyesítő jegyek ellenére jól elkülöníthető néhány irányzat az „új paradigmán” belül, éspedig²⁹:

- a textus- vagy szöveg-vers, amelyik az individuális én és a szöveg viszonyára hajaz – képviselői szerint az ének bármi-féle megnyilvánulása végső soron szövegek generálása és/vagy új(szerű) összetársítása, montázs (röviden: a való-ságnak kizárólag a nyelv révén történő tematizálása),
- a hétköznapi verse, amelyik a mindennapi élet banalitását emeli ki,
- metafizikai vers, amelyik a költői tehetség paradox eredménye: a transzcendenciának, mint az én valós történéseinek az átéléséé,
- a neurózis versei arra a módra/képességre összpontosítanak (azt fejezik ki), amely révén képesek vagyunk normalizálni az abnormálist, értelmet vinni az értelmetlenségbe.³⁰

Egy ilyen autentikus és mélyen individuális ellenbeszédre, amelyet e generáció képviselői jelenítettek meg, a hatalom persze, hogy csak az „ellenség” szerepét oszthatta – olyan ellenségét, mely természetese-nen elítélendő és felszámolandó.

Elmondhatjuk tehát, hogy a „nyolcvanas” generáció tagjait az „aranykorszak” felvázolt politikai helyzete/klimája és az abból adódó kihívások kötötték elsősorban össze, nem pedig szöveginherens sajátossá-gok.

---

29 Alexandru Mușina: *Antologia poeziei generației 80*. Buc., 2002. 18.

30 Radu G. Țeposu a maga során egy másik kategorizációt adja a költőcsoportoknak – ő a „nyolcvanas” lírikusokat hat kategóriába sorolja be: „prózai, bohócos köznapiság”, „gnomikus, ezoterikus, manierista”, „elvont, hermetikus fantáziálás”, „a tudatosítás válsága, szarkasztikus és ironikus pátosz”, „teátrális, hisztrionikus kritizmus, az irodalom komédiája”, „kifinomult szentimentálisok”, Biblioteca melancolică. In: Gheorghe Crăciun (red.): *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice*. Pitești, 1999. 85–91.

FORRÁSKÖZLÉSEK

MIHÁLY JÁNOS

Ismeretlen összeírások a két Homoród mentéről

Népességösszeírások már az ókorban készültek. Elég itt az Augustus császár által elrendelt összeírást utalnunk, amelyről az Újszövetség számol be.¹ A Római Birodalom bukását követően a népességre vonatkozó adatokat tartalmazó források elég ritkák, de nem hiányoznak teljességgel. Különböző tartalmú földesúri és egyházi összeírások, kataszterek a középkorban is készültek, mint pl. a Karolingok földkönyvei vagy Hódító Vilmos idejében a „Domesday Book” (Ítélet-napi könyv), egy kétkötetes összeírás az angliai birtokokról és lakosságáról. Az utóbbi, amely 1086 augusztusában készült el és 13 418 település adatait tartalmazza, Európa első ilyen jellegű statisztikai igényű felmérése. Népszámlálási céllal felvett adatokkal a XIV. századi olasz városállamokban, valamint a XVI. századi német fejedelemségek némelyikében is találkozunk.²

Szűkebb pátriánkban, Székelyföldön, a különböző tartalmú összeírások³ keletkezésének ideje szintén a XVI. századig nyúlik vissza, de kiadásuk csak a XIX. század második felében vette kezdetét. Szabó Károly a *Székely Oklevéltár* II. kötetében (1876) négy összeírást közölt.⁴ Később Barabás Samu⁵ (1894), Szádeczky Lajos⁶ (1895) és Sándor Imre⁷ újabb összeírásokat tettek közzé. Napjainkban (1998-tól) pedig folyamatban van – Demény Lajos szerkesztésében – a Székely-

1 A kérdés rövid történetéhez lásd: *Népességszociológiai adatok, népességkategorikák.* (Statisztikai Módszertani Füzetek, 48.) Bp., 2006. 7.

2 Uo.

3 Lásd: Csáki Árpád: *Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez.* In: *Acta (Siculica)* 2006. II. k. Sepsiszentgyörgy, 2006. 303–311.

4 Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu, kiad.: *Székely Oklevéltár.* I–VIII. Kolozsvár – Bp., 1872–1934. (A továbbiakban *SzOkl.*) II. k. 194–206, 216–224.

5 Barabás Samu: *Sepsiszek adózása országgyűlési követei számára. 1665–1668.* Történelmi Társ., 1894. 596–620.

6 *SzOkl.* IV. 137–146.

7 Sándor Imre: *Udvarhelyszéki lustra 1604-ből.* In: *Genealógiai Füzetek*, X (1912). 9–14, 45–51, 69–74.

földre vonatkozó összeírások együttes, önálló kötetekben való kiadása.⁸ Ezek a XVI–XVIII. századi összeírások elsősorban az adóketítéshez, valamint a számba jöhető székely katonai erő felméréséhez nyújtottak információkat, és éppen ezért – az utóbb említett szerző szavaival élve – a „székely történelem egyedi és sajátos forrásait alkotják.”⁹ Az adójegyzékek, katonai lajstromok (lustrák) legtöbb esetben a központi hatalom utasítására készültek. Itt említhetjük a II. József rendeletére 1784–1787 között végrehajtott első népszámlálást, továbbá az 1850-ben és 1857-ben az osztrák adminisztráció által végrehajtottakat, majd az 1869. évvel induló, hivatalos magyar népszámlálások sorát.

A hivatalos népszámlálások, katonai jellegű összeírások vagy adójegyzékek mellett a Székelyföldön számos más jellegű és tartalmú, a helyi (világi vagy egyházi) hatóságok által elrendelt és végrehajtott, elsősorban belső használatra szánt összeírás is készült. Ezek tartalmukból adódóan a kisebb régiók, tájegységek (esetünkben a két Homoród mente) gazdaság-, népesség- és családtörténetét kutatók becses forrásai lehetnek, mert olyan fontos adatokat szolgáltatnak, amelyek kiegészítik a fentebb már említett történelmi forrásokat. E megfontolásból ismertetjük röviden és közöljük azt a három összeírást, amelyekre különböző levéltárakban más irányú kutakodásunk során bukkantunk.

1. Homoródmáson zálogként vagy örökség útján földet birtoklók lajstroma. 1680. február 22.¹⁰

Ez az egy ív terjedelmű *regesta* gazdaságtörténeti szempontból lehet érdekes, ugyanis azok falvankénti (Jánosfalva, Városfalva, Dálya, Décsfalva, Homoródkeményfalva, Homoródszentpéter, Homoródszentpál, Recsenyéd, Bágy, Lókod, Kénos, Agyagfalva, Kadács, Far-

8 Bev. és jegyz. közzéteszi Demény Lajos: *SzOkl.* Új sorozat, IV–VIII. k. Kolozsvár, 1998–2006. Lásd még: Demény Lajos: *A Székely Oklevéltár új sorozata.* In: *Aetas*, 1933/3. 151–162.; Uő: *A XVII. századi történelmünk kiaknázatlan forrásai: a székely katonai összeírások.* In: *Levéltári Közlemények*, 1995/1-2. 53–65.; Uő: *A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népesség-összeírások (1575–1627).* In: *Székely Oklevéltár.* Új sorozat, IV. k. Kolozsvár, 1998. 5–30.; Uő: *XVI. századi kiadatlan székely összeírások.* In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 1999. 149–163.

9 *SzOkl.* Új sorozat. IV. k. 8.

10 Homoródmási Unitárius Egyházközség Levéltára. I. k. 1596–1700. F 2. Nr. 10/2. 1680. Az iraton egy később írt jelzet is látható: I. Cs. 24. Továbbá a következő jegyzés: 1680 Die 19 Februarii jzentük ki az videdkre hogy ut csinyalni ioýenek error testimonijalise vegünk [...]

kaslaka) névsorát tartalmazza, akik vér szerinti örökség vagy zálogosítás folytán belső telkeket bírtak Homoródalmáson. A négy oldalra terjedő, oszlopokba írt, összesen 83 név, összevetve az Apafi Mihály-kori udavarhelyszéki lustrákkal¹¹, családtörténeti szempontból is hasznosítható.

2. A homoródszentmártoni unitárius egyházközség híveinek és patrónusainak összeírása. 1783.¹²

Ez a latin nyelvű jegyzék, amelynek teljes címe *Viva Membra Ecclaesiae Unitaris Hom. Sz. Martoniensis Cum duo Spectabilibus Patronis*, a legkorábbi homoródszentmártoni keresztelési anyakönyvben (*Libellus. Baptismalis Ecclaesiae unitariae Hom. Sz. Martoniensis*) maradt ránk. Készítője, amint az anyakönyv első lapján olvasható, bölöni Tana Ferenc helybeli lelkész volt. A három oldal terjedelmű névjegyzék a két patrónussal, Biró Istvánnal és Biró Pállal, illetve azok családtagjainak létszámával kezdődik. Ezt követi a latin nyelvű személynevek alapján ábécésorrendbe rendezett családfők névsora és családtagjaik száma. Eltérést csak az M betűs személyneveknél észlelünk, akik a T betűsök után következnek, valószínűleg azért, mert korábban kifejejtették őket a névsorból. Az összeírást a családfők összesített adata (*Nomina Patrum familis nro. 49*), az özvegyek (*Viduae*) számbavétele, valamint az összesített lélekszám (*Summa Animarorum 216.*) zárja.¹³ Mivel az összeírás a II. József által elrendelt első hivatalos magyarországi népszámlálás idejéhez (1784–1787) közel keletkezett, azzal való összevetése a két Homoród mentével foglalkozó történeti demográfusok számára elengedhetetlen feladat lesz a jövőben.

3. Homoródremete anyaegyház és a hozzá tartozó filiáik lélekszáma. 1808.¹⁴

A táblázatba szerkesztett, egy oldalra terjedő, latin nyelvű összeírás címe *Status Animarum in Parochia Remeteiensi*. Az 1808. évi homoródremetei egyházlátogatási jegyzőkönyvhöz (*canonica visitatio*) csatolva maradt fenn. Az összeírást valószínűleg a nemrég (1784)

11 *SzOkl.* Új sorozat. VII. k. 269., VIII. k. 63, 64.

12 Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára. Kereszteltek anyakönyve. Irattár. 103. sz.

13 Uo.

14 Gyulafehérvári Érseki és Káptalani Levéltár. Canonica visitatio. Homoródremete. 1808: 14. doboz, 25. kötet, 363.

önálló plébániává lett egyházközség lelkésze, id. Ágota János készítette, akinek feladata volt a többségi unitárius vallású településeken újonnan létrehozott leányegyházakban lévő híveinek nyilvántartása és lelki gondozása. Az összeírás az anyaegyház lélekszámának számbavételével kezdődik, név szerint felsorolva a családfőket, valamint külön-külön oszlopban feltüntetve a család felnőtt (*adultorum*) és kiskorú (*parvulorum*) tagjait. Az összeíró jelzi, hogy két család Moldvába vándorolt, majd a filiák (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Gyepes és Kénos) adatait közli. Az összesített adatokból megtudjuk, hogy a katolikusok száma az anyaegyházban és a filiákban összesen 156 fő. Ebből 114 személy nagykorú és 42 személy kiskorú volt.¹⁵

Melléklet

1. Homoródmáson zálogként vagy örökség útján földet birtoklók lajstroma. 1680. február 22.

Anno D: 1680.

D. 12. February.

Az szalagossokrol valo Reg[esztrum]

Vas Andras né Janos falui

Szigmond Andras Eörokos

Szikmond Marton Eörokos

Nöriné Laszlo Eörokos.

Vas Istuan Janos falui Eö

Varos falva

Czaka Andras varosfalui szalagos

Ferenc Geörgi varosfalui

Sandor Balas Eörokos

Dallja

Szöcz Geörgi Eörokos

Szöcz Andras Eörokos

---

¹⁵ Uo.

Benedök Janosné Eörokos

Szent Petör

szent petöri Gered Geörgi szalagos

Gered Janos szalagos

Felső Gabor Janos szalagos

Jakab Andras Nagiob sz

Jakab Andras Kwsseb sz

Jakab Janos Kwsseb sz

Czeke Geörgy szalagos

Szent Pal

Bella Mihali szalagos

Kenosi Geörgi szalagos

Kenosi Istuanne szalagos

Czedo Georgi szalagos

Bato Andras szalagos

Török Andras szalagos

Koacz Palne szalagos

Tanka Balint szalagos

Dimien Mihali Eörökös

Dimien Ferenc Eörokos

Mihali Deak Eörokos

Felhazi Istvan eörökös

Reczened

Bomher Janos szalagos

Vas Petör szalagos

Vas Nörinc szalagos

Koacz Petor szalagos

Orban Ferenc szalagos

Fekete Görgi Eörökös

Kws Balint Eörokos

Orban Istuan Eörökös

Szolja Istuan Eökos

Bagj
Dane Mihali Eörokos
Balasi Petör szalagos

Lokod eörökösök
Sandor Istuan Kússeb
Sandor Istuan Nagjob
Sandor Janos
Sandor Mihalj
Sata Pall

Kenos
Töszer Pall Eörökos
Töszer Janos Eörökos

Mihalj Nörinc kemenifalui Eörokos
Decz falui Sandor Miclos Eörokos

Agiak falua
Hegi Janos Eörokos
Hegi Istuan Eörokos
Hegi Ghabor Eörokos

Bögoz
Mihalj Gaspar Eörökös
Benkő Tamás Eörökös
Benkő Andras Eörökös
Bence Mihalj Eörokos
Kadaczi Petör Andras eörökös
Farkas loki Petör Deakne
Szent Marton
Dombi Geörgi Eörökos
Dombi Janos Eörökös
Felszegi Peter Eörokos

Felszegi Andras Eörökös
Szasz Istvan Eorökös
Sos Janos Eörökös
Szasz Balint Eorökös
Lokodj Mihalj szalagos¹⁶
Biro Geörgi Eorökös
Biro Janos Eörökös
Bencze Boldiszar Eörökös
Biro Tamas Eörökös
Keresztes Balas Eorö
Keresztes Illjes Eöro
Deak Bencze Marh[ás] Eö
Boka Ferenc Eörökös

Abast falua
Eöttues Daud Eörökös
Balint Andras Eörökös
Petönje Ferenc Erö
Matte Marton Eö
Szöcz Petör Eörök

Karacson faaluj
Baczanj Patorne Eö
Czike Benedok

Uÿ faluj Böer Georg eörökös

Azt jzeni Almas fala, hogy ha zalagossod vagon Almasson azt birjad,
de az falu erdeiet, mezeiet, füet, makiat meg nem engedik ezental,
habenne kaphatnak, az marhadot meg ütigg.

Azt jzenteti Almasfala tölünk, hogy ha valami öröksegedet tartod
Almasson, ara ol gondod legen, hogy hushago kedtöl fogva minden

---

16 Az eredetiben: ~~Eörökös~~.

penteken it legy az faluval az ut csinyalasban, küpu es hid es gyeü csinyalasban szent Jakab napig minden hetön nemelkor ket napig egy hetön, mert ha jelen nem lesz, az öröksegedöt elvetik, falu vegzese szerent huszon öt penzbe mind den napon, valamel napon jelön nem lesz az falu.

2. A homoródszentmártoni unitárius egyházközség híveinek és patrónusainak összeírása. 1783.

Viva Membra Ecclaesiae Unitaris Hom. Sz. Martoniensis Cum duo Spectabilibus Patronis

Spect. D. Stepanus Biro. personae	6
Spect. D. Paulus Biro. personae	3

A.

Andreas Biro - habet animus -	2
Andreas Csala - habet animus -	4
Andreas Dombi	3
Andreas Blaga	3
Andreas Deak	4
Andreas Kocsár	6

D.

Daniel Csala Conject. Reform. animus	4
--------------------------------------	---

F.

Franciscus Dombi	3
Franciscus Markos	2
Franciscus Szabo	1
~~Franciscus Bela~~	
Franciscus Kádár	5
Franciscus Jakab	5

G.

Georgius Kádár	10
Summa	61
Georgius Jakab habet ani.	1

Georgius Dombi	2
Georgius Vas	3
Georgius Cseke	6
Georgius Rapa	4
Georgius Illyes	3

J.

Johannes Simen	6
Johannes Dombi Junior	5
Johannes Jakab	2
Johannes Heczór Conjunct. Refor.	3
Johannes Csala	2
Johannes Dombi Senior Con. Refor.	3
Johannes Kadar Conjunct. Refor.	1
Johannes Mate	6
Johannes Vas	4
Johannes Szavuly	4
Johannes Hossu Conj. Chatolica	4
Josephus Pap	3

P.

Paulus Dombi Conjtuct. Refor.	2
-------------------------------	---

S.

Sigismund Pap	10
Summa	74

Stephanus Jakab Senior	6
Stephanus Blaga	2
Stephanus Poke	3
Stephanus Benedek	10
Stephanus Öszgyvety	4
Stephanus Jakab inferior	1
Stephanus Beke	7

T.

Tomas Szóts	2
-------------	---

M.

Micháél Simen	2
Micháél Kováts	9
Micháél Dombi	5
Micháél Gábos Conjurus Cathol.	1
Micháél Csala Conjurus Refor.	3
Micháél Szabo	5
Micháél Pap	7
Micháél Kús	2
Summa	68

[a forrásban hibásan összeadva, valóban 69]

Nomina Patrum Familias nro. 49

Viduae

Francisci Simen	1
Valentini Szász	1
Juditha Varga	1
Francisci Kálmány	1

Summa Animar. 216

[a forrásban hibásan összeadva, valóban 208]

3. Homoródremete anyaegyház és a hozzá tartozó filiáik lélekszáma. 1808.

Status Animarum in Parochia Remeteiensi		Con. Cap.	Prolis
In Matre Ecclesiae Remeteiensi	Andreas Marton	4	-
	Josepus Lukáts	5	2
	Franciscus Marton	3	3
	Joannes Bordás	5	1
	Stephanus Szőke	5	1
	Joannis Szőke	4	1
	Franciscus Molnar	3	2

Status Animarum in Parochia Remeteiensi		Con. Cap.	Prolis
In Filiali Abásfalva	Franciscus Sami	2	3
	Joannes Lukáts sen.	3	-
	Stepani Orban Uxor	1	2
	Joannis Molnar Senior	2	1
	Joannis Dakos vidua	2	-
	Josephus Dakos	2	1
	Juditha Molnar vid.	1	
	Stephanus Bot	3	1
	Andreas Lukáts	3	2
	Franciscus et Georgius Csáka	3	1
	Joannes Csőgőzi	2	3
	Franciscus Lukáts	4	-
	Stephani Hajdu vid.	4	1
	Joannis Molnár Jun.	3	3
	Summa	64	28
	Duae Familiae Moldaviam discisserunt. Cons[?]	7	34
	D. Volfgangus Demen	4	1
	Johannis Török	4	-
	Stephanus Pos.	4	1
	Joannis Szebeni	2	1
Summa	14	3	
In Filiali Kemenfalva			
Mikhael Csőgőzi	4	1	
Franciscus Szóts	2	1	

Status Animarum in Parochia Remeteiensi		Con. Cap.	Prolis
	Jakobi uxor	4	3
	Zinga Saminé	3	-
	aliqua vidua	2	-
	Summa	15	5
	In filiali Gyepes		
	Stephanus Beke	5	2
	Stephanus Demeter	3	-
	Josepus Pál	2	1
	Joannis Gál	2	1
	Auriga	2	2
	Summa	14	6
	In Kénos		
	Georgius Bogdány	2	-
	Josephus Antal	3	
	Michael Karatsoni	2	
	Summa	7	
	Adeoque In Remete	64	28
	Abasfalvae	14	3
	Kemenfalvae	15	5
	In Gyepes	14	6
	In Kénos	7	
	Tota ergo Summa	114	42

Status Animarum in Parochia Remeteiensi		Con. Cap.	Prolis
	Animarorum in Par. Remeteiensi Adultorum 114 Parvulorum 42 Universius 156		

RÓTH ANDRÁS LAJOS

„Idő járását mutató kalendárium 1701-től fogva 1830-ig és tovább”¹

Szigethi Gyula Mihálynak a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában őrzött jegyzetkönyvei IV. kötetében található, a mai ember érdeklődésére is számot tartó, néhány oldalnyi, de közel másfél évszázadot átfogó meteorológiai feljegyzéseket adunk ezúttal közre.

Megőrizve a korabeli zamatos magyar és latinos kifejezéseket, a szerző szövegét a mai helyesírási szabályoknak megfelelően átírtuk, továbbá a könnyebb érthetőség kedvéért éltünk a központozás gyakorlatával, melyet szerzőnk gyakran elodázott. Az eredeti oldalszámzásokat ( )-ben jeleztük.

Egy pár év kivételével, nyolcvan esztendő (1701–1780) szűkszavúan, rövid mondatokkal jellemez, elképzelhetően külső forrásokból és az élő emlékezetből nyerve – a jelzett korszak határain túl is – az egyes évekre, gyakran összevont évekre², évszakokra³ vonatkozó adatait. Mivel forrásait nem jelöli meg, ezek hitelességét a más forrásokkal való szembesítésig óvatosan kell kezelnünk. 1780 után, az 1800-as évek első évtizedével bezáróan már bővebb adatokkal szolgál, kitérve egy-egy hónap időjárásának bemutatására is. 1832-től 1836-ig – élete utolsó éveiben – gondos, hónapokra, napokra, napszakokra (éjjel, reggel, délelőtt, délután, este) menő feljegyzéseket hagyott hátra, külön kiemelve az egyes időjárási jelenségek természet-

-
- 1 *Szigethi Gyula Mihály jegyzetkönyvei. IV. Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. Ltsz./jelzet: 5299 (régebbi jelzetek: 153y; 1359/E. 9. VI). 182r–196v, 198r–202r.*
  - 2 1701–1702, 1705–1707, 1710–1713, 1734–1738, 1741–1744, 1747–1748, 1749–1751, 1753–1754, 1757–1758, 1759–1760, 1761–1762, 1763–1764, 1778–1779, 1790–1791, 1801–1802.
  - 3 Ebben az esetben sem következetes, csak a számára valamilyen okból kiemelkedő, az időjárás szempontjából érdekes évszakot jegyezte föl.

re, gazdaság(á)ra gyakorolt hatását. E feljegyzéseiből Székelyudvarhely és közvetlen környékének 5 évi időjárását tudjuk rekonstruálni. A száraznak tűnő szöveget érdekes meteorológiai jelenségek, természeti csapások, illetve gazdasági áldások rövidebb vagy részletesebb jelzései, értékelései teszik olvasmányossá, színessé.

Kifejezései, szófordulatai a szerző és az adott kor műveltségébe, nyelvi jelenségeibe, a korabeli ember helyzetértékelésébe engednek betekintést. Ma már ritkán használt, különleges kifejezései: az *elegyes* (változó, vegyes értelemben), a *béfellegzett* (beborult, befelhősödött értelemben), a *száraztó* (szárító értelemben), a *hívesecske* (enyhén hűvös értelemben).

Szövegéből kiderül, hogy mennyire volt fontos egy jó gabonatermés vagy egy gazdag szüret a bemutatott korban is. Ilyen szempontból jelzés értékűek a *termékeny esztendő, gyümölcsös esztendő, jó esztendő, a jó bor* jelzős szerkezetei. Gyakran egy-egy ilyen évről vonatkozó adatait, korábbi évtizedre visszautaló megjegyzéseit összehasonlítási alapként használja. Így az 1827-es esztendőbelit, amelyet a feljegyzésre méltó, gazdag 1811-es borterméssel vet össze. Papírra vetette a természeti csapások, járványok (*vizek elapadtak, szárazság, pestis, kegyetlenkedő himlőzés, dögletes nyavalyák, marhadög, nyelvfene*⁴, *nagy sáskajárás*) gazdasághátráltató (*drágaság, malmok eladása, aratás, terménybegyűjtés elmaradása*) hatásait is.

Jelenségrögzítéseiben, a kifejezések használatakor mindvégig következetes. Nála a tavasz lehet vidám, mérsékelt, meglehetősen, híves (hűvös), deres, szép, legszebb, kellemetes, lágy, tiszta, tenyésző, zsenge. A nyár termékeny, kedvetlen, borongós, esős, nedves, szélvész, ködös, hideg, száraz, meleg, kellemetes, hév, mérsékelt, forró, szomorú, változó. Az ősz hideg, nagyon száraz, kellemetes, mérsékelt, szép, hosszú, esős, változó. A tél kemény, tartós, havas, hideg, igen hideg, lágy, mérsékelt, meglehetősen, engedelmes, fagyos, tartós, mérsékelt, közepszerű, változó. Hogy költői mivoltát meteorológiai feljegyzései során sem tudta megtagadni, bizonyítják az emberi tulajdonsá-

---

4 Száj és körömfájás.

goknak – *vidám, szomorú, kedvetlen, komor, szelíd, mérges* vagy *engedelmes* – időjárás jelenségekre való átruházása.

Néhány esetben meteorológiai jelentéseit más helyen tett feljegyzéseivel tudjuk egybevetni. Az *Erdélyi Múzeum* 1899-es évfolyamában közzétett, és szintén a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában őrzött, ránk maradt várostörténeti írásában is tesz említést (az 1773, 1793, 1797, 1803, 1805, 1830, 1831, 1835. évekkel kapcsolatosan) az időjárásról. Ezeket a megfelelő helyen lapalji jegyzetben közöljük az összehasonlítás kedvéért.

Alkalmakként természettudományos érdeklődésére utaló feljegyzései is vannak. Pl. a mások által észlelt *éjszaki hajnalfényt, északi világosságot* érdekességként jelzi ő is 1716, 1726, 1728, 1769, 1784, 1785 és 1787-ből, üstökös csillagot 1759–1760-ból, 1811-ből. Ezek közül a XVIII. század végi, XIX. századi jelenségeket ő maga is láthatta. 1829 júliusában földrengést észlelt. 1834 júliusának végén három nap, 28–30-a között, mint írja: a *Nap veres színben, vér színben* látszott, megjegyezve, hogy száraz volt a környezet és a füst miatt felhő nem látszott, de nagy és sűrű dörgések hallatszottak, villámlás nélkül.

A jó és természetszerető gazda mentalitásának ad hangot, amikor a termékeny nyárról, esztendőről számol be. Mindig megjegyzésre méltó nála, ha *áldott eső* esik, ha palántaültetésre alkalmas az idő („*Jó palánt ültetni való nap, az ősz vetés szép, szárában indult. A törökbúza jól kikelt, a gyümölcsstermő fák virággal gazdagok, az elvetett veteménymagvak jól kikeltek; a szőlő reménységet mutat*”⁵), ha bő az esztendő, ha gyümölcs bőven terem, ha jó a termés és sok a gabona (*rozsnak s búzának szép termése lett; hagyma, murok, pityóka lett bővebben*), ha jó az aratás, vagy ha egyáltalán időben elkezdődött, akárcsak az *elkészült gerezdekkel* érkező szüret („*A sok tiszta meleg nappalok művelték azt, hogy oct. 6^{dikén} a szüret kezdődött*”⁶, *sok és édes must lett, a szőlőtőkék sok gerezdekkel rakva, sok karókkal támasztattak; egy magyar forintra szállott a must ára; a szőlővesszők megérték, törökbúza is elég jó lett*”, „*a két magyar hazában oly bor volt, hogy edényt sem lehetett elegendőt találni*

---

5 1835. május 11.

6 1834-ben

annak elszűréséért, és az 1811^{dik} belinél is jobb volt”), ha a vetemény sok, ha megújulni látja a természetet. 1832 áprilisában írja boldogan: „az ezelőtt három héttel elvetett veteménymagvak szemlátomást kezdettek kibújni. A hosszas, száraz, hideg télben veszni látszott őszi vetések már három héttel ezelőtt kezdettek újulni, az oldalokat, a réteket zöld színnel egészen bévonták, s most bokrosodni kezdettek.”

Ugyanilyen mértékben tárgyalja az időjárás miatt évközben felmerült nehézségeket is. Érzékenyen érinti, ha *hitván esztendő*-nek tekint elébe, ha a gabona elrothad a mezőn, ha a májusi fagy megöli a virágokat, ha savanyú a szőlő, ha szűk a termés és emiatt nagy a drágaság. Ilyenkor jegyzi az árakat is. Bosszankodik az árvizek és annak áldozatai miatt, ha jégeső veri el a tájat, ha pusztít a cserebogár, ha nyüves lesz az alma, ha megkucorodik a búza, ha nem lehet öröltetni. S egyáltalán nem örül, ha a himlő miatt be kell református kollégiumát zárni, vagy ha a *keserves hideg* miatt fagysérülést szenvede bárki.

Írásából a fennmaradásért küzdő ember kíváncsi és harcos természete cseng ki, az ember és a természet egymásra való utaltsága.

Érdeemes elolvasni!

* * *

1701 és 1702 (182r) Vidám tavasz, termékeny nyár szép meleg idővel.

1703 Mérsékelt, minden különbség nélkül.

1704 Igen száraz, 255 száraz napokkal.

1705–1707-ig Lágy, egyszersmind bőv esztendők égiháborúkkal.

1708 Nagyon száraz.

1709 Igen kemény hideg ápriliséig egész Európában. Kedvetlen nyár, szélvészsek; a késői hideg a vetéseket elrontotta.

1710–1713 Hitván esztendők, sok eső, nem meleg nyár, terméketlen.

1714 Meglehetősen vidám esztendő, nyáron sok égiháború, 117 hév nap.

1715 Hideg, nedves, komor esztendő; 181 borongós és 162 esős napok voltak benne.

- 1716 Kemény és tartós tél, sok hó, nyáron éjszakai hajnalfények, sok eső villámlásokkal, a legkevesebb meleg napok, drágaság.
- 1717 Középszerű esztendő.
- 1718 Meleg és száraz esztendő; tavasszal ködök és esők, annak utána meleg idők égháborúkkal. Jó bor.
- 1719 Eleinte igen hideg, kevés hó, tiszta napok, nyáron eső és meleg. Termékeny esztendő, jó bor.
- 1720 A tél havas és nedves. Nyáron szélvészek, 147 esős napok.
- 1721 Híves tél, hó, sok eső, nyárban eső, meleg napokkal.
- 1722 (182v) Igen hideg tél, a tavasz mérsékelt, borongós és esős nyár, mint a két következő esztendőben.
- 1725 Hideg tél. Sok hó, híves tavasz, szélvész nyár, ősszel sok eső.
- 1726 Télen igen nagy hó, hideg idő, tiszta, meleg és termékeny nyár, ősszel sok éjszakai fény, jó bort termő esztendő.
- 1727 Bőv esztendő, tavasszal égháborúk, a nyár meleg és esős.
- 1728 Lágú tél borongó napokkal, a nyár és ősz nagyon esős. October végéig. Sok éjszakai fény.
- 1729 Kemény száraz hideg, de nem tartós. Februárius engedelmes. Mártius ismét fagyos, a nyár és az ősz tiszta, meleg napokkal és mérsékelt esőkkel, szűk termés.
- 1730 Közönséges esztendő.
- 1731 Télen mérsékelt hideg, tartós tiszta napokkal, későbbben esős, a nyár és ősz inkább hideg, mint meleg. Gabona és gyümölcs bővön termett.
- 1732 Hideg, hó, sok köd. Április kellemes. Május fagyos északi széllel, nyáron kevés meleg, sok záporosó, ősszel sok köd.
- 1733 Átaljába mérsékelt és bőv esztendő.
- 1734–1738-ig Mérsékelt esztendők, borult, nedves és száraz napokkal. Meglehetősen termékeny esztendők.
- 1739 Lágú tél, sok égháború, 164 borongós, 135 esős napok. Pestis.

- 1740 Nagyon hideg és tartós tél hó nélkül, híves és ködös nyár. Drágaság.
- 1741–1744-ig Hó, tiszta, ködös és esős napok egymást felváltva. Dögletes nyavalyák.
- 1745 A tél meglehetősen hideg, a nyár és ősz nagyon száraz.
- 1746 Tél és tavasz hideg, tiszta napokkal; nyár és ősz száraz, jó bor.
- 1747 és 1748 Hideg tél tiszta napokkal, szép (183r) tavasz, mérsékelt meleg nyár októberig.
- 1749–1751 Engedelmes telek, lágy tavaszok, esős nyarak, szűk termés.
- 1752 Hideg, borult, nedves idő, 145 esős nap, árvizek.
- 1753–1754 Kellemetes esztendő, meglehetősen meleg nyarak égháborúkkal.
- 1755 Hideg tél, hideg tavasz, hűves nyár.
- 1756 Fagyás nélkül való lágy tél, tiszta tavasz, meleg és száraz nyár és ősz.
- 1757–1758 Fagyos telek tartós hóval, esős tavasz, száraz nyarak.
- 1759–1760 Igen kemény telek tiszta napokkal, nyáron esős és forró napok egymást váltva, jó bortermő esztendő, nagy üstökös csillag.
- 1761–1762 Hideg, havas, semmi különösség.
- 1763–1764 Egyforma hideg esztendők, hó nélkül. Sok égháború, jó bor.
- 1765 Nedves, esős esztendő.
- 1766 Januarius nagyon hideg és havas, száraz nyár, sok égháború igen kevés esővel.
- 1767 Nagyon hideg tél egész Európában. Hideg nyár augusztusig. Terméketlen esztendő.
- 1768 Igen kemény tél, hidegebb, mint 1709-ben. Száraz nyár.
- 1769 Lágyság és termékeny esztendő, északi fények.

- 1770 A legnedvesebb esztendő, 130 nedves napok télen s tavasszal; hideg, nedves nyár, ősszel égháborúk s szélvész.
- 1771 Az egész esztendő nedves a sok égháború miatt, a nyár hideg, a szüntelen esőzés miatt a gabona elrothada a mezőkön.
- 1772 Lágý esztendő, de sok hóval, nyáron sok eső és szélvész.
- 1773⁷ Havas és engedelmes, kellemetes nyár (183v) és ősz, termékeny esztendő.
- 1774 Havas és esős tél sok szélvésszel, hév nyár, sok bor.
- 1775 Hideg tél, esővel elegendő meleg nyár.
- 1776 Kemény hideg tél, északkeleti szelekkel, termékeny meleg nyár és ősz novemberig, azután köd, szélvész, jó bor.
- 1777 Havas tél, meglehetősen tavasz, esős, de meleg nyár.
- 1778–1779 Mérsékelt esztendők, esővel elegendő hó, legszebb tavasz. Májustól fogva augusztus végéig az esőt és tiszta napokat közbe égháborúk váltották fel.
- 1780 Havas és esős tél, kellemetes tavasz, száraz nyár, jó borteremő esztendő.
- 1781 Télen nagy hideg, kevés hó, száraz tavasz, szeles és néha esővel elegendő nyári meleg, termékeny, ősszel sok köd. Decemberben erős hideg.
- 1782 Az egész esztendő nagyon változó, tavasszal és nyáron eleinte sok égháborúk, azután meleg, de esővel felváltva; nagy sáskajárás. November havas.
- 1783 Fagyos és havas tél márciusig. Hideg tavasz, sok égháborúval meleg nyár és termékeny mérsékelt ősz. December havas és igen hideg.

---

7 „1773-ik esztendőben Kisasszony havának 3-ik napján az *lövetei* és *almási* határokról, a *Szarkakő* felől egy igen nagy sereg sáska a felső határra, amely tavaszgabonával volt bevetve, megszállott délután három óra tájban, de az néptől felkergetetvén, öt óra tájban elindult és két részre szakadván, egyik rész a *miklósfalvi* és *bögözi* tavasz határoknál, a más a *tordátfalvi*ben hált másnapra viradólag.” Lásd Szádeczky Lajos: *Székely-Udvarhely történetéhez. Szigethy Gyula Mihály följegyzései*. In: Erdélyi Múzeum, 16 (1899). 221–222. Továbbiakban: Sz. L.

- 1784 Nagyon havas és hideg április végéig, azután égháborúk, éjszakai esőzések, száraz napok. Északi fények.
- 1785 Igen hideg, sok hó. Márciusban nagy hideg. Áprilistől fogva a meleg nevelkedett és mérsékletesen tartott októberig; közbe-közbe való esős napokkal, északi világosság.
- 1786 Nagyon hideg, sok hóval márciusig. (184r) Áprilisben nagy olvadás. Májusban és júniusban égháborúk, szeptemberig mérsékletes meleg, azután kemény hideg és szélvész.
- 1787 Mérsékelt hideg, azután esős napok, marhadög, nyelv fene uralkodik, a nyár és ősz melegebb, mint az előtte való esztendőben. Sok északi világosság, termékeny esztendő, jó bor.
- 1788 Mérsékelt tél, esős tavasz. Szeptemberig meleg nyár, szárazság, néha magános záporosók. Az ősz szép. November elein fagy, december közepin hó, a végén mérges hideg, mely napkeletről napnyugatra terjedt.
- 1789 Irtóztató hideg. Sok hó. Februárius vége felé engedelmes, márciusban kemény fagy, azután köd. Nyáron sok égháború, meglehetősen termékeny esztendő.
- 1790–1791 Lágyszendők, sok kellemetes napok, mérsékelt nyár, de inkább száraz, mint nedves, jó bortermő esztendők.
- 1792 Hideg, havas, zivataros tél és tavasz, mérsékelt nyár.
- 1793⁸ Hideg tél, esővel elegyes meleg tavasz és nyár. Termékeny esztendő.
- 1794 Meglehetősen hideg tél, nyárban sok tiszta és meleg napok, esős ősz.
- 1795 Igen hideg, havas és tartós tél, száraz tavasz. Májusban a nagy fagy a gyümölcsöket elseprette. Forró nyár, drágaság.

---

8 „Pünkösdi havának 27-ik napján sz. kenettel a püspök ő excellenciája által felszenteltetett. Ugyanazon hónapnak 31-ik napján szörnyen megáradott volt a város között lefolyó *Varga-patak* nevű, hogy az felső piac és Dóczi-dombja között folyt nagyon le az also piacra a Barátok-szorosa felé, sok házakot, istállót s egyéb épületeket takarított el.” In: Sz. L. 222.

- 1796 Lágy, meleg esztendő esővel és égháborúval.
- 1797-ről⁹ 1798- kelve Minden fagyás és hó nélkül való lágy tél, az utóbb
ra¹⁰ esztendő vége nagyon hideg.
- 1799 (184v) Igen kemény és tartós hideg tél, hűvös tavasz, nyáron homályos, esős s száraz napok elegyesen. Decemberben kemény hideg, mint esztendővel azelőtt.
- 1800 Igen hideg tél, tavasz eleje esős, azután szárazság.
- 1801-1802 Középszerű hideg, forró melegség nyárban.
- 1803¹¹ Lágy tél, hideg március, áprilisben égháborúk, június végéig hűvös, gyümölcsös esztendő.
- 1804 Hideg tél, híves tavasz, nyárban rettenetes égháborúk.
- 1805¹² Hideg tél, híves tavasz, mérsékelt nyár és ős.
- 1806 Mérsékelt hideg, tavasszal éjjeli fagyok, nappal kellemetes meleg, a nyár jó meleg, igen szép, vidám esztendő.
- 1807 Ápriliséig esővel elegy fagy, éjjeli fagyok tavasszal, nappal meleg és kellemetes. Július elejétől fogva szeptember végéig szüntelen való szárazság igen forró napokkal, mérsékelt ős, esőkkel, sok gabona, sok és jó bor.
- 1808 Középszerű hideg tél, szép, meleg tavasz, esővel. Jó meleg nyár és ős október közepéig. Jó termés, sok gyümölcs és jó bor.
- 1809 Hidegebb tél, mint a múlt esztendei volt, mérsékelt tavasz, meleg nyár, esős ős. November és december hideg.

---

9 „1797-ben a *Varga-patak* megnővén, házakat, barmokat, embereket elhajtott.” Uo.

10 Eredeti szövegben „1898” áll; bizonyára elírás.

11 „1803-ban a *Varga-patak* még nagyobb áradással nagyobb kárt tett.” In: Sz. L. 223.

12 „1805-ben példás esztendei esőzés miatt az utak megromlottak, a gabona éretlen, fű kaszálatlan maradt, sokat az árvíz elhordott; törökbúza, haricska télen által takaratlan maradt, tavasszal takarították bé. A föld miveletlen, vetetlen maradt, drágaság lett; 3 forintra ment vékája a törökbúzának szinte; a szegénység majd éhel holt; a pénz megszűkült, már a 8, 4, 2 garasos ezüst elholt volt, beszedetett, de a peták is, mely belőlek lett, újra elfogyott, beszedetett, csupán papiros pénzre s hat, 3, másfél, egy kr[ajcár]os rézre szorult az ország, az a hat kr[ajcár]os réz is, mely sustáknak mondatik, ritkul, fogy, lásával (t. i. agióval) jár.” Uo.

- 1810 Hideg tél, jó meleg tavasz, mérsékelt meleg és borongós nyár október közepéig, azután esős.
- 1811 Fagyos tél, a híves tavaszon nagy szelek, száraz és meleg nyár s ősz (185r) október végéig. Termékeny esztendő, jó bor, üstökös csillag.
- 1812 Mérsékelt tél, szép tavasz, nyárban sok jégesők égiháborúval, mérsékelt meleg október végéig, azután esős, fagyos.
- 1813 Középszerű tél, a tavasz egy darabig fagyos éjjelenként, azután szép, nyárban vidám meleg napok, mennydörgés, eső, némely helyt jégeső, jó aratás.
- 1814 Hideg tél, lágy tavasz, április közepétől fogva végéig igen meleg. Május elein nagy hideg északi szelek, tiszta idő. Másodnap virradóra csendes tiszta idő, de a fagy mindenféle gyümölcs s szőlőtermést elperselt, szomorú nyár, néha égiháború; jó aratás. Ez a hideg akkor Német és Franciaországban is tett kárt.
- 1815 Elein igen hideg, azután mérsékelt, március szép, áprilisben sok esők, meleg nyár, híves ősz.
- 1816 Januárius lágy, néha meleg, kivált utolja felé, 29^{dik} és 30^{dik} napjain. A Tiszán túl való részen hirtelen irtóztató fergeteg; sok embert s barmot megölt. Február hideg. A tavasz elején híves, fagyos. A nyár szeles, nedves, híves, kellemetlen, szűk termés, drágaság.
- 1817 Mérsékelt hideg tél, szép tavasz, meleg nyár. Szép és hosszú ősz, jó esztendő.
- 1818 A tél változó, kevés fagy és hó, szép tavasz, esővel elegy meleg nyár, termékeny esztendő.
- 1819 Mérsékelt hideg február végéig. Márciusban éjjeli fagyok, szép tavasz, meleg nyár, égiháborúk, hosszú ősz.
- 1820 Januárban erős hideg. Február első (185v) fele engedelmes, a másik hideg. Március közepéig elébb eső, azután közép-szerű meleg tavasz, a nyár meglehetősen meleg, közbe futózáporok, égiháborúk, szép ősz, jó bor.

- 1821 Kemény hideg, szinte március utoljáig. Lágy tavasz. A nyár júliusig meleg, azután esős, hideg, zivataros, rossz bor.
- 1822 Engedelmes lágy tél, kellemes tenyésző tavasz, száraz, de mérsékelt nyár, kevés esővel. Jó aratás, sok gyümölcs, jó bor.
- 1823 Eleinte száraz, hideg tél, azután havas, tovább engedelmes, nem igen kellemetes tavasz, meleg nyár és ősz, elég jó bor.
- 1824 Tavasz egy darabig fagyos, azután lágy. Februáriusban tavaszi idők, sengéd tavasz, mérsékelt, de változó nyár, esős ősz.
- 1825 A tél eleinte engedelmes, azután hideg, szeles, szép tavasz, jó meleg nyár, esővel elegy, híves, esős ősz.
- 1826 Kemény hideg tél. Március tavaszi, április változó, sengés tavasz, jó meleg nyár, dörgéssel, esővel elegy. Szép ősz.
- 1827 Január elején lágy, közepeszerű, sok helyt villámlások s dörgések, azután hidegre vált s tartott február végéig. Szép tavasz, esős, azután száraz, rekkenő, állandó meleg nyár, mérsékelt jó ősz, jó bor, amilyen 1811-től fogva nem volt, ámbar 1822 és 1823-ban is jó bor termett.
- 1828 Január kemény tél, de gyakran esőre vált. Február nagyobbára engedelmes, néha hóra, néha kevésé tartott hidegre vált; egész tavasz változó, de kellemetes, néhol villámlás, menydörgés, meleg, hév nyár, esővel elegy, szép (186r) meleg ősz jó darabig, néha eső, dér, végre fagy vagy sár; december hideg, havas, fagyos, közbe olvada.
- 1829 Hideg, havas tél, néha eső s olvadás; híves, deres tavasz, azután esős, ködös, szeles, változó szép idővel, a nyár változó, meleg, híves, borongós, esős, szeles. Júliusban s később sok helyt földrengések, az ősz is változó, hideg, esős, meleg november közepéig, akkor a hideg faggyal, hóval béállott, s nevedve tartott az esztendő végéig. Marhadög.

1830¹³ Ekkor volt az a rettenetes hideg s képtelen havas tél, egész Közép s Dél Európában, melyhez hasonlót több mint száz esztendőtől fogva a krónikák nem említenek. A szünet nélkül tartó s mindvégig nevedő hideg, szünet nélkül hulló hó, azelőtti novemberrel kezdve tartott március végéig, azután nappal olvadozott, éjjel meg fagyott. A sok hó olvadása rendkívül való áradásokat okozott, melyek épületekben, marhában s egyéb vagyonokban sok károkat tettek.¹⁴ Sokan életeket veszítették, azonban Muszka országban, Norvégiában kevés ideig tartó tél volt. Áprilistól fogva szelidebb idő járt, meglehetősen tavasz, de élő fák, szőlők elvesztek. A földbe vetett mag megveszett, ki nem költ. Árpával újra bévetett s meglehetősen termés lett, de gyümölcs s bor igen kevés.

1831¹⁵ Január, február mérsékelt, hideg, fagyos, havasi Mátyás talált jeget, s mégsem rontotta el. A tavasz meleg, száraz május közepéig. Az elvetett mag későre kelt ki, – azután az esős meleggel elegy nyár mindennek nevedést adott. Az ősz, októbernek fele csak meleg, a szőlő jól meg nem érhetett, az aratás gazdag, (186v) gyümölcs az elégen felyül, vetemény igen sok, bor bőv, de savanyú.

---

13 „1829-ben november kezdetivel esett hó végig maradt 1830-ban márcz. végéig, az őszi vetés, búza, ros elveszett, tavasszal árpával vetették be a földeket, a rosnak ára felment vékájában másfél r. forintra, a tiszta búza 3 m. forintra, sőt 3 rh. forintra és a törökbúza is másfél rh. forintra, a húsnak fontja 8 kr., a szalonnának 30 és 36 kr.; a szkumpia megdrágulván, a bőrök megdrágultak, 10 bőr 60 rh. fr., egy kordován csizma 6, 7 rh. fr. Végre a száraz meleg idő hosszas lett, a gyümölcs lehullott, a szőlőfák vakon maradtak, sok oltványok kiszáradtak.” In: Sz. L. 224.

14 „*A hideg a plántákba károkat tévesen*” címmel, más helyen meg is verselte a nagy hideget. Versében a rendkívüli természeti csapást az emberi túlkapasok isteni büntetéseként értékelte: „[...] // De imé az ember igen hatalmas lett. // Magának mindenben éppen új törvényt tett, // Mintha tőle függne az egész természet, // S neki engedne a napkelet s enyészet, // Mintha a termékeny esztendő járását // Igazgatná, s az is hallgatná mondását. // A szelek jönnének elé egy szavára, // A felhők járnának parancsolattyára. // De aki föbb ura az egész világnak, // Nem adta hatalmát más hatalmasságnak. // Megmutattya kinek engednek a szelek, // S ki kezéből jönnek a sok eledelek.” In: *Szigethi Gyula Mihály jegyzetkönyvei. VI. Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. Ltsz./jelzet: 5300 (régí jelzet: 154y) 196v–197r.*

15 „júl. hónapban a hazában a cholera, pestis kiütvén, mely északról szivárgott a muszkáktól délre s egész Európát megrettentette; a vásárokat megszüntette, az helyek kommunikációjokat megtiltotta ... a drágaság újra beállott, pedig mindennek szép termése volt.” In: Sz. L. 226.

1832 Még a múlt novemberrel a hideg, fagy s hó beállott, decemberen, januáriuson keresztül változás nélkül tartott, felleges, ködös napokkal. Február vidámon folyt, szép napfénnel, nappal olvasztva, éjjel fagyalva. Február 13^{dikára} virradólag befellegzett, száraz faggyal, 14^{dik}: ismét feltisztult, 19^{dik}: gyengén befellegzett, ismét azon nap újra feltisztult. 20^{dik}: befellegzett gyengén. 21^{dik}: feltisztult. 25^{dik}: délután befellegzett. 26^{dik}: feltisztult hajnalban. Egész februárius száraz volt. Mártius is szárazon folyt jó darabig. 5^{dik}: alatt befellegzett, délután feltisztult. 13^{dikán} s 14^{dikén} tiszta idővel igen keserves hideg szelek kegyetlenkedtek. 17^{dikre} virradólag befellegzett, ismét azon nap feltisztult. 18^{dik}: virradólag befellegzett. 19^{dik} március: gyenge eső kezdett esni. Délután feltisztult. 20^{dik}: felleges gyenge esővel. 21^{dik} március: délbe feltisztult. 22^{dik} március: virradólag befellegzett. Dél fele feltisztult. 23^{dik}: virradólag befellegzett. 25^{dik} március: délben gyengén feltisztult. 26. március: délben egészen befellegzett, gyenge eső lett. 27^{dik} március: feltisztult. 28^{dik} március: hajnalra havazni kezdett, kegyetlen hideg szél követte. 29^{dik} március: feltisztult. 31^{dik} március: befellegzett. 1° április: feltisztult. 4^{dik} április: eső lett gyengén. Délután feltisztult. 5^{dik} április: befellegzett. 6^{dik} április reggel eső lett. 7^{dik} április: havazott. 8^{dik} április: ismét havazott. 9^{dik} április: (187r) ismét hó lett. 10^{dik} s 11^{dik} április: is havazott. 12^{dik} április: csendes, felleges. 13^{dik} április: feltisztult. Április 22^{dikéig} mind szép tiszta idő volt, néha hideg széllel. 22^{dik}: befellegzett, gyenge eső is lett, mely után az ezelőtt három héttel elvetett veteménymagvak szemlátomást kezdetek kibújni. A hosszas, száraz, hideg télben veszni látszott őszi vetések már három héttel ezelőtt kezdtek újulni, az oldalokat, a réteket zöldszínnel egészen bévonták, s most bokrosodni kezdetek. Április első fertálya is esős volt, utolsó fertálya is. 23^{dik} április: feltisztult délbe. 24^{dik} április: befellegzett. Eső permetezett, azon éjjel jobban esett, és 25^{dik} április reggel is tartott az eső. Csak délután szűnt meg az esőzés. 26^{dik} április virradólag is esett az eső, nappal is igen nagy hideggel. Délután kezdett feltisztulni. 27^{dik} április: virradólag ismét eső lett, reggel is tartott az

eső. 29^{dik} április: kezdett gyengén tisztulni s a levegő enyhülni. 30^{dik} április: szép tiszta idő. Május 1° napján délután befellegzett, eső csepergett, legelső dörgés napnyugatról jövő esővel. Május 4^{dik}: szép tiszta idő. Május 5^{dik}: felleges. Május 6^{dik}: esős, estve feltisztult. Május 7^{dik}: tiszta idő. Délbe befellegzett. Estve feltisztult. 8^{dik} május: tiszta idő, délután befellegzett. 9^{dik} május felleges. Délután eső lett dörgéssel. (187v) Május 10^{dik} hajnalban jó eső lett, felleges idő, de egész nap hideg. 11^{dik} május hajnalban eső lett, felleges. 12^{dik} május: tiszta idő, de hamar befellegzett. Délbe feltisztult. 13^{dik} május: hajnalban befellegzett, de hamar feltisztult. Ismét befellegzett. Harmateső lett, estve feltisztult, egész éjjel tiszta idő. 14^{dik} május: szép tiszta idő. Délután befellegzett. Éjczakára feltisztult. 15^{dik} május: tiszta idő reggelt, délután felleges. Május első hetében napnyugatról napkeletre éjczakán nagy jégeső ment a bérceken Udvarhelyszéken. Május közepén a ros mind kihányta a fejét. 16^{dik} május: felleges, eső is lett. 17^{dik} május: hajnalban eső lett, még délelőtt feltisztult. 18^{dik} május: hajnalban áldott jó eső lett, nappal is tartott estig. Május 19^{dik}: felleges, eső is lett. Május 20^{dik}: felleges, jókor feltisztult, nagy hóharmat lett, eddig az időig napnyugatról s északról jött az eső. Délután dörgéssel eső lett. Május 21^{dik}: felleges. Május 22^{dik}: felleges. Minden felleges napokon hol feltisztult, hol befellegzett; úgy ma is. Május 23^{dik}: tiszta idő, délre befellegzett, éjczakára feltisztult, mint több felleges napokon. Május 24^{dik}: felleges. Május 25^{dik}: hajnalban harmateső lett, felleges. Május 26^{dik}: felleges, estvére feltisztult. Május 27^{dik}: tiszta idő, estvére befellegzett. Május 28^{dik}: felleges. Délelőtt feltisztult, estvére befellegzett. Május 29^{dik}: felleges. Május 30^{dik}: tiszta idő. Május 31^{dik}: tiszta idő, délben eső lett. Június 1° nap tiszta idő. Június 2^{dik}: felleges. (188r) Június 3^{dik}: tiszta idő. Június 4^{dik}: reggel felleges, azután feltisztult. Délre befellegzett, eső lett. Június 5^{dik}: felleges, eső is lett. Június 6^{dik}: felleges, eső is lett. Június 7^{dik}: tiszta idő. Dél felé feltisztult. Június 8^{dik}: felleges, feltisztult, ismét felleges, eső is lett. Június 9^{dik}: feltisztult, hamar befellegzett. Jó eső is lett. Június 10^{dik}: hajnalban eső lett, reggel ködös, felleges,

estve eső lett. Június 11^{dik}: felleges, harmateső lett, feltisztult. Június 12^{dik}: felleges, esős, estve feltisztult. Június 13^{dik}: tiszta idő. Június 14^{dik}: felleges; estve felé olyan jó eső lett, tartósan, amilyen még ezen esztendőben nem volt. Június 15^{dik}: felleges, nedves. Június 16^{dik}: tisztulófélben való idő. Délután esőre vált. Június 17^{dikre} virradólag jó eső lett, még éjfél előtt kezdődött, reggelig tartott; most másodszor ázott meg jól a föld. Június 18^{dik}: jó hajnalban esni kezdett, reggel is tartott. Az eső egész nap tartott, késő éjjelig. Június 19^{dik}: is folyt az esős idő. Délután megszűnt. Június 20^{dik}: hajnal esős, reggel nedves, felleges. Délután tisztulni kezdett. Június 21^{dik}: hajnal esős, esős a reggel is, délután tisztulgatott. Június 22^{dik}: hajnal esős, a reggel is, mind estig felleges. Június 23^{dik}: tiszta idő hajnalban s reggel. Június 24^{dik}: felleges, esős. Június 25^{dik}: felleges, hamar feltisztult, délben befellegzett. Estve felé jól esett az eső. Június 26^{dik}: felleges, délre feltisztult. Június 27^{dik}: tisztuló félben való idő, délre befellegzett, eső is lett. Június 28^{dik}: felleges, esős egész nap. Június 29^{dik}: felleges, esős. Június 30^{dik}: esős, a vizek megáradtak. (188v) Estvére feltisztult. Július 1° nap felleges, délután feltisztult. Július 2^{dik}: felleges, kevés esővel, estvére feltisztult. Július 3^{dik}: esős, estve felé feltisztult. Július 4^{dik}: felleges, esős, estve felé feltisztult. Július 5^{dik}: reggel tiszta, estvére felleges. Július 6^{dik}: hajnalban esős, reggel felleges. Július 7^{dik}: tisztuló egész nap. Július 8^{dik}: ködös, felleges, esős. Július 9^{dik}: hol tiszta idő, hol felleges. Estvére feltisztult. Július 10^{dik}: reggel szép tiszta idő, dél fele felleges. Július 11^{dik}: tiszta idő, ritkás felleg. Július 12^{dik}: tiszta idő, meleg. Július 13^{dik}: tiszta idő, meleg nap. Július 14^{dik}: tiszta idő, meleg, a sok esőzés és nagy árvizek után. Július 15^{dik}: délelőtt tiszta s meleg idő, délután felleges. Július 16^{dik}: virradólag jó eső, délelőtt ismét eső, egész nap felleges. Július 17^{dik}: felleges, szeles, esős. Július 18^{dik}: felleges, szeles. Július 19^{dik}: felleges, szeles. Július 20^{dik}: reggel esős, délre feltisztult. Július 21 tiszta idő. Július 22^{dik}: délelőtt tiszta idő, délután felleges. Július 23^{dik}: tiszta idő, estve jó eső. Július 24^{dik}: tiszta idő. Július 25^{dik}: délelőtt felleges, délbe tisztulófélben

lévő idő – hamar ismét béfellegzett –, éjjel nagy eső lett. Július 26^{dik}: felleges, estve feltisztult. Július 27^{dik}: felleges, esős, szeles. Estvére feltisztult. Július 28^{dik}, 29^{dik}, 30^{dik}, 31^{dik}: elegendő napok. Augusztus első hete jó nyári meleg napokkal folyt, az aratás azon el is kezdődött. Augusztus második: hete nagy esővel kezdődött, esővel, hideg széllel elegendő idővel tölt. Augusztus harmadik hete szép, tiszta meleggel kezdődött, közepe esős, felleges, vége tiszta, meleg idő. Augusztus negyedik hete tiszta idő, meleg egész végig. Augusztus 30^{dik}: estve eső. (189r) Szeptember 1° nap jó idő. Első fele tiszta idő, utolsó fele esős, felleges. Szeptember 2^{dik} hete első fele esős, felleges, szeles. Az utolsó fele is esős, felleges. Szeptember 3^{dik} hete egészen esős, hideg. Szeptember 4^{dik} hete kezdetében, 22^{dik}: virradólag hó lett. Szeptember negyedik hetében szüntelen lett a hóharmat. Az ily időjárások következtetése az lett, hogy ámbár a rosna a búzának szép termése lett, de köles, haricska, törökbuza nem lett, gyümölcs kevés, a szőlő megromlott, éppen hagyma, murek, pityóka lett bővebben. Szeptember 28^{diktől} fogva szép idő végezte ezt a hónapot. Október első hete szép, nyári meleghez hasonló, meleg, tiszta idővel tölt. Oct. második hete is tiszta idővel volt. Éppen 12^{dikén} volt jócska eső. 13^{dik}, 14^{dik} is [...] ¹⁶. Oct. 3^{dik} hete esővel kezdődött, esővel, felleggel, hideggel folyt. 19^{dikén} tisztulván fel, úgy végződött. 21^{dik}: ismét eső lett. Oct 4^{dik} hete esővel kezdődött, de 22^{dik} dél felé feltisztult. Oct. negyedik hete egészen felleges, hideg. 28^{dik}: tiszta idő. Megjegyzésre méltó, hogy ezen esztendőben a hazában semmi szüret nem volt, mert a sok esőzés, hideg miatt a szőlőszem keményen, aprón maradt, az elein bekövetkezett hó és hóharmat miatt a szőlőszemek megtörttek. A bor igen megdrágult, vedre hol három, hol öt Rfrtokkal ment. Oct. 29, 30-31. szép tiszta idők. November tisztával kezdett, elegendően folyt első héten. November 2^{dik} hete elegendő, felleges, esős, két utolsó napja tiszta, híves, fagyos. November 3^{dik} hete tiszta, fagyos. November 4^{dik} hete is tiszta, (189v) száraz hideg idővel tölt; a vizek elapadtak, örölni nem lehetett. Megdrágult a kenyér és a fa. November

---

16 kiolvashatatlan

29^{dik}: hó lett. December első hete hóval, faggyal volt. 6^{dik} és 7^{dik}: lány tavaszi forma idő volt. 8^{dik}: éjjel ismét hó lett. December 2^{dik} hete egészen hideg, havas, fagyos. December 3^{dik} hete havas, hideg, fagyos. December 4^{dik} hete havas, fagyos, hideg végig.

1833 Január első hete a legnagyobb hideggel, faggyal, hóval tölt. Egész januárius kemény hideggel, faggyal s vastag hóval tölt. Február első hete olvadó, csepegő, havazó volt. Február második hete engedelmes, olvadó idővel tölt. Február 3^{dik} hete a decemberi hó olvadásával folyt; a hét végivel új hóval szaporodott. Február 4^{dik} hét tiszta, száraz, hideg idő. Március első hete havazó, nedves, olvasztó. Március 2^{dik} hete felleges, ködös, olvasztó meleg, esős és tiszta. Március 3^{dik} hete eleje, közepe tiszta meleg tavaszi idővel, vége fellegekkel tölt s széllel. Március 4^{dik} hete szeles, felleges, fele szép tiszta végig. Április első hete kezdete felleges, közepe meleg, esős, dörgéssel. Vége is esős és havas. Április második hete kezdete s közepe felleges, szeles; vége tiszta, meleg. Április harmadik hete kezdete esős, közepe tiszta idő, vége esős, felleges, dörgéssel és széllel. Április negyedik hete kezdete esős, felleges, közepe is esős, dörgéssel, jéggel, tovább is felleges; az utolsó napja vidámabb, de ismét hamar befellegzett. Május első hete kezdete felleges, esős. Közepe is felleges, esős, (190r) szeles, vége tiszta, meleg, csendes, de ismét esős. Május második hete kezdete tiszta, meleg, azután borongó, változó. Közepe tiszta, meleg, de híves éjjel; utolsó része tiszta, meleg. Május 3^{dik} hete kezdete borongó, jó esővel. Közepe mind tiszta, meleg, végezete délelőtnként tiszta, meleg. Délután felleges, esős, sűrű villálmással, dörgéssel, jéggel. Május 4^{dik} hete kezdete jó esős, közepe tiszta, meleg. Vége szép, esős, végig borongó, változó. Június első hete kezdete változó, felleges, hideg, reggeli harmattal, mely szőlőbe, törökbúzába, ugorkába, fuszukába kárt tett. Közepe tiszta idő, de szeles, végre esős; végezete tiszta, meleg, által változva borongó, felleges időre. Június 2^{dik} hete, Medárdus nap kezdve, felleges, borongó, esős azután is. Közepe meleg, tiszta egész végig, tiszta idő, meleg. Június 3^{dik} hete kezdődött zápor esővel, dörgéssel, jéggel; így is folyt. Közepe tiszta idő, meleg délig. Délután felleges, esővel,

dörgéssel, a vége is elegyesen folyt. Június 4^{dik} hete tiszta idővel kezdődött, esővel, borongó idővel folyt. Az egész héten tartott a száraz meleg, délutánként felleges, s a vidéken pászmás eső lett. Július első hete esővel kezdődött, folyt szinte végig rekkenő meleg aszályal, a vége esős, felleges. Július második hete tisztával kezdődött, másodnap jó eső lett, másnap tiszta, közepe nagy esővel, dörgéssel, ismét esővel, dörgéssel. Végezte a hétnek nagy esővel tartott. Július 3^{dik} hete is esővel kezdődött [...] ¹⁷ és azzal folyt, csak kevés nap, csúnya szél és hideg idő nagy volt végig. (190v) Éppen a hét utolsó napja volt tiszta. Július 4^{dik} hete tiszta idővel kezdődött, de egészen felleggel, széllel, záporosóval, dörgéssel folyt. Egy napnak délutánnya, másnak délelőttje volt csak tiszta. Július két utolsó napja tiszta idővel folyt, ritka felleggel. Augusztus első hete tiszta idővel kezdődött, de hamar befellegzett, egész hét naponként kevés óráig tiszta, többnyire felleges, esős, szeles, hideg idővel tölt. Augusztus 2^{dik} hete kezdete tiszta, közepe felleges, esős, vége is felleges, esős, csak utolsó napja tiszta. Augusztus 3^{dik} hete kezdete tiszta idő, esős, meleg, közepe záporosós, villámlásokkal, nagy csattogásokkal. Vége tiszta, de éjjel esős, nappal hol tiszta, hol felleges, szeles. Augusztus 4^{dik} hete esővel kezdett, délután feltisztult, ismét felleges, délután tiszta, közepe tiszta idő, utána délig felleges, délután tiszta, a végzete két nap esős, utolsó nappal elegyes. Augusztus 29^{dik}, 30^{dik}, 31^{dik}: tiszta idők, ritka felleggel. Szeptember első nap tiszta. 2^{dik}, 3^{dik}: esős, 4^{dik}, 5^{dik}: tiszta, 6^{dik}: tiszta. 7^{dik}: reggel felleges, azután tiszta. 8^{dik}: felleges. 9^{dik}: délelőtt felleges, délután tisztálgatott. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: reggel felleges, hamar feltisztult. 12^{dik}: esős. 13^{dik}: egészen felleges, délután nagy eső. 14^{dik}: egészen esős. 15^{dik}: esős. 16^{dik}: esős. 17^{dik}: délig felleges, délután feltisztult. 18^{dik}: felleges, esős. 19^{dik}: tiszta. 20^{dik}: nagyobb része esős. 21^{dik}: felleges, esős. 22^{dik}: félig tiszta. 23^{dik}: félig tiszta. 24^{dik}: tiszta, estve felé felleges, esős. 25^{dik}: tiszta, estve felé esős, dörgéssel. 26^{dik}: (191r) tisztácska, délután befellegzett. 27^{dik}: reggel felleges, délben tiszta, délután felleges, szeles, estve tisztult. 28^{dik}:

---

17 Ázási folt miatt olvashatatlan szó.

tiszta, de igen híves. 29^{dik}: tiszta, hideg, hóharmat. 30^{dik}: hajnalban erős hóharmat, délelőtt tiszta, délután felleges. Ezen esztendő termése mindenben középszerű. Eper, cseresznye, meggy, egres, horgas magvú szilva középszerű bővségű; nyári barack, muskotály, szilva, körtevély kevés; őszi körtvély, kolosvári szilva kevés; alma több; kerti vetemény középszerű, éppen fuszulyka bőv; a ros, tiszta búza gyér, de eresztős, törökbúza elég és jó, szőlő középteremés, de elkészült széna kevés, de sarjú sok, zab elég; dió, mogyoró kevés. Szeptember 30^{dik}: éjfélre feltisztult. Október első felleges. Éjjelre feltisztult. Oct. 2^{dik}: felleges. 3^{dik}: felleges, hamar feltisztult. 4^{dik}: tiszta. 5^{dik}: tiszta. Megjegyzésre méltó, hogy az aratás kezdődött július közepén, a szüret october első hetében. De ötödikén délbe felleges, estve esős. 6^{dik}: tiszta. 7^{dik}, 8^{dik}, 9^{dik}, 10^{dik}, 11^{dik}, 12^{dik}, 13^{dik}: mind tiszta, reggel s estve hideg, hóharmatos, 14^{dik}: esős, délre tisztulगतott. 15^{dik}: felleges, délre feltisztult. 16^{dik}: tiszta. 17^{dik}: délelőtt tiszta, délután felleges, éjjel eső lett. 18^{dik}: felleges, délre feltisztult. 19^{dik}: esős. 20^{dik}: felleges, ködös. Délután feltisztult. 21^{dik}: tiszta. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: tiszta. 24^{dik}: tiszta. 25^{dik}: tiszta. 26^{dik}: gyengén felleges, gyengén tisztulगतott. 27^{dik}: felleges. 28^{dik}: felleges. 29^{dik}: gyengén felleges, tiszta. (191v) 30^{dik}: tiszta. 31^{dik}: tiszta. 1°: november tiszta. 2^{dik}: felleges, estve nyolc órakor napnyugot felé villámlások, hajnalban eső. 3^{dik}: tiszta, estve bÉfellegzett. 4^{dik}: esős. 5^{dik}: esős. 6^{dik}: gyenge felleges, délután feltisztult, fagyos, ködös. 7^{dik}: fagyos, tiszta. 8^{dik}: fagyos, felleges. 9^{dik}, 10^{dik}: szelíd idő, de felleges. 11^{dik} is az. 12^{dik}: komor, felleges, délelőtt feltisztult. 13^{dik}: tiszta, hideg. 14^{dik}: tiszta, hideg. 15^{dik}: tiszta, hideg. 16^{dik}: tiszta, hideg. 17^{dik}: tiszta, hideg. 18^{dik}: tiszta, hideg. 19^{dik}: ködös, hideg, estve felÉ eső lett, hó szállingózott, reggelre nagy hó lett. 20^{dik}: havazott. 21^{dik}: hó s fagy olvasztó napfény, délután bÉfellegzett. 22^{dik}: havazott, délelőtt s délután olvasztó. 23^{dik}: komor, felhős, fagyos, délben tiszta, olvasztó. 24^{dik}: hideg, fagyos, tisztulगतott. 25^{dik}: tiszta, olvasztó. 26^{dik}: tiszta, olvasztó. 27^{dik}: reggel ködös, azután tiszta, olvasztó. 28^{dik}: tiszta, olvasztó. 29^{dik}: tiszta, olvasztó. 30^{dik}: tiszta, olvasztó. December 1°: havazó. December 2^{dik}: felleges, komor. 3^{dik}: havazó. 4^{dik}: havazó. 5^{dik}:

havazó, mégis olvadó. 6^{dik}: ködös, olvadó. 7^{dik}: ködös, olvadó, esős. 8^{dik}: reggel fagyos, azután olvadó. 9^{dik}: fagyos, felleges, olvadó. 10^{dik}: fagyos, felleges. 11^{dik}: fagyos, ködös, felleges. 12^{dik}: felleges, tisztulató, olvadó, havazó. 13^{dik}: fagyos, havazó. 14^{dik}: hideg, fagyos, délután tiszta. 15^{dik}: hideg, fagyos, tiszta. 16^{dik}: hideg, felleges. 17^{dik}: hideg, havazó. 18^{dik}: felleges, havazó. 19^{dik}: fagyos, felleges. 20^{dik}: fagyos, felleges, estvére (192r) feltisztult. 21^{dik}: felleges, délben tiszta, estve béfellegzett. 22^{dik}: felleges, esős. 23^{dik}: felleges, ködös, fagyos, délben feltisztult, éjjel béfellegzett. 24^{dik}: havas. 25^{dik}: felleges, olvadó. 26^{dik}: esős, ködös, délben tisztuló, estve fele sűrű köd. 27^{dik}: felleges, ködös, estvére feltisztuló. 28^{dik}: kemény hideg, tiszta. 29^{dik}: kemény hideg, felleges. 30^{dik}: felleges, havazó. 31^{dik}: havazó, esős, szeles, hideg.

1834 Január 1°: sűrűn havazó, esős. 2^{dik}: kemény hideg, felleges. 3^{dik} is. 4. lágyabb, felleges, havazó. 5^{dik}: hideg, felleges, havazó. 6^{dik}: reggelre nagy hó lett, tisztulató. 7^{dik}: kemény hideg. 8^{dik}: kemény hideg. 9^{dik}: tűrhetőbb hideg, felleges, havazó. 10^{dik}: engedelmes, felleges, olvadó. 11^{dik}: lágy. 12^{dik}: lágy, olvadó. 13^{dik}: száraz hideg, fagy, olvadó. 14^{dik}: ködös, olvadó, havazó. 15^{dik}: ködös, lágy, nedves, estve feltisztult. 16^{dik}: hideg, tiszta, olvadó. 17^{dik}: ködös, hideg, felleges. 18^{dik}: havazó, felleges, engedelmes, olvadó. 19^{dik}: havazó, felleges, tűrhető. 20^{dik}: felleges, tűrhető, olvadó. 21^{dik}: lágy, olvadó, felleges. 22^{dik}: felleges, fagyos, tisztuló, olvadó. 23^{dik}: ködös, fagyos, tisztuló, havazó. 24^{dik}: ködös, felleges, fagyos, olvadó, sűrű eső, egész éjjel esett. 25^{dik}: sűrű esős, ködös, éjjel a hó eltakarodott és az esőtől megáradtak a patakok; a Küküllő nagyon kiöntött, gátokat, épületeket, hidakat rontott. 26^{dik}: havazó, szeles. 27^{dik}: fagyos, ködös, havazó, esős. 28^{dik}: felleges, esős. 29^{dik}: fagyos, tiszta, olvadó. 30^{dik}: (192v) gyenge fagy, felleges, olvadó. 31^{dik}: havazó, de olvadó. Február. 1°: kemény hideg, fagy, tiszta. 2^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 3^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 4^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 5^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 6^{dik}: hideg, fagy, felleges. 7^{dik}: felleges, lágy. 8^{dik}: fagy, felleges, havazó. 9^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 10^{dik}: igen kemény hideg, fagy, tiszta. 11^{dik}: igen kemény hideg, fagy, tiszta.

12^{dik}: igen kemény hideg, fagy, tiszta. 13^{dik}: kemény hideg, fagy, délkor fellegző. 14^{dik}: igen kemény hideg, fagy, tiszta. 15^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 16^{dik}: kemény hideg, fagy, tiszta. 17^{dik}: kemény hideg, fagy, délután felleges. 18^{dik}: hideg, fagy, felleges. 19^{dik}: fagy, tiszta, kellemetes, olvadó. 20. reggel fagy, tiszta, kellemetes, olvadó. 21^{dik}: fagy, tiszta, olvadó, estvére felleges. 22^{dik}: hideg, felleges, havazó. 23^{dik}: virradólag nagy hó lett, azután is havazó. 24^{dik}: hideg, fagy, felleges, tisztuló. 25. kemény hideg, fagy, tiszta. 26. hideg, tiszta, olvadó. 27^{dik}: fagy, tiszta, olvadó. 28^{dik}: fagy, tiszta, olvadó. Martius. 1^ő: felleges, havazó. 2^{dik}: tiszta, fagy, olvadó. 3^{dik}: hideg, szeles, felleges. 4^{dik}: tűrhető, tiszta, olvadó. 5^{dik}: többnyire tiszta, olvadó. 6^{dik}: tiszta, olvadó. 7^{dik}: kevés ideig tartó fagy, felleges, olvadó. 8^{dik}: tiszta, meleg, olvadó. 9^{dik}: felleges, lágy idő, tisztuló, ismét felleges. 10^{dik}: szeles, havazó, olvadó. 11^{dik}: reggelre hó lett, szeles, olvadó, felleges. 12^{dik}: havazó, szeles. 13^{dik}: fagy, felleges, olvadó. 14^{dik}: fagy, tiszta, olvadó. 15^{dik}: kemény fagy, tisztuló, olvadó, béfellegzett. 16^{dik}: fagy, tiszta, (193r) béfellegzett. 17^{dik}: hó lett, feltisztult. 18^{dik}: havazó, szeles. 19^{dik}: fagy, havazó, szeles. 20^{dik}: fagy, tiszta, béfellegzett. 21^{dik}: nagy hó lett, felleges, havazó, szeles. 22^{dik}: fagy, hol tiszta, hol felleges. 23^{dik}: fagy, havazó, olvadó. 24^{dik}: havazó, olvadó. 25^{dik}: havazó, olvadó. 26^{dik}: mint mindenkor, éjjel kezdett havazni s reggelre nagy hó lett, úgy most is; nappal is havazó, locs. 27^{dik}: nagy hó lett, felleges, lágy, locsos. 28^{dik}: nagy hó lett, havazó, olvadó. 29^{dik}: nagy hó lett, havazó, olvadó, délből feltisztult. 30^{dik}: fagy, tiszta, olvadó. 31^{dik}: fagy, tiszta, olvadó. Április. 1^ő: fagy, tiszta, olvadó. 2^{dik}: engedelmes, tiszta, szárasztó. 3^{dik}: szép tavaszi, tiszta, meleg idő. 4^{dik}: tavaszi gyengén felleges, majd ismét tiszta, szárasztó idő. 5^{dik}: hajnalra szép eső lett, délelőtt ellállott, de az ég felleges maradt, estve hó lett. 6^{dik}: gyenge fagy, felleges. 7^{dik}: hajnalban esős, felleges, délből havazó, dél után tisztuló, de ismét fergeteges estvére tisztuló. 8^{dik}: gyenge fagy, felleges, havazó, locsos. 9^{dik}: gyenge fagy, felleges, tisztulató, néhány rendben fergeteges. 10^{dik}: gyenge fagy, felleges, fergeteges. 11^{dik}: fagy, felleges. 12^{dik}: gyenge fagy, tiszta,

meleg, száraztó, estvére béfellegzett. 13^{dik}: tiszta, engedelmes tavaszi, estvére béfellegzett. 14^{dik}: hideg szél, felleges. 15^{dik}: felleges, de nem igen hideg, délkor esőre vált. 16^{dik}: szelíd, felleges, tisztulató, ismét fellegző. 17^{dik}: szelíd, befellegzett. 18^{dik}: szelíd, vékony felleg. 19^{dik}: szelíd, vékony felleges. 20^{dik}: engedelmes, vékony felleges, feltisztult. 21^{dik}: tiszta. 22^{dik}: elébb felleges, azután tiszta, ismét fellegző. 23^{dik}: tiszta, felleges, ismét feltisztult. 24^{dik}: hajnalra eső lett, felleges, (193v) délután tisztulató. 25^{dik}: híves, tiszta, fellegző, szeles. 26^{dik}: felleges, tisztuló, szeles, híves. 27^{dik}: tiszta, fellegző. 28^{dik}: tiszta, fellegző. 29^{dik}: tiszta, szeles, fellegző. 30^{dik}: tiszta, meleg, csendes. Május. 1°: tiszta, délben beborult, gyengén csepegett az eső. 2^{dik}: elegendes, kevés pázmás eső. 3^{dik}: felleges, gyenge esős, fellegző, tisztuló. 4^{dik}: tiszta, meleg, éjjelre fellegző. 5^{dik}: hajnalra jó eső, reggel tisztuló, mégis esőre hajló. 6^{dik}: tiszta, estve fellegző. 7^{dik}: felleges, áldott jó eső, estvére feltisztuló. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: tiszta. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: tiszta, hamar befellegzett, záporosó, sűrű dörgés. 12^{dik}: tiszta, estvére esőre hajló, dörgés. 13^{dik}: tiszta, délután felleges, dörgés. 14^{dik}: tiszta. 15^{dik}: tiszta, délben fellegző, esős, dörgős. 16^{dik}: tiszta, meleg. Minden tiszta napokon nagy a szárazság, nehezen kelnek ki a magvak, a kinőttek nehezen nőnek, a fű nem gyarapodik:, a virágok és bimbók hullnak, a cserebogarak kárt tesznek. 17^{dik}: tiszta, meleg, száraz. 18^{dik}: tiszta, déltől fogva estig felleges. 19^{dik}: tiszta, meleg, száraz, délután fellegző. 20^{dik}: tiszta, meleg, száraz, délben fellegző, döngő. 21^{dik}: tiszta, száraz, délben fellegző, harmatesó, döngés; estve órákig tartó jó eső, palánt ültetés. 22^{dik}: elegendes, végre eső, döngés. 23^{dik}: elegendes, esős, döngés. 24^{dik}: elegendes, záporosó, döngés, apró jég. 25^{dik}: nagyobbára tiszta, 26^{dik}: elegendes, beborult, záporosó, döngés, apró jég. 27^{dik}: elegendes, délelőtt gyenge eső, estve fele beborult. 28^{dik}: (194r) felleges esős. 29^{dik}: egész nap esős. 30^{dik}: hol tiszta, hol felleges. 31^{dik}: éjjel tiszta, híves, nappal elébb tiszta, azután beborult, hideg eső. Június. 1°: elegendes, felleges, esős, hívesecske. 2^{dik}: elegendes, szeles, hideg. 3^{dik}: éjjel hideg. Pityókát, fuszulykát, ugorkát, törökbúzáat fonnyasztó, reggel tiszta, azután felleges. 4^{dik}: tiszta, de száraztó széllel, amilyen a múlt hónap

ban sokszor volt. 5^{dik}: tiszta, meleg. 6^{dik}: tiszta, meleg. 7^{dik}: tiszta, meleg. 8^{dik}: tiszta, meleg, délután ritkán fellegző. 9^{dik}: tiszta, meleg. 10^{dik}: délig elegyes, délután béborult. 11^{dik}: elébb felleges, azután tiszta, ismét béborult, eső, dörgés. 12^{dik}: felleges, tiszta, estve felleges, éjjel harmateső. 13^{dik}: felleges, tisztuló, fellegző. 14^{dik}: tiszta, meleg, ritkán felleges. 15^{dik}: elegyes, többnyire tiszta. 16^{dik}: délelőtt esős, délután elegyes. 17^{dik}: elegyes, többnyire tiszta, meleg. 18^{dik}: délelőtt elegyes, délután szélvész zápor, dörgés, azután végig csendes eső, palántültetés folyt, mely a hosszas szárazság miatt eddig haladott. 19^{dik}: egész nap esős. 20^{dik}: reggel esős, borongó. 21^{dik}: többnyire tiszta. 22^{dik}: tiszta, 23^{dik}: tiszta, mind meleg. 24^{dik}: tiszta, meleg. 25^{dik}: délelőtt tiszta, azután felleges. 26^{dik}: elegyes. 27^{dik}: tiszta. 28^{dik}: tiszta, rekkenő meleg. 29^{dik}: felleges, végre esős. 30^{dik}: felleges, esős, végre tiszta. A hosszas szárazság miatt a káposztapalánt ültetés későre maradt, a kaszálón is későre és vékony rendek estek, a gyümölcs nagy része lehullott. Július. 1°: elegyes. 2^{dik} júl. reggel gyenge eső, azután elegyes. Júl. 3^{dik}: elegyes. N. B. A közelebbi júniusban méz eső esett [?!] Júl. 4^{dik}: elegyes, harmatesős, szeles. Júl. 5^{dik}: elegyes. Júl. 6^{dik}: délig tiszta, azután felleges. Júl. 7^{dik}: (1940) délig tiszta, azután felleges, estve felé jó esős. Júl. 8^{dik}: reggel felleges, azután tiszta, végre béborult, esős, dörgős, szeles. Júl. 9^{dik}: az aratás kezdődik, tiszta, meleg, szeles. 10^{dik} júl: tiszta, meleg. Júl. 11^{dik}: tiszta, meleg, szeles. Júl. 12^{dik}: tiszta, meleg, ritkán fellegző. Júl. 13^{dik}: elegyes, de meleg. Júl. 14^{dik}: tiszta, meleg, délután felleges. Júl. 15^{dik}: felleges. Júl. 16^{dik}: elegyes, béborult, esős, dörgős. Júl. 17^{dik}: elegyes. Júl. 18^{dik}: elegyes. Júl. 19^{dik}: tiszta, déltől fogva felleges. Júl. 20^{dik}: tiszta, azután fellegző. A hosszas, tiszta meleg, száraz idő következése: a ros s búzaszem megkucorodása, a török-búza kötése megcsökkenése, a kevés s apró széna, kaszálás után a fű elszáradása, a szőlőszemek, gyümölcsök lehullása, a cseresznye és meggy aszott maradása; ezeknek és a szilvának, almának nyüvessége, a malmok eladása. Júl. 21^{dik}: reggel felleges, azután tiszta, délután kevés eső három versben[!], dörgéssel. Júl. 22^{dik}: felleges, kevésé tiszta, jó nagy eső, dörgés. Júl. 23^{dik}: felleges, azután tiszta, szeles.

Júl. 24^{dik}: tiszta. Júl. 25^{dik}: tiszta, ritkán felleges. Júl. 26^{dik}: elegendes. Júl. 27^{dik}: nagyobb részént tiszta – a tiszta napok mind melegek, szárazszók. Júl. 28^{dik}: tiszta, azután fellegző, végre száraz, füstös, a nap veres színben. Júl. 29^{dik}: tiszta, meleg, száraz, füstös, a nap veres színben. Júl. 30^{dik}: füstös, száraz, a nap veres színben. Júl. 31^{dik}: füstös, száraz, a nap veres színben; a füst miatt felhő nem látszott. Mégis nagy és sűrű dörgések, villámlás nélkül. Augusztus. 1°: füstös, száraz, dörgés. 2^{dik}: füstös, száraz. 3^{dik}: délelőtt felleges, harmatesós, délután tiszta, éjjel jó eső villámással, dörgéssel. 4^{dik}: (195r) felleges, esős. 5^{dik}: egész nap esős. 6^{dik}: elegendes. 7^{dik}: elegendes. 8^{dik}: többnyire tiszta. 9^{dik}: tiszta. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: felleges, estve esős. 12^{dik}: esős egész nap. 13^{dik}: délelőtt esős, azután tisztuló, estve felé nagy eső. 14^{dik}: felleges, esőre való, esős. 15^{dik}: többnyire tiszta, estve esős. 16^{dik}: elegendes. 17^{dik}: elegendes, esős. 18^{dik}: elegendes, esőre hajló. 19^{dik}: elegendes, esőre hajló. 20^{dik}: reggel tiszta, dél fele felleges, délután esőre hajló. 21^{dik}: reggel tiszta, azután elegendes. 22^{dik}: éjjel s reggel esős, azután elegendes, ismét eső. 23^{dik}: egész nap esős. 24^{dik}: elébb felleges, azután esős, végre elegendes. 25^{dik}: reggel tiszta, azután elegendes. 26^{dik}: reggel tiszta, azután elegendes, végre tiszta. 27^{dik}: többnyire tiszta. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: tiszta. 30^{dik}: tiszta. 31^{dik}: tiszta. Szeptember. 1.: tiszta. 2^{dik}: tiszta. 3^{dik}: tiszta, végre esőre hajló. 4^{dik}: tiszta. 5^{dik}: tiszta. 6^{dik}: tiszta. 7^{dik}: tiszta. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: tiszta. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: tiszta; a vidékben mind több tiszta napokon is eső, dörgés. 12^{dik}: tiszta. 13^{dik}: tiszta, estve harmatos eső. 14^{dik}: áldott eső. 15^{dik}: reggel hóharmat, elegendes, hideg szél. 16^{dik}: hóharmat, hideg, tiszta. 17^{dik}: hideg, tiszta, meleg. 18^{dik}: tiszta meleg. 19^{dik}: tiszta, meleg. 20^{dik}: tiszta, meleg. 21^{dik}: tiszta meleg. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: elegendes, esős. 24^{dik}: felleges, végre tiszta. 25^{dik}: tiszta, de hideg szellővel. 26^{dik}: hóharmat, hideg, tiszta, végre felleges. 27^{dik}: elegendes, felleges. 28^{dik}: elegendes, felleges, esős. 29^{dik}: felleges. 30^{dik}: tiszta, hideg. Október. 1°: elegendes. 2^{dik}: béborult, hideg hóra hajló, havazó, nagy eső. 3^{dik}: felleges. 4^{dik}: felleges. 5^{dik}: elegendes. 6^{dik}: elegendes. 7^{dik}: elegendes. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: tiszta. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: tiszta. 12^{dik}: felleges, száraz, ködös. 13^{dik}: felleges, száraz, ködös. 14^{dik}: tiszta. 15^{dik}: tiszta. A sok tiszta, meleg

(195v) nappalok mívelték azt, hogy oct. 6^{dikán} a szüret kezdődött, sok és édes must lett, a szőlőtőkék sok gerezdekkel rakva, sok karókkal támasztattak; egy magyar forintra szállott a must ára; a szőlővesszők megérttek, törökbúza is elég jó lett; de a vetés, az őszi vagy ki nem kelt, vagy elmaradott későre. 16^{dik}: tiszta. 17^{dik}: tiszta, délután felleget, éjjel jó eső. 18^{dik}: reggel esős, felleget, elegyes, estve esős. 19^{dik}: felleget, esős. 20^{dik}: esőre hajló. 21^{dik}: elegyes. 22^{dik}: elegyes. 23^{dik}: esős egész nap. 24^{dik}: elébb tiszta, azután felleget, végre esős. 25^{dik}: esőre hajló. 26^{dik}: elegyes. 27^{dik}: hajnalban tiszta, fagyos. 28^{dik}: felleget, havazó. 29^{dik}: havazó. 30^{dik}: elegyes, fagyos. A bornak ugyan bővsége s jósága eléggé megtetszett, vedre 12 garas, egy magyar forint, de a búza régi árban maradt: másfél Rhf - 2 Rhf, a törökbúza csős vékája 10 v. 12 garas vékája. Petrezselyem gyökér egy csomó, mely azelőtt egy kreucár volt, most egy garas, annyi murok egy garas, egy répa egy garas, egy retek egy garas. Két tojás két garas. Minden e szerint drágult, a mesterségekben is a szekérbér öt forintról tízre s tizenötre hágott. Száz fő káposzta tíz Rhft¹⁸, egy koszorú veres hagyma 10 v. 12 garas. November. 1°: elegyes, fagyos. 2^{dik}: felleget, nedves. 3^{dik}: fagyos, tiszta. 4^{dik}: fagyos, tiszta. 5^{dik}: fagyos, tiszta. 6^{dik}: fagyos, tiszta. 7^{dik}: fagyos, elegyes. 8^{dik}: elébb felleget, azután tiszta, lágy idő. 9^{dik}: tiszta, engedelmes. 10^{dik}: gyenge felleget. 11^{dik}: nedves, felleget. 12^{dik}: ködös, nedves, felleget. 13^{dik}: elegyes. 14^{dik}: elegyes, de hideg. 15^{dik}: tiszta, hideg. 16^{dik}: felleget, havazó. 17^{dik}: havazó. 18^{dik}: tiszta, hideg. 19^{dik}: (196r) elegyes. 20^{dik}: felleget. 21^{dik}: felleget, havazó. 22^{dik}: ködös, nedves. 23^{dik}: felleget, ködös, nedves. 24^{dik}: ködös, nedves. 25^{dik}: felleget. 26^{dik}: tiszta. 27^{dik}: esős. 28^{dik}: ködös, nedves. 29^{dik}: elébb felleget, azután tiszta. 30^{dik}: tiszta. Amilyen örvendeztető volt október a bőv és igen jó must által, mely a két magyar hazában oly bor volt, hogy edényt sem lehetett elegendőt találni annak elszűréséért, és az 1811^{dik} belinél is jobb volt, éppen olyan szomorú volt november, az egész hazában kegyetlenkedő himlőzés miatt, melyben sokan meg is holtak, s a kollégyo-

---

18 Rhft, Rhf = rhénes = rajnai forint

mot is el kellett jökor bocsátani. December. 1°: havazó. 2^{dik}: havazó, olvadó. 3^{dik}: fagyos, felleges. 4^{dik}: nedves, olvadó. 5^{dik}: fagyos, ködös. 6^{dik}: fagyos, homályos. 7^{dik}: ködös, homályos. 8^{dik}: elébb felleges, azután tiszta. 9^{dik}: elegyes. 10^{dik}: fagyos, havazó. 11^{dik}: felleges. 12^{dik}: havazó. 13^{dik}: havazó. 14^{dik}: fagyos, felleges. 15^{dik}: fagyos, felleges. 16^{dik}: fagyos, felleges. 17^{dik}: fagyos, felleges. 18^{dik}: fagyos, havazó. 19^{dik}: tiszta, hideg. 20^{dik}: fagyos, felleges. 21^{dik}: elegyes, fagyos. 22^{dik}: elegyes, fagyos. 22^{dik}: elegyes, fagyos. 23^{dik}: havazó. 24^{dik}: elébb havazó, azután elegyes. 25^{dik}: havazó. 26^{dik}: havazó, erős hideg. 27^{dik}: felleges. 28^{dik}: felleges, kemény hideg. 29^{dik}: havazó. 30^{dik}: felleges, engedelmes. 31^{dik}: felleges, száraz hideg.

1835^{ben19} Január. 1°: felleges, száraz hideg, havazó. 2^{dik}: havazó is, olvadó is. 3^{dik}: havazó, olvadó. 4^{dik}: felleges, tűrhető. 5^{dik}: tiszta, erős hideg. 6^{dik}: felleges. 7^{dik}: tiszta, kemény hideg. 8^{dik}: tiszta, kemény hideg. 9^{dik}: elegyes, de kemény hideg. 10^{dik}: tiszta, kemény hideg. 11^{dik}: esős, szeles, olvadó. 12^{dik}: felleges, olvadó. 13^{dik}: tiszta, hóolvasztó lágy idő. 14^{dik}: tiszta, olvadó. 15^{dik}: elegyes. 16^{dik}: tiszta, engedelmes. 17^{dik}: tiszta, olvadó. 18^{dik}: ködös, száraz hideg. 19^{dik}: felleges, olvadó, nedves. 20^{dik}: elegyes. 21^{dik}: felleges, ködös, elegyes. 22^{dik}: ködös, elegyes. 23^{dik}: felleges, olvadó, esős. 24^{dik}: elegyes. 25^{dik}: felleges, komor, tisztuló. 26^{dik}: felleges, komor. 27^{dik}: havazó. 28^{dik}: ködös, nedves. 29^{dik}: ködös, nedves. 30^{dik}: ködös. 31^{dik}: száraz hideg, végre tisztuló. (196v) Február. 1°: ködös. 2^{dik}: ködös. 3^{dik}: ködös, száraz hideg. 4^{dik}: havazó. 5^{dik}: elegyes. 6^{dik}: havazó, esős. 7^{dik}: felleges, nedves, sík, havazó. 8^{dik}: havazó. 9^{dik}: száraz hideg. 10^{dik}: elegyes. 11^{dik}: felleges, lágy idő. 12^{dik}: felleges, olvadó. 13^{dik}: tiszta. 14^{dik}: ködös, felleges. 15^{dik}: havazó. 16^{dik}: havazó. 17^{dik}: felleges. 18^{dik}: fagyos, ködös, tisztuló. 19^{dik}: tiszta, ismét befellegzett. 20^{dik}: felleges, fagyos, havazó, tisztuló, felleges. 21^{dik}: tiszta, fagyos, hideg. 22^{dik}: fagyos, ködös, felleges, tisztuló. 23^{dik}: fagyos, felleges, vízzel havazó.

---

19 „1835-ben aug. 26-án Udvarhelyre érkezett az oláh püspök sár és eső között, 27-én itt tartotta meg az oláhok N. B.-asszony napját, sok harangozással, ágyúzással, nagy ebéddel; 28-án itt érte a sűrű esőzés.” In: Sz. L. 230.

24^{dik}: elegyes, ködös, 25^{dik}: fagyos, elegyes, esős. 26^{dik}: havazó, elegyes, tiszta. 27^{dik}: fagyos, tiszta. 28^{dik}: fagyos, tiszta. Március. 1°: fagyos, elegyes. 2^{dik}: fagyos, tiszta. 3^{dik}: elegyes, tisztuló, esős, tiszta. 4^{dik}: felleges, esős. 5^{dik}: fagyos, tisztuló. 6^{dik}: fagyos, felleges, tisztuló. 7^{dik}: száraz, hideg, tisztuló. 8^{dik}: száraz, hideg, tisztuló. 9^{dik}: száraz, hideg, tisztuló. 10^{dik}: lágy idő, nedves, felleges, esős. 11^{dik}: lágy, nedves, elegyes. 12^{dik}: tiszta, tavaszi. 13^{dik}: szép tiszta, tavaszi. 14^{dik}: szép tiszta, tavaszi. 15^{dik}: híves, elegyes. 16^{dik}: híves, tiszta, tavaszi, béfellegzett. 17^{dik}: lágy idő, de felleges. 18^{dik}: szép tavaszi eső. 19^{dik}: felleges, lágy, nedves, tisztuló. 20^{dik}: felleges, lágy, tavaszi. 21^{dik}: esős, lágy idő. 22^{dik}: felleges, lágy idő, tisztuló. 23^{dik}: felleges, lágy idő, hideg szél. 24^{dik}: havazó, olvadó, lágy idő. 25^{dik}: felleges, hideg. 26^{dik}: havazó. 27^{dik}: felleges, komor, havazó. 28^{dik}: hideg, fagyos, szeles, felleges, havazó, tisztuló, olvadó. 29^{dik}: nagyon havazó, olvadó. 30^{dik}: fagyos, tiszta. 31^{dik}: fagyos, elegyes. Április. 1°: lágy tavaszi idő, elegyes. 2^{dik}: lágy idő, felleges, hasznos eső. 3^{dik}: tisztuló. 4^{dik}: tiszta. 5^{dik}: tiszta, felleges. 6^{dik}: felleges, havazó. 7^{dik}: tiszta. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: tiszta, fellegző, feltisztult. 10^{dik}: tiszta. 11^{dik}: felleges, tisztuló, béfellegzett. 12^{dik}: felleges, tisztuló. 13^{dik}: tiszta, fellegző, tisztuló. 14^{dik}: tiszta, hideg. 15^{dik}: tiszta, fellegző, feltisztult. 16^{dik}: felleges, feltisztult. Fordíts egy levelet.²⁰ (198r) 17^{dik}: vékony felleges, tisztuló, béfellegzett. 18^{dik}: elegyes. 19^{dik}: sűrűn havazó, szép eső egész nap. 20^{dik}: nagy hó lett; reggel is havazó, egész nap is, végre esős. 21^{dik}: felleges, havas, hideg szél. 22^{dik}: felleges, nedves, ködös, esős. 23^{dik}: felleges, ködös, nedves, tisztuló. 24^{dik}: elegyes. 25^{dik}: felleges, esős. 26^{dik}: felleges, nedves, esős, elegyes. 27^{dik}: tiszta. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: tiszta, béfellegzett. 30^{dik}: felleges, tisztuló. Május. 1°: tiszta, béfellegzett. 2^{dik}: esős, tisztuló, ismét esős dörgéssel. 3^{dik}: felleges, tisztuló. 4^{dik}: esős, tisztuló. 5^{dik}: tiszta. 6^{dik}: felleges, tisztuló. 7^{dik}: esős, elegyes. 8^{dik}: elegyes, szeles. 9^{dik}: felleges, szeles, hideg, tisztuló, fellegző. 10^{dik}: felleges, esős, dörgéssel. 11^{dik}: esős, felleges, tisztuló. Jó, palánt ültetni való nap, az ősz

---

20 Szigethi utasítása egy közbeékelt, más jellegű feljegyzéseket tartalmazó lap (197r-197v) kihagyására.

vetés szép, szárában indult. A törökbúza jól kikelt, a gyümölcsstermő fák virággal gazdagok, az elvetett veteménymagvak jól kikeltek; a szőlő reménységet mutat, mégis a drágaság tart. A törökbúza véka több két magyar forintnál, a tiszta búza két Rhfor. Egy szekér fa két Rhfor. A hús fontja tíz kreucár, egy kupa tej négy garas, egy tojás egy kreucár, egy font szalonna tíz garas, egy font turó nyolc garas, estére béfellegzett. 12^{dik}: esős, tisztuló, ismét esős, sűrű dörgéssel. 13^{dik}: felleges, tisztuló. 14^{dik}: felleges, tisztuló. 15^{dik}: tiszta, elegyes. 16^{dik}: esős, elegyes, tisztuló. 17^{dik}: tiszta, híves, esős, dörgéssel. 18^{dik}: esős, elegyes, feltisztuló. 19^{dik}: tiszta, híves. 20^{dik}: felleges, esőre valló, tisztuló, estvére béfellegzett. 21^{dik}: felleges, híves, elegyes, szeles, estve feltisztult. 22^{dik}: tiszta, híves, szeles. 23^{dik}: tiszta, szeles, vékony felleggel béborult. 24^{dik}: felleges, esős. 25^{dik}: esőre hajló, esős, elegyes. 26^{dik}: felleges, tisztuló. (198v) 27^{dik}: tiszta. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: tiszta, esős, dörgéssel. 30^{dik}: tiszta, esős, dörgős, szeles, feltisztult. 31^{dik}: tiszta, estve fellegző. Június. 1°: tiszta, fellegző, esős, dörgéssel, apró jéggel. 2^{dik}: felleges, ködös, esős, palánt ültetni való. 3^{dik}: felleges, esős, 4^{dik}: elegyes. 5^{dik}: híves, tiszta, béfellegzett, feltisztult. 6^{dik}: esős, elegyes. 7^{dik}: tiszta, fellegző. 8^{dik}: esős, dörgéssel. 9^{dik}: tiszta, béfellegzett, gyenge esős. 10^{dik}: tiszta, béfellegzett, záporosó dörgéssel. 11^{dik}: elegyes, tiszta, fellegző, esős. 12^{dik}: tiszta. 13^{dik}: tiszta, béfellegzett, esős dörgéssel. 14^{dik}: felleges, feltisztult, ismét felleges, esős. 15^{dik}: elegyes, esős, dörgéssel. 16^{dik}: elegyes, esős. 17^{dik}: tiszta, béborult, záporosó dörgéssel. 18^{dik}: elegyes, tisztuló, béborult, esős, dörgéssel. 19^{dik}: felleges, tisztuló, béfellegzett, esős, dörgéssel. 20^{dik}: felleges, elegyes, esős. 21^{dik}: tiszta, végre elegyes. 22^{dik}: felleges, esős, elegyes. 23^{dik}: felleges, elegyes. 24^{dik}: tiszta, egész nap. 25^{dik}: tiszta egész nap. 26^{dik}: tiszta. 27^{dik}: esős egész nap. 28^{dik}: felleges, ködös, végre elegyes. 29^{dik}: elegyes végig, estve borongó. 30^{dik}: esős, tisztuló, ismét esős, ismét tisztuló, végre is esős, dörgéssel. Ez a hónap a füvet, törökbúzáat, gabonaszárakat, fejeket, salátát, borsot, fuszulykát, kollérábét²¹ nagyra nevelte; süveg, csiperke, tőkegombát

---

21 Kollérábé = karalábé

bőven adta, a keserűgombát is béhozta, az epret, cseresznyét is, retket, borsót, fuszulykát, kollérábét, murkot adott a konyhára; a szőlőt s annak gerezdeit nagyra nevelte. Július. 1°: esős egész nap. 2^{dik}: felleges, tisztuló, végre záporosós, dörgéssel. 3^{dik}: esős, elegyes, 4^{dik}: tiszta, elegyes, végre tiszta. 5^{dik}: tiszta. 6^{dik}: tiszta. 7^{dik}: tiszta. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: (199r) elegyes, esős. 10^{dik}: felleges, azután tiszta. 11^{dik}: tiszta. 12^{dik}: tiszta. 13^{dik}: felleges, esős, feltisztult, éjjel nagy eső. 14^{dik}: tiszta, béborult, esős. 15^{dik}: esős, tisztuló, végre is esős. 16^{dik}: felleges, tisztuló. 17^{dik}: tiszta, béborult, esős. 18^{dik}: felleges, tisztuló. 19^{dik}: tiszta, béborult, esős. 20^{dik}: felleges, feltisztult, béborult. A múlt héten elkezdődött az aratás; ezen a héten derekasan follyt, esős. 21^{dik}: tiszta, béborult, esős. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: tiszta, felleges. 24^{dik}: felleges, tiszta, béfellegzett, esős, dörgéssel. 25^{dik}: esős egész nap. 26^{dik}: esős. 27^{dik}: felleges, tisztuló, esős. – Cseresznye, meggy, csak kostoloba is alig volt. 28^{dik}: felleges, igen híves, tisztuló, ismét fellegző. 29^{dik}: tiszta. 30^{dik}: hajnalban esős, felleges, esős. 31^{dik}: felleges, elegyes, tiszta. Augusztus. 1°: tiszta, de igen híves. 2^{dik}: tiszta, híves. 3^{dik}: tiszta, estvére felleges. 4^{dik}: reggel felleges, hamar feltisztult. 5^{dik}: tiszta, fellegző, esős. 6^{dik}: felleges, nedves, végre tisztuló. 7^{dik}: felleges, tisztuló, béborult, ismét tisztuló. 8^{dik}: tiszta, fellegző, esős. 9^{dik}: felleges, nedves, elegyes, esőre hajló. 10^{dik}: tiszta, híves, fellegző-hideg, esős. 11^{dik}: felleges, ködös, híves, esős, estvére feltisztult. Ezen a napon is a fecskék elbújva voltak, e már másodszori elbúvások ezen hónapban. 12^{dik}: elegyes, hideg; most is elbújtak a fecskék, tisztuló, a fecskék nagyobb része elköltözött, estvére feltisztult. 13^{dik}: tiszta, híves. 14^{dik}: tiszta, híves. 15^{dik}: tiszta, éjjel esős. 16^{dik}: elegyes, tisztuló. 17^{dik}: tiszta. 18^{dik}: tiszta. 19^{dik}: tiszta. 20^{dik}: tiszta. 21^{dik}: tiszta. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: tiszta, vékony felleg, tisztuló, elegyes, béfellegzett. 24^{dik}: esős. 25^{dik}: felleges, esős, feltisztult. 26^{dik}: tiszta, fellegző. 27^{dik}: felleges, tisztuló, esős egész éjjel. 28^{dik}: esős. 29^{dik}: esős, tisztuló. 30^{dik}: felleges, híves esős. 31^{dik}: felleges, híves, esős. Szeptember. 1°: esős. 2^{dik}: felleges, nedves, hideg, ködös, esős. 3^{dik}: tisztuló, híves, béfellegzett. 4^{dik}: felleges, híves. 5^{dik}: elegyes. 6^{dik}: felleges, esős, elegyes. 7^{dik}: tiszta, hóharmattal, mely esőre követke-

zett, (199v) végre felleges, estve feltisztult. 8^{dik}: tiszta. 9^{dik}: felleges, esős, tisztuló. 10^{dik}: felleges, feltisztult, béfellegzett. 11^{dik}: esős, hóharmatos. Az ugorka, fuszalyka elforrázódtak, gazdagon termettek eddig. Ártott a harmat a szőlőnek, törökbúzának is. 12^{dik}: felleges, tisztuló. 13^{dik}: ködös, tiszta. 14^{dik}: tiszta, béfellegzett. 15^{dik}: felleges. 16^{dik}: felleges. 17^{dik}: felleges. 18^{dik}: tiszta. 19^{dik}: tiszta. 20^{dik}: tiszta. 21^{dik}: tiszta. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: tiszta. 24^{dik}: tiszta. 25^{dik}: tiszta. 26^{dik}: tiszta. 27^{dik}: tiszta. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: gyenge, felleges, tisztuló, esős. 30^{dik}: esős. October. 1°: felleges, tiszta. 2^{dik}: elegyes. 3^{dik}: tiszta. 4^{dik}: tiszta. 5^{dik}: esős, tiszta, béfellegzett. 6^{dik}: felleges, estvére feltisztult. 7^{dik}: hajnalba esős, dörgéssel elegyes, béfellegzett. 8^{dik}: reggel esős, azután elegyes. 9^{dik}: felleges, esős. 10^{dik}: felleges, esős. 11^{dik}: felleges, elegyes. 12^{dik}: esős, elegyes, ismét esős. 13^{dik}: felleges. 14^{dik}: felleges, elegyes. 15^{dik}: esős. 16^{dik}: híves, tisztuló, hóharmat; a Hargitán hó lett, béfellegzett. 17^{dik}: felleges, ködös, esős, sűrűn havazó. N. B. 12^{dik}, 13^{dik}, 14^{dik}: a törökbúzat leszedték; nagyobb része jól megért. 18^{dik}: elegyes, hideg szél, esős. 19^{dik}: tiszta, sáros, nedves, béfellegzett. 20^{dik}: elegyes, de sáros, nedves, feltisztult. 21^{dik}: felleges, ködös, esőre hajló. 22^{dik}: esős. 23^{dik}: felleges, nedves, estvére feltisztult. 24^{dik}: ködös, tiszta, híves. 25^{dik}: vékony felleg, tisztuló. 26^{dik}: tiszta, híves, béfellegzett. N. B. a szüret elkezdődött, gazdag terméssel, elkészült gerezdekkel. 27^{dik}: felleges, esőre hajló. 28^{dik}: tiszta, híves, béfellegzett. 29^{dik}: tiszta, fellegzett. 30^{dik}: esős. 31^{dik}: esős. November. 1°: felleges, elegyes, estvére feltisztult. 2^{dik}: felleges, hideg. 3^{dik}: havazó. 4^{dik}: nagy hó, havazó. 5^{dik}: szünetlen havazó. 6^{dik}: fagyos, havazó. 7^{dik}: kemény fagy, elegyes. 8^{dik}: havazó, fuvatag. 9^{dik}: havazó. 10^{dik}: tiszta, hideg. 11^{dik}: ködös, hideg, felhős, havazó. 12^{dik}: felleges, komor, elegyes. 13^{dik}: havazó. 14^{dik}: havazó, (200r) tisztuló. 15^{dik}: felleges, havazó. 16^{dik}: felleges, tisztuló, béfellegzett. 17^{dik}: esős, olvadó. 18^{dik}: havazó, elegyes, tisztuló, ismét felleges, havazó. 19^{dik}: havazó. 20^{dik}: szeles, havazó, tisztuló. 21^{dik}: felleges. 22^{dik}: vékony felleg, de hideg, fagyos, tiszta, olvadó. 23^{dik}: tiszta, de hideg, olvadó. 24^{dik}: tiszta, hideg, olvasztó. 25^{dik}: tiszta, hideg, olvadó. 26^{dik}: tiszta, hideg, olvadó. 27^{dik}: tiszta, hideg, olvadó. 28^{dik}: tiszta, hideg. 29^{dik}:

tiszta, hideg. 30^{dik}: tiszta, hideg. December. 1°: tiszta, hideg. 2^{dik}: tiszta, hideg. Megjegyzésre méltó, hogy a november kezdetén leesett s mind eddig is tartott nagy hó miatt, sok helyeken a szőlő és törökbúza szedetlen maradt. 3^{dik}: tiszta, hideg. 4^{dik}: tiszta, hideg. 5^{dik}: tiszta, hideg. 6^{dik}: ködös, tiszta, hideg, felleges. 7^{dik}: felleges, hideg, havazó. 8^{dik}: felleges, tisztuló. 9^{dik}: felleges, hideg, elegyes. 10^{dik}: hajnalra nagy hó lett, havazó. 11^{dik}: felleges, hideg szél. 12^{dik}: tiszta, nagy hideg. 13^{dik}: tiszta, nagy hideg, felleges. 14^{dik}: felleges, hideg, havazó, feltisztult. 15^{dik}: tiszta, hideg. 16^{dik}: havazó, feltisztult. 17^{dik}: felleges, tűrhető. 18^{dik}: havazó. 19^{dik}: tiszta, hideg. 20^{dik}: tiszta, hideg, béfellegzett. 21^{dik}: tiszta, hideg, béfellegzett. 22^{dik}: tiszta, hideg. 23^{dik}: havazó. 24^{dik}: havazó. 25^{dik}: havazó. 26^{dik}: havazó. 27^{dik}: legnagyobb hideg, tiszta, felleges. 28^{dik}: havazó. 29^{dik}: tiszta, hideg, felleges. 30^{dik}: havazó. 31^{dik}: havazó, tisztuló.

1836^{dik} Január. 1°: tiszta, nagy hideg, havazó. 2^{dik}: felleges, hideg, tisztuló. 3^{dik}: tiszta, kemény hideg. 4^{dik}: felleges, kemény hideg. 5^{dik}: havazó. 6^{dik}: havazó, tisztuló, béfellegzett. 7^{dik}: felleges, kemény hideg. 8^{dik}: felleges, hideg. 9^{dik}: tiszta, kemény hideg. 10^{dik}: tiszta kemény hideg. N. B. Múlt december utolsó felétől fogva január közepéig a keserves hideg a házak pincéjébe (200v) vizet, veteményt, káposztát megfagylalt. Az erdőlőknek, utazóknak, kezeket, lábokat, füleket, orrokat elvette. 11^{dik}: tiszta, hideg. 12^{dik}: tiszta, hideg. 13^{dik}: tiszta. 14^{dik}: ködös, havazó, olvadó. 15^{dik}: felleges, sűrű köd. 16^{dik}: felleges. 17^{dik}: havazó, fuvatag, tiszta. 18^{dik}: havazó, tisztuló. 19^{dik}: tiszta, hideg, béfellegzett, havazó. 20^{dik}: felleges, hideg, havazó, tisztuló. 21^{dik}: havazó. 22^{dik}: tiszta, hideg. 23^{dik}: tiszta, kemény hideg. 24^{dik}: tiszta, hideg. 25^{dik}: tiszta, hideg, ködös, feltisztult. 26^{dik}: havazó. 27^{dik}: tiszta, kemény hideg. 28^{dik}: tiszta, kemény hideg. 29^{dik}: tiszta, kemény hideg. 30^{dik}: havazó, tisztuló. 31^{dik}: felleges, lágyuló. Februárius. 1°: havazó. 2^{dik}: tiszta, olvadó. 3^{dik}: felleges, engedő. 4^{dik}: lágyuló. 5^{dik}: tiszta, olvadó. 6^{dik}: lágy, olvadó. 7^{dik}: felleges, lágy, olvadó. 8^{dik}: felleges, lágy. 9^{dik}: havazó, olvadó. 10^{dik}: felleges, olvadó. 11^{dik}: tiszta, olvadó. 12^{dik}: felleges, ködös, havazó. 13^{dik}: felleges, ködös, tisztuló,

olvadó. 14^{dik}: tiszta, hideg. 16^{dik}: havazós. 17^{dik}: felleges, ködös, olvadó. 18^{dik}: tiszta, olvadó. 19^{dik}: tiszta, olvadó. 20^{dik}: vékony felleg, gyengén olvadó, szeles. 21^{dik}: tiszta, olvadó. 22^{dik}: tiszta, olvadó. 23^{dik}: tiszta, olvadó. 24^{dik}: tiszta, olvadó. 25^{dik}: tiszta, olvadó, befellegzett. 26^{dik}: tiszta, olvadó. 27^{dik}: tiszta, olvadó. 28^{dik}: tiszta, olvadó. 29^{dik}: vékony felleg, tisztuló, olvadó. Március. 1°: esős, tisztuló, olvadó. 2^{dik}: tiszta, olvadó. 3^{dik}: felleges, ködös, olvadó, tiszta. 4^{dik}: tiszta, olvadó, befellegzett. 5^{dik}: felleges, lágy, tisztult, olvadó. 6^{dik}: tiszta, olvadó. 7^{dik}: felleges, lágy. 8^{dik}: tiszta, olvadó, befellegzett. 9^{dik}: tiszta, olvadó, befellegzett. 10^{dik}: felleges. 11^{dik}: felleges, feltisztult, befellegzett. A nagy hó s vastag (201r) jég március 12^{dikéig} csendesén elolvadt. Estve eső. 12^{dik}: tiszta. 13^{dik}: tiszta. 14^{dik}: tiszta. 15^{dik}: tiszta. 16^{dik}: tiszta. 17^{dik}: elegyes, esős. 18^{dik}: tiszta, felleges, feltisztult. 19^{dik}: esős, szeles. 20^{dik}: tiszta, befellegzett, feltisztult. 21^{dik}: tiszta, felleges. 22^{dik}: tiszta. 23^{dik}: tiszta. 24^{dik}: tiszta. 25^{dik}: tiszta, felleges, esős. 26^{dik}: tiszta, felleges. 27^{dik}: esős, tisztuló. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: esős. 30^{dik}: esős. 31^{dik}: esős, havazó. Április. 1°: havazó. 2^{dik}: elegyes, havas, sáros, hideg. 3^{dik}: tiszta. 4^{dik}: esős. 5^{dik}: tiszta, elegyes, szeles, villámások. 6^{dik}: tiszta, felleges, szeles. 7^{dik}: felleges, tiszta. 8^{dik}: elegyes. 9^{dik}: felleges, szeles, tiszta. 10^{dik}: tiszta, felleges, szeles. 11^{dik}: felleges, szeles. 12^{dik}: felleges, szeles, havazó. 13^{dik}: felleges, szeles. 14^{dik}: felleges, elegyes, szeles. 15^{dik}: felleges, szeles, feltisztult. 16^{dik}: tiszta. 17^{dik}: felleges, estvére fel is tisztult. 18^{dik}: tiszta, felleges. 19^{dik}: tiszta, szeles. 20^{dik}: esős, tisztuló, fellegző, szeles, esős. 21^{dik}: tiszta, esős, elegyes. 22^{dik}: elegyes, tiszta. 23^{dik}: elegyes. 24^{dik}: tiszta. 25^{dik}: tiszta, felleges, tiszta. 26^{dik}: tiszta, felleges, tiszta. 27^{dik}: tiszta. 28^{dik}: tiszta. 29^{dik}: elegyes, tiszta, elegyes. 30^{dik}: elegyes, tiszta, eső dörgéssel. Május első napja előtt tíz nappal a fák kileveleztek, az erdők kizöldelltek. Május. 1°: tiszta, felleges. 2^{dik}: tiszta, elegyes, szeles, mint április utolsó egész hete, esős. 3^{dik}: tiszta. 4^{dik}: tiszta, esős, dörgéssel. 5^{dik}: tiszta, elegyes. 6^{dik}: elegyes, tiszta, felleges, esős. 7^{dik}: esős, szeles, hideg. 8^{dik}: tiszta, hideg, felleges, szeles. 9^{dik}: tiszta, hideg, elegyes. 10^{dik}: esős, havazó, hideg. 11^{dik}: nagy hó, havazó, olvadó. 12^{dik}: nagy hó, havazó, olvadó. 13^{dik}: felleges, elegyes.

14^{dik}: felleges, lágy. (201v) 15^{dik}: esős, elegyes. 16^{dik}: felleges, híves, esős, apró jéggel. 17^{dik}: felleges, elegyes. 18^{dik}: elegyes, estve tiszta. 19^{dik}: elegyes, felleges. 20^{dik}: felleges, elegyes, tiszta. 21^{dik}: tiszta, elegyes, tiszta. 22^{dik}: tiszta, felleges, harmatos eső. 23^{dik}: tiszta, köd, tiszta. 24^{dik}: tiszta, felleges, esős. 25^{dik}: felleges, elegyes, esős. 26^{dik}: tiszta, elegyes, esős. 27^{dik}: felleges, elegyes, esős. 28^{dik}: felleges, elegyes, esős. 29^{dik}: tiszta, elegyes, esős. 30^{dik}: esős. 31^{dik}: felleges, harmatozó, elegyes, végre tiszta. Az áprilisi szárazság okozta, hogy a törökbúza s több tavaszi magvak vagy ki nem költek, vagy ritkán költek, s május végén hol újra szántották, vetették a magvakat, hol ültették a törökbúzát; a május kezdetekori hó pedig árta a szőlőjövéseknek, veres szőlő, egres megfázott, a diófákat elrontotta, a cserefafővést felperselte [?!]. Június. 1^ő: ködös, tiszta, elegyes, esős, dörgéssel. 2^{dik}: esős. 3^{dik}: esős. 4^{dik}: elegyes, esős. 5^{dik}: esős, elegyes. 6^{dik}: elegyes, esős, dörgéssel. 7^{dik}: tiszta, elegyes, esős. 8^{dik}: felleges, esős. 9^{dik}: esős, elegyes. 10^{dik}: tiszta, elegyes, esős, dörgéssel. 11^{dik}: esős, elegyes. 12^{dik}: elegyes. 13^{dik}: tiszta, híves, esős. 14^{dik}: elegyes, tisztuló, esős, elegyes. 15^{dik}: elegyes. 16^{dik}: tiszta. 17^{dik}: tiszta. 18^{dik}: tiszta. 19^{dik}: tiszta, elegyes. 20^{dik}: esős dörgéssel. 21^{dik}: esős, elegyes, végre tiszta. 22^{dik}: elegyes, végre tiszta. 23^{dik}: esős, végre tiszta. 24^{dik}: tiszta. 25^{dik}: tiszta. 26^{dik}: elegyes, tiszta, esős, dörgéssel. 27^{dik}: esős, elegyes, szeles. 28^{dik}: tegnap estve tiszta, (202r) ma reggel felleges, szeles, hideg, elegyes. 29^{dik}: elegyes, hideg, tisztuló, szeles. 30^{dik}: tiszta, elegyes, szeles. Ezen esztendő sem ada cseresznyét, veres szőlőt, meggyet, mint a tavalyi, epret keveset, szénafüvet eleget, veteményeket bőven, szépeket.

Az időjárásról való jegyzés következik más papíros diariomban.²²

---

²² diárium = diárium = napló. Ez idáig nem akadtunk nyomára [RAL].

GIDÓ CSABA

Az 1916-os román betörés székelyudvarhelyi eseményei

Az első világháború kezdeti éveit elkerülték a Székelyföldet. A helyi lakosság csupán a sajtóból, a szabadságolásra haza érkező katonáktól vagy sebesültektől hallott a háború jellegéről, kimeneteléről. Székelyudvarhely és általában a Székelyföld ténylegesen csak 1916 nyárutóján nézett szembe az ellenséges csapatok jövetelének rémképével. Az augusztus végi román támadás felkészületlenül érte a székely lakosságot, elsősorban Csíkszék és Háromszék lakóit. Az ellenség közeledésének hírére a helyi lakosság és az előjárók többsége a menekülést választotta. A különböző intézmények vezetői az értékesebb okiratokat és mozgatható értéktárgyakat a biztonságos háterszágba próbálták menekíteni. Az alig több mint egy hónapra terjedő román katonai megszállás jelentős lelki traumát, illetve anyagi veszteséget okozott mindenkinek. A lakosság egy kis része helyben maradt. Ebből adódóan a román csapatok Székelyföldről való kivonulását követően a visszatérőkben felmerült a fosztogatás gyanúja az itthon maradottakkal szemben. Az 1918-as újabb román megszállás alkalmával már nem bontakozott ki olyan exodus, mint két évvel korábban. Talán sokan azt hitték, hogy az 1916. évihez hasonlóan ez is csupán egy-két hónapig fog tartani.

Az alábbiakban közölt 1916-os lelkészi jelentésnek elsősorban helytörténeti jelentősége van. A dokumentum szöveghűen kerül közlésre. A szöveg kapcsán nem bocsátkozunk hosszabb elemzésbe, mivel Udvarhely és környéke korabeli történelmi eseményeinek feldolgozása még a kezdeti fázisnál tart.¹ Így e dokumentum egy későbbi, teljesebb forrásközlés része lehet.

---

1 Gyarmati Zsolt: *Az első világháború eseményeinek hatása Udvarhely vármegyében.* In.: Udvarhelyi Híradó Kalendárium, 1999. 99–130.

Vajda Ferencnek,² az udvarhelyi egyházmegye esperesének és a székelyudvarhelyi egyházközség lelkészének jelentése a román betörésről a kebli tanács előtt 1916. nov. 18-án³

Mélyen tisztelt Kéblitanács!

Száműzetésünkől visszatérve, először gyűltünk össze tanácskozássra. Először is tehát adjunk hálát a jó Istennek, hogy visszatérhettünk hajlékainkba és megkezdhettük félbe hagyott dolgainkat. Ha az Úr nem örködött volna felettünk és nem adott volna diadalmas erőt vitéz hadseregünknek, még most is a száműzetés keserű kenyerét ennők.

1. Ebben az örömteljes pillanatban számot kívánok adni egyházközségünknek az oláh betörés alatti állapotáról. De mielőtt ezt tenném, két rendkívüli kimagasló és örökre emlékezetes, örvendetes eseményről kell számot adnom. Egyik Károly főherceg öfelségének, a másik Frigyes főhercegnek magas látogatása városunkban. A magyar szent korona örököse, Károly főherceg 1916. október hó 29-én érkezett városunkba és a főispán vezetése alatt elébe siető küldöttséget a régi városháza előtt, a millenáris emléknél fogadta. A küldöttségben mint az egyházmegye esperese és az egyházközség lelkésze magam is részt vettem. A fenséges herceg azt kérdezte tőlem, hogy híveim szenvedtek-e sokat az oláh betörés alatt? Mire a történelmi igazságnak megfelelően elmondtam, hogy nagyon sokat szenvedtek, pénzüket, vagyonukat nemcsak elrabolták, hanem többeket teltleg is bántalmaztak. A fenséges úr szép tiszta magyar nyelven szólott a küldöttség

---

2 Vajda Ferenc részletesen beszámolt a román betörés eseményeiről: *Az Udvarhelyi Református Egyházmegye az oláh invasio alatt*. Székelyudvarhely, 1917. Vajda Ferenc (1865–1938) református lelkész. Farcádon kezd tanulni. A gimnáziumot 1885-ben Székelyudvarhelyen, a teológiát 1889-ben Nagyenyeden végezte. Ezután külföldre ment, Berlinben és Bonnban töltötte következő éveit. Hazatérve, Kolozsváron püspöki titkár lesz. 1893-ban kinevezik lelkésznek Magyarlónára. 1902 őzétől Székelyudvarhelyen lelkészkedik. Ugyanakkor 1907–1927 között az udvarhelyi református egyházmegye esperese. 1937-ben nyugalomba vonult. Számos cikket közölt az egyházi közlönyökben. Önállóan megjelent művei: *Protestáns teológiai fakultás*. Kolozsvár, 1892., *Bethlen Gábor fejedelem*. Bp., 1894., *Két püspök anyja*. Bp., 1895., *Kalászkok az élet mezejéről*. Kolozsvár, 1895., *Barcsay Ágnes*. Bp., 1898., *A Rákóczyak*. Bp., 1900., *A protestáns pap működésének jelentőségéről*. Kolozsvár, 1901., *Ima*. Kolozsvár, 1926.

3 Székelyudvarhelyi Református Egyházközség Levéltára. Székelyudvarhely Egyházközség iratai, 122-1916.

mindenik tagjához, ami csak növelte bizalmunkat, fokozta szeretetünket és ragaszkodásunkat. Frigyes főherceg öfensége nov. hó 4-én volt városunkban és a vasúti állomásnál fogadta a küldöttséget. Hasonlóképpen, a küldöttség valamennyi tagjához volt egy-egy kérdése – szintén magyar nyelven –, s aztán eltávozott a frontra. A magas vendégek látogatása, s különösen a trónörökös és fenséges nejének itt időzése élénk bizonyosága a székely nép iránti szeretetüknek.

2. Ezen szép napok emlékének megörökítése után örökítsük meg a szomorú napokat is. Az oláh hadüzenet 1916. aug. 27-én történt, amiről városunk lakossága csak aug. 28-án, du. 5 órakor nyert hivatalos tudomást. A város hivatalos kiürítésének elrendelése aug. 30-án tétetett közzé. Feltett szándékom volt végig itthon maradni. Azonban e szándékomról, akaratomon kívül is, le kellett tennem, mert a 17–55 évig terjedő életkorú férfiakra elrendeltetett a távozás, de másfelől a lelkészek életbiztonsága volt legjobban veszélyeztetve. Így aztán aug. hó 30-án és 31-én az egyház értékeit, anyakönyveit, fontosabb okmányait összeszedtem, és Keszler János egyházgondnok, Sándor Áron presbiter aa.-val egyetértve intézkedtünk a biztonságba helyezés felől olyképpen, hogy a gondnok elrejtí a klenódiumpokot, anyakönyveket, én pedig magammal viszem az értékpapirokat, betétkönyveket. Lezártuk a pénztári naplót, mely 15 017 k. 76 f. bevételt és 14 563 k. 82 f. kiadást, 483 k. 94 f. maradványt mutatott. A pénz a gondnoknál maradt. Eljárásunkról a következő jegyzőkönyvet vettük fel:

Jegyzőkönyv

Felvétetett 1916. aug. 31-én az udvarhelyi ref. egyház javainak biztonságba helyezése tárgyában.

Jelen vannak: Vajda Ferenc lelkész, Keszler János számadógondnok, Sándor Áron presbiter.

1. Biztonságba helyeztetnek, és ládába tétetnek a következő javak:

1. Egy meggyszín felső terítő
2. Egy aranyrojtos felső terítő
3. Egy horgolt fehér terítő
4. Egy nagy fehér abrosz

5. Egy narancsszínű terítő
6. Szakács Károlyné terítője
7. Latkynéjé
8. Alsó terítő, Csanády féle
9. Szemerjai Anna féle

Kelyhek

1. Kivert, szarvas fedelű kanna
2. Asztali kanna, nagy, aranyozott
3. Asztali kanna, kicsi, aranyozott
4. Férfiak kelyhe
5. A régi ezüst női kehely
6. Három kenyértartó tányér
7. A keresztelő kehely, aranyozott⁴

Anyakönyvek

1. Halotti anyakönyv I. R. 5. 1860–1878
2. Keresztelési anyakönyv I. R. 4. 1860–1879

---

4 A székelyudvarhelyi református egyházközség 1941. aug. 30-án tartott presbiteri gyűlésének fő napirendi pontja, hogy Kolozsvár városa Dr. Felvinczi Takács Zoltán egyetemi tanár útján személyesen kérte az egyházközséget az értékesebb úrasztali kannái és kelyhei kikölcsönzésére egy a Kolozsvári egyetemi könyvtárban rendezendő művészeti kiállításra. A következőkben ebből a jegyzőkönyvből idézek, hiszen az 1916-ban készített jegyzőkönyvből nem derül ki pontosan az egyházközség tulajdonában lévő kelyhek és kannák művészeti és egyháztörténeti értéke. „*Presbitérium egyhangú határozattal Dr. Felvinczi Takács Zoltán egyetemi tanár úr kérésére Kolozsvár városának kiállítás céljára egy hónapi időre az anyagi felelősség fenntartásával kikölcsönzi:*

1. *Gróf Toldi Katalin aranyozott ezüst kelyhét, 1601-ből. L. sz. XV/1. Értéke: 6000 pengő.*
  2. *Veszprémi István püspök aranyozott ezüst keresztelő kelyhét a XVII. század elejéről. L. sz. XV/2. Értéke: 1000 pengő.*
  3. *Aranyozott ezüst fedeles kannát, Krisztus éremmel 1669-ből. L. sz. XV/3. Értéke: 6000 pengő.*
  4. *Bethlen Kata domborműves ezüst kannáját a XVII. századból L. sz. XV/7. Értéke: 10.000 pengő.*
  5. *Aranyozott ezüst kannát a XVIII. századból. L. sz. XV/10. Értéke: 4000 pengő.*
  6. *Aranyozott ezüstkelyhét, fedéllel a XVII századból. L. sz. XV/4. Értéke: 8000 pengő.*
  7. *Két darab kis nyolcszögű tányért, madarak és tájrészek vésett ábrázolásával. Aranyozott ezüst. L. sz. XV/8. 9. Értéke: 500-500 pengő.*
- A tárgyak oda és visszaszállításáról Kolozsvár városa gondoskodik. (Székelyudvarhelyi Ref. Egyhk. Levéltára, 419-1942.)*

3. Esketési anyakönyv I. R. 6.
4. Halottas anyakönyv I. R. 8. 1878
5. Születési, halotti, esketési anyakönyv. 1780. V. 2.
6. Születés. 1882
7. Születési, esketési, halotti. I. 2. 1. 1742

Ezen javak, leltár mellett, ládába szegezve átadatnak elrejtés végett Keszler János gondnoknak. Átadatik még két kehely és egy keresztelő kanna, valamint a többi terítők.

Felolvásván, aláíratott azzal, hogy az összes betétkönyvek, hadikötvények, kötlevelek a lelkésznél maradtak, ki azokat magával viszi. Pénztári napló szerint bevétel 15 017,76 k., kiadás 14 563,82 k., maradvány 453,94 kor.

Keszler János s. k.
Ref. gondnok

Vajda Ferenc s. k.
lelkész esperes

Sándor Áron s. k.

Az első lapokon 1-9 és 1-7 sorszám alatt foglalt klenódiumok a mai napon számba vétetvén, hiány nélkül, épségben megtaláltattak, és átadatnak a lelkésznek, aki ezen jegyzőkönyv aláírásával az átvételt elismeri.

Kelt Székelyudvarhely 1916. okt. 23.

Keszler János s. k. gondnok

Vajda Ferenc s. k.

Lelkész, esperes

Bodrogi István presbiter

3. Amint visszatértem és a gondnok is október 23-án hazaérkezett, első dolgom volt, hogy az elrejtett klenódiumokat napfényre hozzuk. Örömmel jelenthetem be a keblitanácsnak, hogy az egyházközség összes anyakönyvei, klenódiumai hiány nélkül sértetlenül megtaláltattak. Megvannak az általam elvitt értékek is, de ezeket még nem hoztam haza, hanem elismervény mellett az orosházi lelkész őrizetére bíztam. A lelkészi irodán maradt hivatalos iratok, jegyzőkönyvek, okmányok szintén hiány nélkül, rongálás nélkül mind megvannak. Az egyházi épületek: templom, papi lakás, kántori lakás, segédpapi lakás,

bérházak szintén rongálás nélkül maradtak meg. A felszerelésekben sem esett kár.

4. Azonban egyes dolgokban mégis látható nyomai maradtak az oláh betörésnek. Nevezetesen, a kollégium melletti papi lakás fedelének kijavítására vettünk volt 2000 darab zszindelyt. Ez elveszett. A volt leányiskolai bérház reperálására beszerzett deszka egy részét szintén elvitték.

A temetőkert bejáratánál a kerítést 4-5 méter hosszúságban lehúzták és elvitték. A temetőkert körül kerítéshez vásárolt sasfákból szintén elvittek 10 darabot. A segédpapi lakásban a bútorokat megrongálták, a díván lehuatát felhasították és az ott levő harmóniumot összerongálták. Valami oláh biciklista lakott ott és üres óráiban teljesen agyon játszottta. Az így szenvedett károkat értékelni a presbitérium feladata lesz.

5. Bejelentem, hogy harangjaink közül az 1911-ben öntött két új harangot a hadvezetőség 1916. október 21-én levette és elvitte. A levételkor egyik harang sem sérült meg, sem a torony nem szenvedett rongálást. A levételnél személyesen voltam jelen, és az előjáró katonai közeggel 4 pontban jegyzőkönyvet vettünk fel, melynek egyik példánya a harangok lemérése és súlyának bejegyzése után meg fog küldetni.

6. A város lakossága nagyrészt elmenekült. Stefáni Károly h. polgármester, ki az oláh uralom alatt a várost képviselte: az itthon maradtak számát 1200–1500 lélekre teszi. Természetes, hogy a menekültek között volt a ref. egyház híveinek nagy része is. Az elmenekült hívek elszéledtek a szélrőzsa minden irányába. Többen mentek Budapestre, Nagyváradra, Aradra, Szegedre, Jászberénybe, Gyöngyösre stb. Egy része megmaradt Tordán és Kolozsváron. Amennyire elszéledt híveinket számba tudtam venni, bejelentem, hogy Tiszaföldváron volt hat család 14 taggal, név szerint: Darvai Dániel 2 tag, Pap Albertné 3 tag, Darvai Albertné 3 tag, Ferenci Ferenc presbiter 4 tag, Csillag Istvánné, Farkas Albertné. Turkevén volt 8 család 38 taggal, név szerint: Pap Sándor harangozó 4 tag, Fülei István szűcs, presbiter 10 tag, Kökösi József 4 tag, Veres Dénes egyházi 3 tag, Szabó Lajos 3 tag, Kökösi János 7 tag, Bodrogi Károly 4 tag, Özveggy Véghné 2 tag. Szolnokon volt 21 család 58 taggal, név

szerint: Mátéfi Domokosné 1 tag, Kandó István 9 tag, Sándor Albert írnok 2 tag, Gábos Ferenc 2 tag, Dániel Dénes 3 tag, Berekméri István 3 tag, Kovács János számvevő 2 tag, Birtalan Sándor 1 tag, Horváth József adótiszt 3 tag, Özvegy Horváth Albertné 1 tag, Pál Lajos 1 tag, Galffi Sándor 4 tag, Szabó János 2 tag, Darnóczi József 2 tag, Bíró Sándor tanár 3 tag, Kolumbán Lajos 2 tag, Kandó János 1 tag, Rápolti Károly 1 tag, Császáz Géza 6 tag, Kovács Dániel 5 tag, Csánky József 2 tag. Kolozsváron volt 9 család 21 taggal, név szerint: Sebesi János alispán 1 tag, Szabó István 1 tag, Szakács Zoltán 3 tag, Hegyi Mihály 7 tag, Hercegh Lajosné 3 tag, Szabó Domokos presbiter 1 tag, Pfaffenhuber Edéné 2 tag, Keszler Ilona 1 tag. Szentendrén volt Horváth József kántor, Kunhegyesen Imreh Árpád segédlelkész. Magam és családom a menekülés egész ideje alatt Orosházán tartózkodtunk, 6 tag. Utólag értesültem, hogy többen voltak Jászberényben, de ezeknek a névjegyzékét a menekülés ideje alatt nem sikerült összeállítanom. Az elmenekült családok közül többel levelezést folytattam, a Szolnokon lévőköt pedig két ízben meglátogattam, úgy szintén a Kolozsváron lévőköt is.

7. Ha már feljegyeztük - amennyire lehetett - az elmenekült családok egy némelyikét, jegyezzük fel emlékezet okáért azok neveit, akik itthon maradtak és átélték az oláh uralom rettenetes idejét. Részint a személyes utánajárásom, részint a Hercegh Albert presbiter szívességéből megtudtam, hogy a következő egyének voltak itthon az oláh uralom alatt: Hercegh Albert, Solymosi Albert, Bucsi Imre és neje, Varga Ferencz és neje, Szóke József, Szigeti József és neje, Zakariás István, Szóke Dénes és neje, Szakács József, Bartha József ny. tanító, Nagy Miklós és neje, Bodrogi István és neje, Izsák Lajos és neje, Szabó Ábel, id. Asztalos Lajos és neje, Sepsi Mózes, id. Horváth József és neje, Sárközi József, id. Szalai Balázs, László Ferencz, Dáné István és neje, Szakács Imre és neje, id. Ferenzi Ferencz, Asztalos Gyula, Kolumbán Lukács, Ferenczi Gyula ny. árvaszéki ülnök, D. Asztalos Dániel, D. Demeter Károly orvos, Bakó József, Hajdú Antal és neje, Ilyés Miklós ny. tábornok és két nővére, Polner Károly és neje, Bartha Károly ny. ig. tanító, özv. Szabó Gyuláné, Ráduly Jánosné, Borbély Gergelyné, özv. Vékás Emma és

Vékás Lotti, Székely Dénes, Benedek Béláné, özv. Hercegh Elekné, özv. Kökösi Jánosné, özv. Kassay Imréné, özv. Kakasy Mózesné, özv. Balázs Károlyné és három gyermeke, Varga Márton neje és gyermeke, Ambrus Pálné, Pál József, Balázs János, Kerestély Istváné és két gyermeke, Szentes József, Szalai Albert és neje, Felméri Károly.

Az itthon maradottak helyzete a nagy félelem és rettegés mellett nagyon szomorú volt. Az oláh katonák sokat sanyargatták. Pénzüket, élelmüket elrabolták, és ha nem akartak az első szóra pénzt adni: ütlegették, megkínózták, puskacső elébe állították. Id. Asztalos Lajos, Szakács Imre, Nagy Miklós, Székely Dénes, Bucsi Imre, Bartha József, Benedek Béláné különösen szomorúan emlékeznek vissza az oláh uralom idejére. Pl. Bartha Józsefnek a lábáról lehúzták a jó cipőjét, Asztalos Lajost, Szakács Imrét, Nagy Miklóst megverték. Székely Dénest kémkedéssel gyanúsítva föbe akarták lőni. Benedek Béláné ügyességének köszönhette, hogy megszabadult kezeik közül, és egy éjjel szakadó esőben a szabad ég alatt volt. Fogságba híveink közül senkit sem hurcoltak, sem meg nem öltek.

8. A menekülésem napján szóban és levéllileg Bartha József ny. ref. tanítót kértem fel, hogy az itthon maradt híveink számára tartson istentiszteleteket és az esetleges temetéseket végezze: Bartha József ezen megbízásának készséggel is tett eleget. Istentiszteletet azonban csak az oláhok bejövetele előtt és kivonulása után tarthatott. Szeptember 3–október 8-ig nem volt istentisztelet. A temetéseket a felmerült esetben rendesen végezte. Még a más hitfelekezetbelieknek temetésére is őt hívták az oláhok. Híveink közül 2 egyén halt meg ezen idő alatt: özv. Sándor Istvánné és Máté Pál bikafalvi lakos a megyei kórházban.

Temetőkertünkbe az oláh uralom alatt több hitfelekezetbeli egyént temettek el a menekültek közül, kik itt meghaltak.

A harangozást Hercegh Albert presbiter végezte. Úgy neki, mint Bartha József ny. ref. tanítónak méltó, hogy az egyházközség köszönetét hálásan kifejezze.

Nem hagyhatom említés nélkül azon körülményt sem, hogy Hercegh Albert többször is látta, hogy az oláh katonák bejártak a mi templomunkba, és erre való tekintettel a szószéken lévő bibliát el is rejtette

volt. Azonban a templomnéző katonák semmi kárt nem tettek. Palástom, melyet otthagytam, a szószéktakaró, énekes könyvek mind megmaradtak.

9. Az oláhok 1916. szept. 18-án délután vonultak be a városba, éspedig nem Bethlenfalva felől az országúton, mint ezt várni lehetett, hanem a Szentimre utcán. A küldöttség kivonult volt Bethlenfalva felől és úgy jött vissza a Kőkereszt térre, s ott fogadta Stefáni Károly h. polgármester az első beérkező kisebb csapatot. A küldöttségben: Persian János, Bartha József, Szabados Ferenc, Szakács Imre, Lotz Frigyes, Daczó József, Hercegh Albert, Bodrogi István, Szentes József, Bíró István, Nagy Miklós, Szőke József – ki a lobogót tartotta – vettek részt. Stefáni Károly üdvözlő beszédében az oláhok hadseregének jó indulatát kérte a békés polgárookra, kik annyira bíztak, hogy még a felekezetek a templomaikat is mind nyitva hagyták. Az illető oláh hadsereg hadnagya – Fogarasan János –, a magyar származású egyén biztosította a küldöttséget a kultúr oláh nemzet jó indulatáról. Kevéssel később megérkezett az oláh ezredes is, és őt is hasonlóképpen fogadták. A főhadiszállás a Persian János lakásán volt. Szeptember 18 – okt. 6-ig voltak az oláhok Székelyudvarhelyen. Ittlétük alatt a következő intézkedéseket tették: A fogadás után elrendelték, hogy minden házra tűzzék ki az oláh lobogót, minden ember viseljen karszalagot, anélkül az utcán járni nem szabad és tartózkodják lakásában, este világot gyújtani, ajtót, kaput becsukni nem szabad. Több ház falára felírták: Mare Romania, a főbb utcákat majdnem mind egy névre nevezték el: Calea Vanatorilor-nak, annak az emlékére, hogy a Jassyban állomásozó 4-ik vadászrezred jött be először a városba.

10. Dacára, hogy az oláh katona nem járt be a lelkészi lakásba, ha járt volna, téli utazó bunda, férfiruhák, cipők stb. bizonyára nem maradtak volna meg. Mégis ismeretlen tettesek hátul, a kerítésen bemásztak, és otthon maradt fehéreneműt, több üveg beföttet stb. elvittek. Továbbá a szombatfalvi kertemből 12 métermázsza szénát, pityókát, veteményt (ezt már az oláhok vitték el). Összes károm: 2365 korona.

11. Az oláhok kirándulása után igyekeztem azonnal visszatérni, és állásomat elfoglalni. október 16-án indultam és október 19-én érkez-

tem meg, s már vasárnap hálaadó istentiszteletet tartottam. Ez nap még kevesen, de már az október 22-én tartott istentiszteleten nagyon sokan vettek részt. A segédlelkész november 12-én tért vissza, a kántor még nem tért vissza.

Ezekben voltam szerencsés főbb vonásokban jelentésemet az oláh uralom alatti állapotról megtenni, melynek szíves tudomásul vételét kérem.

Székelyudvarhely, 1916. november 18-án

Vajda Ferenc s. k.
lelkész, esperes

GYÖRGY BÉLA

Gróf Bethlen György és Székelyudvarhely

Székelyudvarhely két világháború közötti korszakának kezdeteiről egy alapos tanulmányból tájékozódhatunk.¹ Közleményünkben a romániai Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP) elnökének, gróf Bethlen György életútjának rövid ismertetése után, a város történetéből egy fontos mozzanatot elevenítünk fel – három forráskiadvánnyal – a korszakból: 1928 őszét. Ekkor, 1928. október 14-én tartották a párt negyedik, székelyudvarhelyi nagygyűlését, amelyről az elnök megnyitó beszédét, a decemberi választásokon elhangzott programbeszédét közöljük, mindkettőt hagyatékából,² a harmadik forrást a *Keleti Újság*-ból.

Bethlen György a XX. századi erdélyi magyar politika egyik legjelentősebb és egyben egyik utolsó nagy alakja, akinek három évtizeden át – 1913 és 1944 között – a politikaformálás elválaszthatatlanul hozzátartozott életéhez.³

A híres erdélyi arisztokrata a Bethlenek bethleni ágából való,⁴ apai és anyai ágon egyaránt főnemesi családból származott. Kolozsvárt, 1888. szeptember 23-án született, apja Bethlen Ödön (1852–1927), anyja Wesselényi Sarolta (1860–1928) volt. Középiskoláját a budai Ferenc József Intézetben végezte, majd a pozsonyi királyi jogakadémia

---

1 Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1921*. In: *Aetas*, 8(1993) 3. sz. 76–120.

2 Bethlen György hagyatéka. Magántulajdonban. (Továbbiakban: BGYH)

3 Osváth Kálmán, szerk.: *Erdélyi lexikon*. Oradea–Nagyvárad, 1928. 33. (Reprint kiadása: Mentor, Marosvásárhely, 2002); Gara Ernő, szerk: *Kortársak Lexikona*. Cluj, 1939. 15.; *Keresztény Magyar Közéleti Almanach, Erdély*. III. köt. Bp., 1941. 38-39.; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 év kisebbségi sorsban*. Kolozsvár, 1941. 140-141. (Reprint kiadása: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereada, 2004); *Magyar Nagylexikon* IV. köt. Bp., 1994. 761.; Bővebben: György Béla: *Gróf Bethlen György emlékezete*. In: *Krónika*, I. rész 5 (2003. nov. 1-2.). 12.; II. rész 5 (2003. nov. 8-9.). 12.; III. rész 5 (2003. nov. 15.). 12.

4 Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., 1927. 4–46. Összefoglalva lásd: Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp., 1999. 11–15.

hallgatója volt. A kolozsvári magyar királyi gazdasági akadémián is tanult,⁵ ezt követően a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen megszerezte az államtudományi doktorátust.

Gazdálkodóként vonzalma volt a vidéki élet iránt, de erős a kötelesség- és küldetéstudata, amely a közéletben való részvétellel sarkallta. A kor politikai-szellemi mozgalmait őt sem kerülhették el, valószínű foglalkoztatták azok a kérdések, amelyek megoldásra vártak a korabeli magyar társadalomban, és főképp Erdélyben (a dinasztia és a nemzet viszonya, a nemzetiségi kérdés, agrárkérdések stb.).

A körvonalazódó erdélyi politikai mozgalmakba a kezdetektől bekapcsolódott. A különböző korábbi kezdeményezések után⁶ 1922. december 28-án Kolozsvárt megalakult az egységes romániai Országos Magyar Párt. Ennek vezetőségében Bethlen az Intéző Bizottság választott tagja volt,⁷ majd két év múlva a Brassóban tartott nagygyűlés már a párt alelnökévé választotta.⁸ Az OMP a kisebbségbe került romániai magyarság jogvédelmét képviselte, a *Gyulafehérvári Határozatokra*, valamint a *párizsi kisebbségi szerződésre* alapozva. A párt programjában az erdélyi autonómia elérését fogalmazta meg, folyamatosan kialakította szervezeti és ügyrendi szabályzatát,⁹ szervezte tagozatait és szakosztályait, tartotta nagygyűléseit. Az OMP vezetése a kezdetektől a párt egységének és önállóságának híve volt, de – a kisebbségi jogok biztosítása reményében – kereste a román pártokkal való együttműködés lehetőségeit is.

---

5 *Situația nominală al absolvenților Academiei de agricultură din Cluj în perioada anilor 1908–1920*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Fond 799 (Institutul agrar), fasc. 36. f. 2-3.

6 Bővebben: Paál Árpád: *A magyarság pártalakulásai*. In: Napkelet, 2 (1921) 22. sz. 1340–1343.; Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig*. In: Magyar Szemle, 2 (1928) október. 130–136.

7 *Az egységes Magyar Párt megalakulása Kolozsváron*. In: Keleti Újság 5 (1922. dec. 29.) 3. sz.

8 *Az Országos Magyar Párt 1924. évi december 14-én megtartott nagygyűlésén megválasztott vezetősége*. In: Magyar Kisebbség, 4 (1925) 1. sz. 26.

9 *A romániai Országos Magyar Párt Szervezeti Szabályzata, Ügvyiteli Szabályzata és Programja*. Hivatalos kiadás. Cluj–Kolozsvár, [1924]. (Brassóban az 1924. évi dec. 14. napján tartott rendes nagygyűlés által elfogadott kiegészítésekkel és változtatásokkal. Az új rendelkezések *kurzív* betűvel vannak nyomva). Lásd még: György Béla, összeállította: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I. A választott testületek jegyzőkönyvei*. Csíkszereda–Kolozsvár, 2003. 455.

1926 márciusában a király Averescut kérte fel kormányalakításra, az OMP megbízott elnöke, Ugron István április 1-jén lemondott, Bethlen Györgyöt javasolva maga helyett elnöknek.¹⁰ Bethlen vállalta a feladatot. Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Deák Gyula, Pál Gábor, Majláth katolikus püspök és mások benne látták a lehetséges elnököt. Az Averescu-féle Néppárttal visszaállították a korábbi szövetséget, és a csúcsai paktum alapján új szerződést kötöttek.¹¹ Ennek alapján közös listákon készültek a júliusi választásokra, amelynek során az OMP fennállásának legnépesebb képviselő és szenátor csoportját küldte a román parlamentbe,¹² amely tárgyalta a politikai munka módszeréről és a politikai stratégia kérdéseiről.¹³

A párt eddigi ideiglenes elnökét a gyergyószentmiklósi nagygyűlésen (1926. október 10.) választották meg a párt elnökévé. Így a pártvezetés elindult azon az úton, amelyet Bethlen György neve fémjelzett és határozott meg, elnökké választásától a párt felszámolásáig, 1938 tavaszáig. 1928 őszén a romániai belpolitikai helyzet felforrósodott. Remény volt arra, hogy az erdélyi románokat tömörítő, a gyulafehérvári pontokat megfogalmazó Nemzeti Parasztpárt kerül hatalomra. Az OMP székelyudvarhelyi nagygyűlésén, amelyen újraválasztották a két évvel azelőtt megválasztott vezetőséget, Pál Gábor csíkszeredai ügyvéd határozati javaslatára kimondták, hogy a magyarság összes panaszát a Nemzetek Szövetsége elé viszi. Ezt időlegesen mégis halasztották, mert a novemberben hatalomra került Maniu-kormánytól a kisebbségi sérelmek enyhítését, megoldását remélték.

A német fasizmus hatalomra jutása új korszakot nyitott az egész térség történelmében. 1934-től Romániában a második négyéves liberális kormányzás következett, amely a románosítás újabb és erőteljesebb formáit hozta magával: nyelvvizsgák, elbocsátások, helységnevek magyar használatának tilalma, cenzúra erősödése, nyílt

10 Jakabffy Elemér: *Ugron István lemondása*. In: Magyar Kisebbség, 5 (1926) 8. sz. 277–282. (Közreadja Ugron lemondó levelét is.)

11 Brassó, 1926. ápr. 23.

12 A parlamenti csoport tevékenységéről bővebben: 9. jegyzet. *Iratok...*, 259–374.; György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt a román parlamentben*. In: Bárdi Nándor – Simon Attila, szerk: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Somorja, 2005. június 9-10. Somorja, 2006. 313–319.

13 9. jegyzet. *Iratok...*, 259–264.

fenyegetőzések, magyarpárti ellenzék életre hívása és támogatása stb.¹⁴ Magyar megoldási kísérletként felmerült 1933-ban az autonómia erőteljesebb követelése, 1934-ben külön parlamenti bizottság létrehozása a kisebbségi kérdés megoldására,¹⁵ népszövetségi panaszok gyarapodása, az önvédelmi perek sokasága, tiltakozások stb.

Az 1938-at követő, új politikai helyzetben a román kormánynál egyre nagyobb befolyáshoz jutott Bánffy Miklós és Szász Pál, és ismételten megnövekedett az egyházak politikai szerepe. Így kialakult egy olyan vezető garnitúra, amely az új helyzetben a magyarságot képviselhette. Eredményeként a két politikai tárgyalócsoport, a régi, magyarpárti és az új tömörülés között 1939. január 14-én elvi álláspont jött létre, amely után 17-én Bukarestben a kormánnyal megállapodást írtak alá.¹⁶ Az új politikai alakulatba, a Magyar Népközösségbe való belépés megosztotta a magyarságot.¹⁷ Bethlen, bár szabad kezét adott munkatársainak, ő maga, valamint pártja tagozati elnökeinek zöme is mindig távol tartotta magát attól.

A magyar revíziós politika egész Erdély irányába megnyilvánult, és 1940. augusztus 30-án a bécsi döntéssel Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták. Ez fordulatot hozott Erdély népeinek életében. Bethlen, mint a magyarság választott szervezetének elnöke, újból életre hívta az OMP-t.¹⁸ A visszacsatolás Bethlen számára több elismerést is hozott, még felsőházi tagsága is felmerült.

1944 őszén, a román kiugrással ismételten nagyot fordult az erdélyi világ. Bethlen és felesége mindennek ellenére Kolozsvárt maradtak.¹⁹ A berendezkedő új rend Bethlent hazaárulással vádolta, ítélete néhány évi börtön volt. Ezt követően egy ideig segédmunkásként dolgozott,

---

14 Lásd még: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, 2007. 333.

15 Bővebben lásd Bárdi Nándor: *Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934-35-ben*. In: Magyar Kisebbség, Új sorozat, 4 (1998) 3–4. sz. 128–185.

16 *A romániai magyar népcsoport csatlakozása a Nemzeti Újjászületés Arcvonalához*. In: Magyar Lapok, 8 (1939. jan. 20.) 1. sz.

17 Armand Călinescu belügyminiszter Bánffy Miklósnak („*kéréلمe folytán*”) személyre szóló kinevezését Bethlen jogosan sérelmezte, ezért a Magyar Népközösség munkájában nem vett részt.

18 Bethlen György: *Magyarok!* In: Keleti Újság, 23 (1940. szept. 3.) 1. sz.

19 Jakabffy Elemér levele Bethlen Györgynek, Bp., 1944. nov. 27. BGYH.

később örege és betegen a volt református kórházba került, ahol 1968. szeptember 23-án elhunyt.

Érdemeit még aktív politikusi életében méltatták. Bethlen arisztokrata volt, aki szembetalálta magát 1918 nemzeti sorskérdéseivel. Élete – bár neki is voltak kritikussai és ellenfelei – pártelnökként, E.G.E. elnökként vagy református főgondnokként, a kisebbségi küzdelmek szerves része volt, amelyben a megbékélést kereste. Az erdélyi magyarság fennmaradását szolgálta, emberként és pártelnökként egyaránt.

Az erdélyi magyarság évtizedes kisebbségi sorsának szomorú tapasztalatai 1928 őszén egyfajta mérlegkészítésre készítették az érintett illetékeseket, a párt vezetőségét és az értelmiségieket egyaránt. A súlyos helyzet miatt, amit kisebbségellenes törvényeivel főképp a másféléves liberális uralom tetézett, a párt vezetőiben érlelődött a népszövetségi panaszjoggal való élés gondolata a sérelmek orvoslásának reményében.²⁰ Az OMP ekkor tartotta negyedik országos nagygyűlését, Székelyudvarhelyen.

Az ekkori létállapotot talán Paál Árpád fogalmazta meg a legkifejezőbbben: „*tízéves történelmünk legfőbb tapasztalata az, hogy életünk legfőbb feltételeinek nem mi vagyunk az urai.*”²¹ Bethlen elnöki megnyitó beszédét az 1. mellékletként közöljük.²²

A liberálisok lemondása után a régenstanács (a királyt helyettesítő háromtagú testület) nemzeti egységkormányt óhajtott, de Iuliu Maniu határozottan ellenezte azt. Végül a Nemzeti Parasztpárt kapott megbízást kormányalakításra, 1928. november 10-én, amely a parlamenti választásokat december közepére írta ki. Az OMP az önálló politizálás útjára lépett, önállóan vett részt a választásokon. Bethlen György elnökként, és kamarai listavezetőként a Székelyföldön kampányolt, a 2. mellékletben közölt választási programbeszédét Székelyudvarhelyen mondta (1928. dec. 4.). Hivatkozott az előttük

---

20 9. jegyzet. *Iratok...*, 118.

21 Paál Árpád: *Visszatérés önmagunkba*. In: Keleti Újság, 11 (1928. okt. 15.) 1-2. sz.

22 A beszédet közölte a *Magyar Kisebbség* is, lásd 7 (1928.) 20. sz. 772–775.

álló feladatokra és tennivalókra, a székelyek vissza románosítását követelő hangok,²³ valamint a magyarság belső harcainak közepette.²⁴ A Maniu kormány 1928. december 12-én és 15-én tartotta a választásokat, és a háború óta fennálló ostromállapot és cenzúra megszűntetésével, az ország népe szabadon választhatott. A kormányzópart a két világháború közti legtisztább választásokon 77,76%-ot ért el, és ez által 348 képviselőt küldhetett a képviselőházba. Az OMP, az önálló politizálás útjára lépve²⁵, saját reményeit is túlszárnyalta: 172 699 szavazatot kaptak, amellyel az ország második legnagyobb parlamenti pártjaként 16 képviselőt és 6 szenátort küldhettek a törvényhozásba. Bethlen közleményben köszönte meg Udvarhely megye szavazóinak támogatását (lásd 3. melléklet). A párt elnöke a Kamarában elhangzott beszédében kijelentette, hogy pártja a magyarság képviselőtének tartja magát, elvárja az új kormánytól és a törvényhozástól a 10 éven át felgyülemlett sérelmek orvoslását, mind a magyar kisebbség, mind az állam érdekében. Kérte a gyulafehérvári határozatok, és a párizsi kisebbségi egyezmény gyakorlatba ültetését, vagyis a kisebbségi jogok biztosítását.²⁶

Bethlen György és Székelyudvarhely kapcsolata természetesen nem redukálható le 1928 őszére. A pártelnök kapcsolata (levelezése) a tagozattal, annak vezetőivel és más személyekkel külön tanulmány tárgya lehet.

---

23 Utalt Octavian Dobrotă *A székelyek és a Maniu kormány* című cikkére, amely megjelent románul a *Curentul* c. lap 1928. nov. 20-i számában.

24 A korábban újjáalakult Magyar Néppárt egyes vezetői megszegték fogadalmukat, az OMP támogatása helyett Kecskeméthy István ref. teológiai tanárt Udvarhely megyei szenátorjelöltként indították, amire Kós Károly kilépett a Néppártból.

25 Első alkalommal használhatta önálló választási jelét. Két olyan egymást metsző vonal volt, amely főt és lent, tompaszöveget, jobbra és balra hegyesszöveget zárt (mint az András-kereszt).

26 *Bethlen György gróf beszéde a felirati vitában, a Kamara 1928. dec. 28-án tartott ülésén.* In: *Magyar Kisebbség*, 8 (1929) 1. sz. 37.

1.

**Bethlen György gróf megnyitó beszéde a székelyudvarhelyi
nagygyűlésen
1928. október 14.**

Szeretett magyar testvéreim! Tárgysorozatunk egyik pontja a párt működéséről szóló jelentés, amelynek nem kívánok elébe vágni, mégis, szabad legyen annak érdemleges megállapítására és kijelentésére szorítkoznom, hogy a párt munkája utolsó nagygyűlésünk óta fokozódott, még pedig nem a felszín, hanem a mélység irányában. Nem hiszem, hogy bárki is kétségbe vonhatná azt, hogy nemzeti szerveztiünk egységes voltáról, összetartó erejéről nem tett volna súlyos próbát és bizonyosságot nem tett volna arról, hogy minden kísértésnek ellenállt. Bármennyire is szűkölködünk, és hiányokat szenvedünk, mégis és talán éppen ezért, még nagyobb mértékben kell nemcsak magunkra, hanem fele barátainkra, magyar testvéreinkre gondolnunk és bajaikkal törődnünk. Áldozatkészségünket a közös munkában, a küzdelmekben, való részvételben még nagyobb mértékben fokoznunk kell, hacsak nem akarunk magunk is okai, részesei és néma szemlélői lenni pusztulásunknak. A jövőbeni munkánk későbbi formáit szervezeti szabályzatunk megalkotása által körvonalazni egyik feladata mai ülésünknek. Úgy vélem, hogy jelszavak hangoztatása által nem segíthetünk bajunkon, hanem csakis, hogy mai határozatunkat gyakorlati útra tereljük, és gyakorlati téren alkalmazzuk.

Felette rövid idő választ el a fontos világtörténelmi változás évfordulójától. Tíz éve lesz annak, hogy a magyar államnak Erdély feletti uralma megszűnt. A világháború a központi hatalmakra nézve balul ütött ki. Hangos volt akkoriban a világ a népek önrendelkezési jogának, a kis népek felszabadításának hirdetésétől és a magyar állam akkori nemzetiségi politikájának ostromozásától. 1918. december elsején az erdélyi románság Gyulafehérváron megtartott gyűlésén ki mondta Erdélynek az okiráltságához való csatlakozását, ugyanakkor kijelentette, hogy teljes nemzeti szabadság illet meg minden itt élő más nemzetet, minden nemzet saját nyelvén és a kebeléből választott egyének útján intézheti közigazgatását, közművelődési és bírósági ügyeit, valamint hogy az ország törvényhozásában és a kormányzás-

ban arányos rész illet meg minden nemzetet. Biztosította a teljes egyházi autonómiát, a sajtó, a gyülekezési és egyesülési szabadságot. Elhatározta az agrárreformot, mely a szociális kiegyenlítődés mellett hivatva lesz a termelést fokozni, és kimondotta a háború kiküszöbölésének elvét. A szövetséges és társult hatalmak és Románia között a kisebbségi jogok biztosítása céljából 1919. december 9-én szerződés jött létre, amely bevezetésében indoklásul azt hozza fel, hogy miután Románia nagy területi gyarapodáshoz jutott, Románia saját akaratából a szabadság és az igazság határozott biztosítékait kívánja megadni úgy a régi királyság területén élő összes polgároknak, valamint az új területek minden lakosának fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül. A szerződés ezen pontjai az egyezmény értelmében alapvető törvénynek ismertettek el, vagyis olyanoknak, amelyek felette állanak minden belföldi törvénynek.

Azt kérdezhetné ezek után bárki, hogy miért bocsájtkozom ismétlésekbe, miért olvastam fel azokat a pontokat, amelyek ország-világ előtt úgyis ismeretesek. Én azonban úgy vélem, nem végeztem felesleges munkát, mert nagyon is szükséges éppen a mai alkalommal, hogy ezeket a dolgokat újból emlékezetünkbe idézzük. Sajnos volna, ha valóban felesleges időrablásnak kellene tekintenünk, hogy tíz év elmúltával hosszabb összehasonlítást teszünk a mai tényleges helyzet és a papíron biztosított jogok között, hiszen már odáig jutottunk, hogy naivságnak tartják jogaink követelését. Kérdem, saját nyelvünkön intézik-e valahol ebben az országban a közigazgatást, igazságszolgáltatásunk ügyeit, vagy élvezünk-e egyáltalában egyesülési szabadságot, míg az agrárreform eredménye nem jelent-e minden vonalon való romanizálást? Hogy nyelvünk jogai a magán- és hivatalos használatban, az iskoláztatás terén milyen módon érvényesülnek, azt nem kell külön hangsúlyoznom. A jelen pillanat történelmi komolysága, ünnepestéessége visszatart mindnyájunkat attól, hogy könnyelműen kitézőtt célokat kövessünk. Lelkiismeretességünk tudatában megállapíthatjuk, hogy a felsorolt biztosított jogok egyikét sem élvezzük, sőt több olyan jogot sem, amelyet tíz évvel ezelőtt a románok ezen a földön élveztek.

Ámbár Románia területi gyarapodásának indokául a magyar állam helytelen nemzetiségi politikáját hozták fel, meg kell állapítanom ezzel

szemben, hogy éppen a visszafejlődésnek vagyunk szenvedő tanúi és alanyai. Aki nem tagadja meg az erkölcsi szerepnek jogosultságát a népek politikájában, annak el kell ismernie a Magyar Párt annak idején tanúsított tiszteletreméltó passzivitását, mert a Magyar Pártnak joga volt a passzivitásra mindaddig, míg a békeszerződések végleges formát nem kaptak. Mihelyt a végleges helyzet beállott, a magyarság rögtön hozzálátott állampolgári kötelezettségeinek teljesítéséhez. Bár számos indokunk lett volna arra, hogy tisztára csak sérelmi politikát folytassunk, volt idő, amikor mi törvényes jogainknak a pártok és a kormány részéről történt biztosítása nyomán, az ígéretek teljesítésének elvartában, a politikai taktikának lehetőleg legelőzékenyebb formáit választottuk. Sajnos, a mi módszerünket nem viszonyozták azzal a gavallérossággal, amelyet megérdemelt volna, és ez valamennyiünkben a legnagyobb csalódást, és kiábrándulást váltotta ki. Ezt követték a tavalyi választásokon velünk szemben újból elkövetett legsúlyosabb atrocitások, amelyek azonban mégsem akadályozhatták meg minden dicsőretet megérdemlő népünk akaratának – bár csak részbeni – megnyilvánulását.

Néhány évvel ezelőtt azt hallottuk, hogy a kisebbségi politika azért nem juthatott el szükséges nyugalmi alapokig, mert hiányzik még a kellő atmoszféra ahhoz, hogy a román kormány megtegye a kezdeményező lépést mifelénk. Ha ma tíz év múlva is ez a hivatalos körök álláspontja, akkor igazán nem tudom, hová fog vezetni a helyzet, mikor fog bekövetkezni az az idő, amit alkalmas atmoszférának nevezhetünk? Az utóbbi években tényleg eljutottunk odáig, hogy ígéretet kaptunk jogaink egy kis részének teljesítésére. Sajnos, azonban meg kell állapítanunk, hogy az ígéretek ideje igen hosszúra nyúlik, olyan hosszúra, hogy a leghiszékenyebb közöttünk is kételkedővé válik. A mai napon, mi, a felelős vezetők, érezzük súlyos felelősségünket. Sohasem üztünk demagóg politikát, mindig a mérséklet útján igyekeztünk megmaradni. Azonban a pusztá ígéretekre jövőbeni politikánkat többé nem építhetjük. A népünket megillető jogokról a legkisebb mértékben sem vagyunk hajlandók lemondani. Súlyos terheink és kötelezettségeink nevében, amelyek alatt már-már összeroppanunk,

és amelyeket alig bírunk már teljesíteni, követeljük a kulturális és gazdasági egyenlő elbánást.

Küzdeni fogunk ezért minden törvény adta eszközzel minden fórum előtt, és ha belekényszerítenek, akkor azon nemzetközi fórum előtt is, amelynek védelme alatt állanak jogaink, mindaddig, míg Isten segítségével és közös erővel igazságos ügyünket diadalra visszük.

2.

Képviselői programbeszéd, Székelyudvarhely 1928. december 4.

Mélyen Tisztelt Választó Polgárok! Szeretett Magyar Testvéreim!

Első szavam a köszönet szava legyen Udvarhely szék nemes választóihoz azért, hogy az 1927. évben oly híven kitartottak pártunk mellett. Meggyaláznám annak derék polgárságát, hogyha nem hinném azt, hogyha nem tudnám azt, hogy az elmúlt parlamenti választásokon a Magyar Párt listája e megyében döntő győzelmet aratott. És bár a szuronyok erejének és a törvény szentsége sárba tiprásának segélyével sikerült a választások szabad véleményének nyilvánítását megakadályozni és meghamisítani – mindenki, elsősorban és legjobban pedig eme büntettek elkövetői tudják azt, hogy annak eredménye minő volt?

Csekélységemet Kolozs vármegye és Kolozsvár városa is megtisztelt azzal, hogy képviselőjévé választott, én azonban emellett mindig úgy tekintettem magamat, mint akit Udvarhely megye is megtisztelt bizalmával. Megragadom tehát ezen alkalmat – midőn először tehetem meg azt nyilvánosan, élő szóval –, hogy ezért hálás köszönetemet nyilvánítsam.

És most újból parlamenti választások előtt állunk.

A román politikai kormányzati rendszerben hirtelenül, váratlanul gyökeres fordulat állott be. Uralomra került azon párt, amelynek vezetői túlnyomó részben erdélyi románok, kik tehát ismerik, kell, hogy ismerjék különleges viszonyainkat, az itten élő kisebbségek múltját, szokásait és siralmas helyzetét. A nemzeti parasztpárt, amely a gyulafehérvári határozatok programjának alapján áll, a politikai erkölcs minden szálával hozzá van kötve annak minden pontjához,

tehát saját létalapját semmisítené meg abban a pillanatban, amelyben ahhoz hűtlennek bizonyulna.

Nem tagadom tehát, hogy ezen okból, a tíz utolsó szomorú évet átélt és átszenvedett magyar kisebbség várakozással tekint az új kormányra, és joggal várja tőle azt, hogy annak kisebbségi politikája az ígéretek mezeje helyett, mielőbb a kézzelfogható tettek mezején fog megnyilvánulni.

Nagyon sok fájó sebünk vár sürgős orvoslásra. A Magyar Párt vezetősége, ahogy a múltban, úgy ezután is a magyar kisebbség mindennemű érdekének bátor harcosa lesz.

Nem kívánom általánosan ismeretes programunkat a jelen alkalommal ismételni és részletezni, sem pedig múltbéli sérelmeink végeláthatatlan sorát felsorakoztatni. Csak például említem fel és emlékeztetek arra, hogy torkunkra akarják forrasztani a szót azzal, hogy néhány volt nagybirtokos érdekeit képviseljük csupán, és főcélunk annak az agrárreformnak revízió alá vétele, amelynek áldásait állítólag a magyar nép élvezte, és amely hálás lenne ezért. Nem kívánok az agrárreformmal ez alkalommal részletesen foglalkozni, csak azon egyetlen, ezzel kapcsolatban külföldön és belföldön szeltében hangoztatott és célzatosan kihasznált állítást, felállított tételt kívánom közelebbről megvizsgálni, amely szerint a kisajátított földek kiosztásánál nem tekintették volna azt, hogy valaki román-e vagy magyar, hogy egyenlően részesült a földkiosztásban annak rendjén mindenki.

A kezeimben levő hivatalos adatok szerint 1920. szept. 1-ig Erdélyben a földkiosztásban részesített 227 943 román és 43 727 magyar nemzetiségű igényjogosult. Tehát több mint ötször annyi román jutott földhöz, mint magyar, pedig a lakosság megoszlási számaránya szerint egyenlő kiosztás mellett a románok 57%-ban, a magyarok 26%-ban kellett volna, hogy részesüljenek. Nem szorul bővebb magyarázatra, eme hátrányunkra mutató nagy aránytalanság. E mellett eme adatok sem tüntetik fel azt, hogy átlag és összesen hány hold földet kaptak a románok és hány holdat a magyarok? Már pedig ennek ismerete nélkül, még abban az esetben sem fogadhatnók el a hivatalos közlések adatait és állításait az egyenlő elbánásról, hogyha az a földben részesültek száma tekintetében meg is lenne, minthogy

tudvalevőleg az egyes igényjogosultaknak juttatott föld $\frac{1}{4}$ -16 hold között váltakozik.

És mert a legszegényebb magyar földműves népet érdeklő eme súlyos igazságtalansággal foglalkozni merészkedtünk – hogy a figyelmet eltereljék arról –, kikiáltanak bennünket a magyar nép ellenségeinek.

Mélyen Tisztelt Választó Polgárok! Mindig elítéltem azokat, akik az embereket a szerint becsülik vagy nem, hogy milyen anyanyelvűek.

A Gondviselés úgy rendezte be a földet, hogy azon az élőlények legváltozatosabb sokféleségben éljenek egymás mellett. Mindenkinek meg van a maga létfeltétele. Az emberiség is sokféle törzsből, fajból áll, számos különféle nyelvet beszél és sokféle hitet vall. Szabad-e nekünk, embereknek az Isten rendelésébe durva erőszakkal beavatkozni és céltalanul, botorul, hiú módon arra pazarolni erőnket, hogy sértsük, bántsuk és megsemmisíteni akarjuk mások anyanyelvét? Minden erőnkkel az emberi társadalom további fejlesztésére, boldogabbá tételére kell, törekedjünk. Tisztelnünk kell egymás nemzetiségét. Én nem gyűlölök senki azért, hogy jó román, sőt tisztelem, hogyha más fajok sérelme nélkül ápolja és nyilvánítja hazafias érzelmeit. De ugyanígy elvárhatjuk, hogy végre-valahára megérjük azt az állapotot, hogy a romániai magyar népkisebbség Istentől nyert nemzeti sajátosságait is tiszteletben tartsa mindenki és elsősorban az állam kormánya, és ne törekedjék arra, hogy az állam őslakó polgárainak millióit sanyargassa azért, mert nem az állam többségét képező fajhoz tartoznak. De követelnünk kell, hogy ne csak formailag, külsőleg ismerjék el kisebbségi jogainkat, de ezen kívül és ezen túlmenőleg, hogy ne sérthesse soha senki sem lelkünkben szunnyadó legszentebb érzelmeinket. Követelnünk kell tehát azt, hogy végre elismerést nyerjen azon elv, hogy nem ellensége az államnak a magyar, aki ragaszkodik ősi nyelvéhez, hitéhez, tradícióihoz. Amíg az államkormányzásban eme elv elismerést nem fog nyerni, mindaddig ám kísérletezhetnek renegátokkal, mesterségesen szaporítani fogják az államban az elégedetlenek és elkeseredettek számát –, de az bizonyos, hogy a kisebbségi kérdést nyugvópontra juttatni nem fogják.

Mélyen Tisztelt Választó Polgárok! A Magyar Párt országos intéző bizottsága egyhangú elhatározása folytán önállóan kell, hogy küzdjünk a küszöbön levő választásokon. Kijelenthetem, hogy sem mi nem utasítottuk vissza senkinek fegyvertársi ajánlatát, sem senki nem utasította el ilyen ajánlatunkat. A természetes az, hogy csak saját erőnkre támaszkodjunk, minthogy senki mástól nem várhatunk segítséget, ha mi nem tudunk magunkon segíteni. Ennek bizonyítására úgy gondolom, hogy felesleges a múltban kötött választási kartell szomorú tapasztalataira utalnom.

Hivatkozhatom Maniu Gyula miniszterelnök úrnak ama kijelentésére, hogy bármi legyen is magatartásunk a választásokon, ettől teljesen függetlenül fogja kisebbségi politikai programját valóra váltani. Ugyanő biztosított a választások legteljesebb szabadságáról. Fel sem tételezhetem tehát, hogy néhány mandátum tőlünk való elhódítását fontosabbnak tartaná azon politikai elvek érvényre juttatásánál, amelyekhez a politikai becsület köti őt és pártját.

De ha várakozásokkal tekintünk is a jelen kormányra, ez sem indokolhatja azt – főleg a múlt tapasztalatai alapján –, hogy politikai függetlenségünkről lemondjunk. Ezt annál kevésbé tehetjük, mivel például éppen a Székelyföldön és éppen ebben a megyében vagyunk tanúi annak, hogy a nemzeti-parasztpárt egyik vezető tagja, Dobrota Oktávián még most is a liberális párt fegyvertárából merít, sőt mestereit is majdnem megszégyenítő módon hirdeti a székely probléma megoldására vonatkozó különös elveit. Nevezett többek között egy nemrégiben napvilágot látott hírlapi cikkében a székelyeket elmagyarosodott románoknak tekinti, akiknek vissza románosítását a román politika egyik főcéljául tűzi ki. Ugyanő és társai együtt rendezték nemrégiben e teremben az ún. Magyar Néppárt gyűlését, amely hívatra lett volna bizonyoságot tenni arról, hogy a Magyar Párt egy szűkebb érdekszövetséget képez csupán, és hogy a magyar nép valódi képviselőjére Dobrota úr és a vele szövetszövetkezett Néppárt lennének hívatra.

Székely testvéreink vendégszeretetéből e teremben folyt le az évi nemzetgyűlésünk. Nem túlozok, ha azt állítom, hogy az nemzeti történelmünk kitörülhetetlen jelentőségű eseményét képezi. Akik azon

jelen lenni szerencsések lehettünk – mindnyájunkban él és sokáig élni fog annak felemelő emléke, annak bizonyossága, hogy mennél súlyosabb, nehezebb napokat élünk, annál inkább felismerjük faji összetartozandóságunk érzéséből eredő szent kötelességünket. Lehetetlenségnek tartom, hogy éppen csak mi magyarok szenvednénk a jelen döntő pillanatokban a széthúzás átkának súlya alatt, hogy csak mi nélkülözök azon isteni szikra ihletét, amely az ember és nemzet nevezetre érdemessé és méltóvá tesz.

Erősen bízom benne, hogy még a kevés számú téves utakon járók is visszatérnek az édes Anyához, és hogy nemzetgyűlésünk szelleme tért újból vissza e terembe, ez tölti be a termen keresztül és a jelenlevők apostoli igehirdetése útján az egész megyét, a romániai magyarság összességét és hogy e szellem minden magyart a jelen súlyos próbatételénél a Magyar Párt önállóan kibontott makulátlan zászlója alá gyűjt és biztosítja annak fényes győzelmét.

3.

Udvarhely megye magyarságához!

Tisztelt választó polgárok!

Magyar Testvéreim!

Udvarhely megye magyarsága az e hó 12-én lefolyt kamarai választáson megtette, mit Erdély magyarsága tőle várt. A magyar kötelesség teljesítésének eredményében pártunk négy jelöltje közül három jutott mandátumhoz, s e három között ott vagyok én is, ki egyik előző cikluson már a székely anyamegye bizalmából foglaltam el örálló helyemet a parlamentben.

Egyénileg is örvendek annak, hogy az újból felém fordult bizalom kiköszörülte ezt a csorbát, mit a múlt évben lefolyt választásoknál alkalmazott szégyenletes eszközök a székely nép becsületén ejteni akartak. Ezt nemcsak mint Udvarhely megye képviselője, de mint a romániai magyarság egyetemes politikai képviselőjét jelentő Magyar Párt elnöke is hálás szívvel köszönöm meg, és ha nem is tudom elhallgatni keserűségemet a felett, hogy most is akadtak olyanok, akik engedtek a külöнкödés útjain botorkáló álapostolok megtévesztő állításainak, ami az Udvarhely megyei eredményt hátrányosan befo-

lyásolta, örömmel vallom magam a Ti képviselőtöknek és érzem a reám ruházott bizalomból folyó kötelességet, hogy a kezdett úton tovább haladva, az ügy igazságának tudatából merített lankadatlan eréllyel folytassam a küzdelmet, melynek sikerét Isten után a magyar nép örömmel tapasztalt bizalmától, céltudatos kitartásától és fáradhatatlan munkájától várom.

Magyar testvéri üdvözlettel:

Gróf Bethlen György

Keleti Újság, 1928. dec. 22. 1.

RECENZIÓK, KRITIKÁK

SEBESTYÉN JÓZSEF

Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról¹

Egy kötet megszületése mindig örömmel jár a szerzők, a szerkesztők, a kiadást felvállalók számára. Jelen esetben talán ennél többel is számolhatunk, ugyanis ez a könyv, ez a tanulmánykötet túlmutat önmagán. Fókuszában egy többé vagy kevésbé ismert udvarhelyszéki falu, Énlaka van, a település és környéke rég- és közelmúltjával, jelenével, a jövőéért. A kötet, ahogy a szerkesztő Visy Zsolt előszavából megtudjuk, az Énlakán 2007-ben megrendezett konferencia előadásait tartalmazza. Erről a konferenciáról a kötet egyik tanulmányának szerzője, Gagy József ezt jegyezte meg: „A mai, a hetvenes évekhez képest gyökeresen más képet mutató Énlakán szervezett tudományos konferenciának is ez az egyik funkciója: kontextusba helyezi azt a hiedelemtudást, amelynek elemeit a hetvenes években gyűjtöttem, és amelyet itt bemutatok. (S teszem hozzá mindazt, amiről a konferencia előadói szóltak...) Ennek a kontextualizációnak a létrehozói azonban csak kis részben énlakiak. Ami most történik, az egy regionális, nemzeti szinten zajló kulturális emlékezetkonstituálási folyamat része.”

Emlékezés, emlékeztetés egyszerűen, s figyelemfelhívás. Arra a Burke megfogalmazta „szövetségre”, ami összeköti a már elhunytak, s a még meg nem születettek sorsát. Szabó Árpád püspök úr utal erre a bevezetőjében: a föld ahol élünk Isten ajándéka, de egyben elődeink ránk hagyományozott öröksége, mellyel jól kell sáfárkodnunk. Őriznünk, gazdagítanunk kell, s nem pedig felélnünk az utánunk következő nemzedékek jussát.

S emlékezés, emlékeztetés a kötet a szerkesztés közben váratlanul elhunyt két udvarhelyszéki szerzőre, a szűkebb pátriájuk múltjának, értékeinek megismeréséért és megismertetéséért fáradhatatlanul tevékenykedő Szócs Lajos és Dr.Vofkori László tanárookra. S a tulajdon-

---

1 *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról.* Szerk. Visy Zsolt. Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Énlaka – Pécs, 2008. 192 p.

képpen ugyancsak „szerzőknek” is tekinthető, Székelyföld és Udvarhelyszék népének múltját, középkori értékeit leíró, kutató Orbán Balázsra, Dávid Lászlóra, akikre a jelen kötet szinte mindenik szerzője nem egyszer hivatkozik, idézve alapvető munkáikból. Székelyföld leírója, Orbán Balázs születésének 180. évfordulóját idén ünnepeljük. Az alig másfél éve, 75 éves korában elhunyt Dávid Lászlónak, a segesvári magyar református gyülekezet tudós lelkészének pedig a középkori eredetű énlaki unitárius templom máig mértékadó művészettörténeti elemzését köszönhetjük. Történeti összegzését, a templom részletes leírását a múlt század hetvenes éveiben végzett renoválási munkákhoz kötődő régészeti feltárás eredményeire támaszkodva készítette el, ahogy erre Szávai Márton is utal a néprajzi kutatás lehetőségeit taglaló tanulmányában.

Néhány adat az igen tartalmas, gazdagon illusztrált kivitelű tanulmánykötetről. A kötet 14 tanulmányát 13 helyi, erdélyi és anyaországi szerző jegyzi. A szerzők többsége néprajzos, de van közöttük régész, szociológus, építész, s a már említett pedagógus helytörténészek mellett egyháziak is.

Két-két tanulmányt olvashatunk a szerkesztő Dr. Visy Zsolttól – paleográfiai témakörben az énlaki unitárius templom festett deszkamennyezetének feliratairól és a Dacia limesről, mint lehetséges világörökségi helyszínről –, illetve idősebb Szávai Mártontól az énlaki rendtartó székely közösségről, s a település 120 évvel ezelőtti művelődési életéről.

A kötet első felének írásai a település múltjával és annak értékeivel foglalkoznak. Az udvarhelyszéki helytörténész tanár, Szöcs Lajos Énlaka településtörténetéből ad áttekintést az ókortól a legutóbbi politikai fordulatig. Kiemelten foglalkozott a családnevek kialakulásával, s a helynévanyag megőrződésének jelentőségére, kutatásuk fontosságára, sürgősségére hívta fel a figyelmet. „Udvarhelyszék XVI. század utolsó negyedéből fennmaradt törvénykezési iratanyaga arra utal, hogy jóllehet a faluközösség tagjai kivétel nélkül kételemű nevet viselnek, a vezetéknev még nem vált minden esetben öröklődővé. Előfordul nemzedékek rendjén, hogy a fiú az apa keresztnévét használja vezetéknevként. Egy leszármazási tábla szemléletes képet

nyújt az említettek rokonsági viszonyáról és vezetéknevük alakulásáról.” S másutt az „Egyes helynevek, kivált a jelentékenyebb helyek nevei évszázadokon, sőt évezredekken át is megmaradnak, mások ellenben idővel eltűnnek, újaknak engedik át a tért, vagy – ami még közönségesebb – annyira elváltoznak, különösen, ha más nép ajkára kerülnek, hogy eredeti formájukat csak régi történeti kútfők segítségével lehet megállapítani. A régi és új nevek összegyűjtése nagyon sok szempontból kívánatos. Utolsó éveit éljük annak a lehetőségnek, hogy az idősebb nemzedéktől megismerhessük a régi helyneveket, mondákat, legendákat, ősi hagyományokat. Ezzel a megismételhetetlen alkalommal élnünk kell!” – figyelmeztetett Szócs Lajos.

Már hivatkoztam a kötet bevezetőjének szerzőjére, Szabó Árpád nyugalmazott unitárius püspök úrra. Az énlaki egyházközség történetét a település unitárius közösségének lelkésze, Dancs Lajos foglalta írásba. A település létrejöttéről, lakóiról a szóbeli hagyományra, s az ismert helytörténeti irodalomra támaszkodva, a templom történetéről szólva pedig Orbán Balázs és Dávid László által összefoglaltakra hagyatkozva ír. Az egyházközséget szolgáló lelkészek, illetve a gondnokok és pénztárnokok, a tanítók névsora mellett képet kapunk a helyi közösség vallásos és művelődési életéről. Írását a jövőre utalva így zárja: „Olyan körülményeket kell teremtsünk, hogy gyermekeink, unokáink is otthon érezzék magukat, mert azért vagyunk e világon. Isten áldása legyen az új évezredben Énlaka hittel, reménységgel és szeretettel induló gyermekeivel, hogy megtarthassuk vallásunkat, egyházszeretetünket, magyarságunkat, vagyis igazi emberségünket!”

„E falunak dombtetőn fekvő, s mellékelt képünkben bemutatott temploma kétségtelenül legnevezetesebb a Székelyföld minden egyháza között. Nevezetes nem annyira építészete, mint emlékiratai által...” – olvashatjuk Orbán Balázs alapvető művében, *A Székelyföld leírásában*, ahol néhány sorral később így folytatja: „Eredeti boltozata az 1661. tatárdúláskor beomolván, azt 1668-ban készült, cifrán kifestett deszkafőlep helyettesíti, ennek kockáiba több (minuskel jegyekkel irt) felírás van.” Egyikben a latin nyelvű felirat magyarul így hangzik: Ez egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt, s a jenílaki és martonosi lakosok jótéteményéből és Isten iránti

kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére mennyezettel borított, festői mesterséggel díszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelképásztorsága idejében. Bár Orbán Balázs hangsúlyozza, hogy ennek a feliratnak is nagy a jelentősége, bizonyítván, hogy már a XVII. század közepén is unitáriusok laktak Énlakán, és egyben megörökíti az Alijárásnak nevezett dűlást, figyelme a hátulsó karzat feletti feliratra terelődik. A rajzban közölt két soros feliratot „lefordítja”, majd így folytatja: „Nevezetes és megbecsülhetetlen nemzeti kincs e felirat, mert az az oly sokak által kétségbe vont hun-scitha írásnak ma létező egyedüli példánya. ... Bizonyítványa annak, hogy ezen ős, még Ázsiából kihozott írásmódor a 17-ik században, mint felirati irmodor annyira el volt terjedve, hogy az egyszerű falusi mesteremberek is ismerték; s midőn Musnai György nevét és hitelvét az ős székely betűkkel oda feljegyzé, nem gondolta, hogy az által nevét örökitendi, nem gondolta, hogy nemzetének egy oly kincsét teve le, mely ma már egyetlen a maga nemében.” Így kezdi Balassa M. Iván „az énlaki cifra deszkafőlep”-ről szóló tanulmányát, hosszan idézve Orbán Balázst. Majd így folytatja: „Ezzel hosszú időre kijelölődött az énlaki mennyezet kutatásának iránya, a figyelem a rovásírásos feliratnak, és nem magának az 1668-ban készült mennyezetnek jutott (bár azt is igazságtalan lenne elhallgatni, hogy lábjegyzetben Orbán Balázs az összes feliratot közli).” S talán itt rejlik annak a magyarázata is, hogy hosszú ideig nemcsak a mennyezet, de az egész templom iránt sem jelentkezett különösebb érdeklődés. A szerző egy rövid, de alapos kutatástörténeti összefoglaló után a XVII. század erdélyi festett famennyezeteivel összehasonlítva elemzi a mennyezet festését, feliratait, s megállapítja: „Azt hiszem, hogy nem túlzok, ha kijelentem, Énlaka mennyezete kiemelkedő jelentőségű a festett mennyezetek között. A „magas” művészet körébe tartozó korai, XVI. századi és az attól lassan eltávolodó XVII. század eleji emlékek után itt mutatkozik meg az egyik továbblépési lehetőség, ahol hallatlan eleganciával megfogalmazódik az ekkor már – valljuk meg – idejétmúlt reneszánsznak az a transzponálása, ami azután a népművészetben talál folytatásra.”

Visy Zsolt paleográfiai írásában ugyancsak a festett deszkamennyezettel foglalkozik, egészen pontosan a mennyezet feliratait ismerteti

minden részletre kiterjedően. Idézem: „Az irodalmi értékeket megcsillogtató felirat kompozíciója is egyedülálló, hiszen a kereten kezdődik a *Scala Coeli* (Égi lajtorja) címmel, majd 90 fokkal elforgatva, mintegy címszerűen következik a hit, remény és szeretet latinul, valamint a félreérthetetlen utalás Szt. Pál Korinthusiakhoz írt levelének szertethimnuszára”, mely magyarul így hangzik: „Hét erénynek grádicsain megy az út föl az égbe, / Jó remény negyedik, hit ötödik foka lesz. / Holdat eléri remény, a Napot meg a hit heve, fénye, / Ám szeretet íve messze a pólusig ér.” A sokat hivatkozott rovásírásos tábla elején „egy bibliai hely olvasható: Deut. VI, ami utalás a rovásírásos szöveg eredeti helyére. Valóban, a Deuteronomium 6. fejezetének 4. szakasza a következőképpen kezdődik: *Audi, Israel: »Dominus Deus noster Dominus unus est«*, azaz: »Halld meg, Izrael: a mi Urunk Istenünk az egyetlen Úr«. S valóban, a fennmaradt legterjedelmesebb rovásírásos feliratunk is ezt állítja: Egy az Isten.” Ezzel mintegy megerősítve Balassa M. Iván megállapítását, miszerint: „... talán nem túlzó az a sejtésem, hogy az énlaki mennyezet festője a Bibliában járatos, az írással sem hadilábon álló személy volt, aki nemcsak a székely rovásírást ismerte, de a magyaron kívül valamilyen fokon bírta a latint is...” Sőt feltehetőleg lelkész volt, amint arra két másik, az anyagában már elpusztult homoródszentmártoni 1665-ből származó karzat, illetve 1669-ben festett küküllőszárdi mennyezet készítési felirataiban a festő Musnai D. György neve mellett szereplő „pastor” megjelölés következtetni enged.

Dr. Vofkori László *Adalékok Énlaka népesség- és településföldrajzához* címmel közölt írása, mintegy lezárva a helytörténeti vonatkozásokat is tartalmazó íráskor sorát, bevezeti Filep Antal etnográfusnak, a kötet súlypontját képező *Adalékok Énlaka településnéprajzához* című, gazdagon illusztrált tanulmányát. A település történetével, történeti földrajzával, népességével, a gazdálkodási viszonyokkal, településszerkezet jellemzőivel, az építési gyakorlattal foglalkozó bőségesen adatolt terjedelmes írásból csak néhány fontosabb megállapításra hívnám fel a figyelmet.

A vízválasztón fekvő Énlaka a Gagy völgye, a Fehér Nyikó, a Kis és a Nagy Küküllő mente településfüzéreivel együtt a székelység

Kelet-Erdélyben való végleges helyfoglalása és megülése időszakától lehet folyamatos, megszakítatlan történetű. Minden bizonnyal a szászság XII. századi dél-erdélyi megtelepedése körüli időszak is segíthet időhöz kötni a később Székelyföldként sajátos arculatot öltő nagytáj településtörténeti indulását. Énlaka településének írásos említését az 1332 és 1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékből ismerjük. „Akkor *Jandlaka* vagy *Jandalaka* változatban bukkant fel. Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a ma már használatból kikopott személynév, a Jan (János) egyik változatával állunk szemben. ... Szabó T. Attila az erdélyi regionális szókincs történeti áttekintését nyújtó monumentális szótári művében Énlakának számos 16. és 17. századi Jenlaka alakban fennmaradt írásos említést közölt. De ugyancsak fennmaradt írásos említés az Enlaka formában 1712-ből, vagy még későbből. A helytörténeti hagyományban felbukkanó *Jenőfalva* alakváltozat egészen bizonyosan nem hozható kapcsolatba Énlakával. ... A törzsnévi eredetű településnevek nem illeszkednek a -szállása, -laka, -háza, -földre összetételű falunevekhez.”

„Az európai településnéprajz és a településtörténet egyik természetes adottsága, hogy a településtípust, a településszerkezetet, valamint a településformát a gazdálkodás, az üzemszerkezet és a társadalomszerkezet közvetlenül meghatározza. A helyi családszerkezet és a családi üzem, valamint az öröklés rendje keretek közé szorítja a beltetek és építményei beépítési módját, alakulásának további menetét. [...] nyilvánvaló, hogy a mai és a közelmúltbeli Énlaka településszerkezete, telekrendje, épületállománya a helyi gazdálkodásnak a szolgálatára alakult olyanná, amilyenként örökségül kaptuk.” Ezekre vonatkozóan kitűnő támpontot nyújtanak a tanulmányban közölt XVIII. és XIX. századi katonai felmérési, illetve kataszteri térképek, melyek kiegészülve Visy Zsolt Énlakáról készített légifotóival jól követhetően mutatják a településen máig bekövetkezett változásokat.

A korábbi írásokban Énlakát – talán Vámszer Géza megállapításaira hagyatkozva – településszerkezeti szempontból általában laza halmazszerkezetű faluként írják le. Filep Antal szerint: „Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Énlaka településhagyománya a középkeri

útifalvak jellegzetes örökségét testesíti meg.” „A terepviszonyokhoz való alkalmazkodás rákényszerítette a lakosokat, hogy az utakat, utcákat úgy jelöljék ki, hogy kisebb kerülőkkel, kanyarokkal követhessék a lehetőségek szerint a szintvonalakat. Így első futólagos pillantásra halmazos jellegűnek vélhetnők a települést. Az alaposabb szemlélődés nyomán azonban rá kell jönnünk, hogy a település 18. századi főtengelyét adó nyugati hosszú utcájával párhuzamosan kialakult egy második, a templomtól keletre húzódó utca” is. „A magas, hegyvidéki fekvésénél, csapadékban gazdag éghajlatánál fogva a családi birtokokon való gazdálkodásnak elengedhetetlen építménye volt a csűr, és a kemény téli hidegek ellen a jószágnak védelmet nyújtó, a csűrökbe beépített istállópajta. Ennek természetes következményeként szalagtelkes soros beépítésű, csűrsoros lezárású utcákat törekedtek kialakítani. Ettől azokon a helyeken tértek el, ahol a telkek terep- és szintviszonyai különleges akadályt képeztek. Ez a telekrend, települési rendszer vagy településtípus minden valószínűséggel ezen a vidéken a késő középkorban gyökerezik, de bizonyosan az erdélyi írásos források nyomán tömegesen jelen volt a 16. és a 17. században. Ilyen módon a tradicionális település szerkezete, a telkek rendje ugyanolyan értéket képvisel, mint amilyent az épületek – akár lakóházak, akár csűrök legyenek is – maguk is jelentenek a számunkra. Az épületek állománya és a telekrend, valamint a település szerkezet egyszerre alkalmat kínál arra, hogy a helyi hagyományok szerves folytatásaként a lakosság az egyre növekvő jelentőségű biogazdálkodást folytassa, de egyben teret biztosítson a kulturális értékek iránt érdeklődő téli, nyári turizmusnak, otthont kínáljon a természetjáróknak egész éven át. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a jelenlegi települési adottságok és az épített örökség egyaránt kedveznek a legigényesebb komfort feltételek viszonylag könnyű és gazdaságos megteremtésének. Az épületállomány európai szempontból is nemcsak műemléki értéket képvisel, de kellő karbantartás, gondozás mellett, a komfortosítás után hosszú századokig szolgálhatja a helyi lakosságot, illetve befogadhatja a ... turistákat. A település-szerkezet és a telekrend hagyományos viszonyainak megbontása nélkül azoknak a telkeknek a csűrjei is felhasználhatók lakó, illetve

vendégfogadó funkcióra műemléki értékük megszüntetése nélkül, ahol helyi lakos már nem él vagy nem gazdálkodik. Ezért mind a településrend, mind a telekbeépítés típusa, mind a lakóépületek és a gazdasági építmények feltétlenül helyreállítandók, konzerválandók és minden körülmények között megtartandók!

Az Énlakán megtalálható településtörténeti, településnéprajzi értékek őrzése, fennmaradása, nem utolsó sorban folyamatos, további, lehetőség szerint szélesedő és elmélyülő kutatása nem csak a helyi, a székely vagy az erdélyi, a romániai kulturális örökség vagy hungarológia szempontjából fontos, jelentős feladatunk. Egyetemes vagy a legszélesebb értelemben vett európai örökség megőrzéséről, fenntartásáról, hasznosításáról és értő, tudományos feldolgozásáról nemzeti és nemzetközi kötelezettségünk gondoskodnunk. Mind a romániai, mind a magyarországi tudományosság egyetemesen felelősséget visel e témakörben is az európai és az egyetemes tudományosság előtt.” „... érdemes meggyőződésünket hangsúlyozni, hogy bár a székelység sok archaikus sajátosságot őrzött meg, sok sajátos intézményt teremtett, sok jellegzetes kulturális alkotást hozott létre, mégis egészében a székelység kultúrája szerves része a középkori és az új-, valamint a legújabb kori magyarság világának, és egyben Európának is elszakíthatatlan, szerves műveltségi tája, vagy – ha úgy tetszik – dialektusa. Másfelől nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a székelység történeti hagyománya, öröksége egészében európai produktum, egyetemes érték, Európa világának szerves, elidegeníthetetlen része.”

„A néprajzi településvizsgálatoknak különös időszerűséget kölcsönöz az a tény, hogy mind a mezőgazdaság általános gépesítése, mind a birtokviszonyok politikai erővel történő, kelet-európai, gyökeres megváltoztatása, mind a kelet-európai településpolitika az évezredes, élő, történelmileg meghatározott gyakorlatot megszüntette, ami a történelem szerves folyamatosságát végérvényesen megszakíthatja. A kialakuló új helyzet megválaszolatlanul hagyta a jövő alapkérdéseit, de az 1989-es, 1990-es változások ellenére az elhibázott folyamatok továbbra is hatnak, vagy változatlanul tartanak. Félő, hogy visszafordíthatatlan, káros átalakulásokhoz vezethetnek. A „szocialista kollektivizáció” megindítása óta eltelt félévszázad, a teljessé válása

óta lepergett négy évtized nemzedékváltásai miatt nagyon is időszerű, tudományos feladat az egykori viszonyokat még jól ismerő idősebb nemzedék ismeretanyagának összegyűjtése, számba vétele, a jelenlegi állapotok rögzítése, minél pontosabb dokumentálása, és a 20. századig vagy a jelenig vezető történeti út lehető legteljesebb tisztázása. Nem elhanyagolható feladat annak a feltárása, hogy az adott település fejlődésében milyen gazdasági, gazdálkodási tényezők voltak meghatározók, valamint a helyi társadalom közösségi élete hogyan szervesült a település térbeli kereteihez. A magyarországi és a Kárpát-medencei természeti környezet károsodásának egyik ma már nyilvánvaló fő tényezője, a falusi, mezővárosi, családi üzemek felszámolása, a falusi és a kisvárosi állattartás, tenyésztés korlátozása és/vagy megszüntetése. Ez nem választható el a falvak kiürülésétől és elöregedésétől, az úgynevezett szocialista városépítés mindenáron való politikai erőltetésétől. Ez azzal is együtt járt, hogy olykor a középkorban, vagy az újkor korai szakaszában gyökerező, esetleg a XIX. és XX. századokban kialakult, legnemesebb településközpontokat szanálták, eldözerolták, a kényelmes, kertes polgárházak helyén ma már csak iszonyatosan magas önköltséggel üzemeltethető, energiapazarló panelháztömböket telepítettek. Mindez jelezheti, hogy a történelmileg kipróbált településhálózat, településszerkezet, településtípusok, településformák kutatása nem csak elméleti kérdés, hanem az élő társadalom számára fontos, olykor égető gondok között is technikai, tervezési, szervezési támpontokat kínálhat.”

A következő írások, ugyan a múlt értékei megőrzésének fontosságát hangsúlyozva, de már a jelen történéseivel, s feladataival foglalkoznak. Visy Zsolt Dacia provincia limes-ének összefoglaló leírását, s a limes kutatástörténetét tartalmazó írásából értesülünk arról a kezdeményezésről, melynek keretében Dacia keleti határa Marosvécs és Székelyudvarhely közé eső szakaszának a kutatására 2007-ben együttműködési szerződést kötött a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Szeminárium és a mellette működő Pécsi Légitrégészeti Téka, valamint három romániai múzeum: a székelykeresztúri Molnár István Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum és a Maros Megyei Múzeum.

Ezt megelőzően 2005-ben a *Kultúra – 2000 pályázaton* támogatást nyert az a háromévre terjedő projekt, melynek célja az antik római limesnek, mint európai jelentőségű transznacionális kulturális örökségnek a támogatása és biztosítása, valamint továbbfejlesztett általános hozzáférés nyújtása a limes-műemlékhez. A közös pályázat kidolgozása nemcsak a nemzetközi összefogás szép, világörökségi témában még soha nem volt példája, hanem olyan program is, ami egyúttal a Római Birodalom nagyságát és jelentőségét legjobban megmutató tárgyi emléanyagot is a figyelem középpontba állítja. Ez a nagyszabású projekt reális lehetőséget látszik teremteni arra, hogy Énlaka települése az európai, s a világ érdeklődésének homlokterébe kerülhessen.

Más a helyzet azonban Énlaka építészeti örökségével, melynek megóvására, hasznosítására és továbbörökítésére irányuló kezdeményezésekről Albert Homonnai Márton építész számol be írásában. Ezekről személyes élményeim is vannak. A Kelet-Európában megindult társadalmi, politikai változások tették lehetővé 1990-ben a civil és szakmai kapcsolatok újraépítését a Kárpát-medence kulturális értékeinek megóvása érdekében. Az akkori Műemlékvédelmi Hivatal munkatársaként kezdeményezője voltam szakmai kapcsolatok felvételének. 1990–1993 között, évente került sor ún. Kárpát-medencei műemlékvédelmi találkozókra, ahol megteremtettük a tapasztalatcserre lehetőségét a szomszédos volt szocialista országok magyar közösségei műemlékek védeleméért tenni akaró, akkor még elsősorban építészei, s már ahol létezett a hivatalos műemléki szervezetek szakemberei számára, megvetve a későbbi együttműködés alapjait. Így került sor arra a településvizsgálatra is, amiről A. Homonnai Márton így számolt be: „Itt szeretnénk tisztázni és kihangsúlyozni, hogy ellentétben a bizonyos reklám-szórólapokon terjesztettekkel a falu nem a kulturális világörökség része, és nincs is annak várólistáján. Az elsődleges cél nem is ez, hanem hogy a falu megmaradjon az épített örökségével és a „genius locit” hordozó énlaki emberekkel együtt, felélesztve szellemi kultúrájának még hamu alatti parázként létező maradékait.” Hogyan is fogalmazott Dávid László *Az*

Udvarhelyszék középkori művészeti emlékei című forrásértékű munkájában?! „A műemlékek további sorsa legalább annyira fontos, mint keletkezésük körülményeinek tisztázása.”

„1993-ban az ICOMOS ... egy Kárpát-medencére kiterjedő vizsgálatot indított a még fellelhető népi építészeti emlékeket és együtteseket őrző falvak felkutatására. A kiértékelőre Budapesten került sor... Az 1993-tól 1996-ig tartó periódusban a falu épített örökségét számos hazai és magyarországi kiállításon mutattuk be ... abban a reményben, hogy sikerül pártfogókat találni a falu támogatására, és annak tudatában, hogy az idő ellenünk dolgozik. A kommunista rendszerben halálra ítélt, teljesen elszegényedett és a fiatalok által elhagyott falu napjai meg voltak számlálva. Épített öröksége a szegény tárgyát képezte a falu lakóinak szemében, és napról-napra romlott az állapota. A valamikori nagyon gazdag szellemi kultúrájának egy-egy szelete veszett el, és vész el minden temetéssel. A porták tartozékainak jelentős részét, berendezéseket és bútorokat, a helyiek közreműködésével régiségkereskedők, kupecsek szállítottak el a faluból, a római kori helyszíneket (castellum, palotakert) fémdetektoros „régészek” kutatták. Sok diófa is a gyors pénzszerzés áldozata lett. A falu lerobbant, heterogén rendetlenség képét mutatta.”

„1996-ban csillant fel az örökség megmentésének a reménye, ugyanis Budapest V. kerülete - Belváros-Lipótváros Önkormányzata »örökbe fogadta« a falu építészeti hagyatékát ...

A most rendezett konferencia, melynek ágát – ha nem veszik szerénytelenségnek – az értékvédő program eredményei vetették meg, újabb lépés ebben az irányban, melyet csak üdvözölhetünk, abban a reményben, hogy az itt bemutatott anyagok szerzői sem lankadnak munkájukban és majd részt vesznek a falu teljes körű kulturális örökségét bemutató dokumentáció összeállításában is.

Külön öröm számunkra, hogy régészeti kutatásokra is lehetőség kínálkozik, amely az épített örökség kutatásának egyik alappillére.

Néhány gondolat erejéig szólnunk kell az épített örökség védelméről is, amely nélkül kompromittálódhat nemcsak a falu kulturális öröksége, hanem az eddigi értékvédelemben fektetett szellemi és anyagi energia és nem utolsósorban a segítséget nyújtó támogatók nemes

igyekezete is. A falu lakóival kiépített partneri kapcsolaton kívül szükség van az intézményesített védelemre is. Ebben az irányban elkészítettük a falu urbanisztikai szabályzatát, amely ma már a község jóváhagyott általános rendezési tervének a része, és mint ilyen törvényerejű. Alkalmazása a helyi és a megyei önkormányzat és az állami szakterületek feladata. Ugyancsak a helyi és megyei hatóságoktól várjuk el, hogy infrastrukturális kérdésekben támogassák a falut, tegyenek lépéseket a szennyvízhálózat kiépítéséért és a faluképet zavaró betonoszlopos villanyhálózat kicseréléséért földvezetékesre. Ezeknek a munkálatoknak a finanszírozására pályázati lehetőségek is vannak, a kezdeményezést szerintünk a falu elöljáróinak kell megtenniük.”

Az építész által felvetett gondolatokat fűzi tovább Szávai Márton *A néprajzi kutatás lehetőségeit* taglaló írásában. Idézem: „A külső kezdeményezések során hasznosnak bizonyulhat a helyi társadalom minél nagyobb fokú bevonása, mely által elkerülhető a diktatórikus/radikális beavatkozás az autentikus (autentikusnak vélt) értékszférába. Hogy ez megtörténhessen, ahhoz szükség van egy olyan kommunikációs térre, ahol a szereplők kicserélhetik véleményüket, egyeztetetik álláspontjukat, elvárásaikat. A néprajzi megközelítés e közös horizont kialakításához járulna hozzá, biztosítva a helyi közösség részvételének lehetőségét. Ugyanakkor gazdagíthatná a bemutatások szempontrendszerét is.”

„Megítélésem szerint Énlaka évezredünk kihívásainak, egy közösségi alapon működő fejlesztési program céljainak csak abban az esetben tud eleget tenni, ha intézményes kerete túlmutat egy »reprezentációs igényeket« szolgáltató, kontextusától megfosztott tárgyi környezet díszletszerű határain. Nem nélkülözhető a társadalomtudományi megközelítés eredményeinek integrálása, mert általa – az »*egyedi értékű történeti településének*« kontúrjain túl – a helyi társadalom működésének belső rendszere is beépíthetővé válik a leendő Énlaka életébe.” S némi reményre okot adó Énlaka jelenére vonatkozó demográfiai megállapítása, mi szerint: „... ha megnézzük a jelenlegi Énlaka korösszetételét, akkor egy picit árnyaltabb képet kaphatunk. Valóban, a legnagyobb korcsoportot a 70 év felettek alkotják. A legszembe-

nőbb a középgeneráció (30–49 évesek) hiánya. Ugyanakkor, a korfa alsó szektorában található tételszám egy igen szűkös demográfiai „tartalékról” árulkodik. A 20 és 30 év közöttiek relatívan magas aránya lehetőséget adhat a közösség valamilyen szintű reprodukciójára.”

S ez az, ami a falu jövőjéért elkötelezett, nem helyben lakó, de tenni akaró értelmiségiek kezdeményezésein túl esélyt adhat azon vidékfejlesztési célok megvalósítására, melyeket a kötetet záró írásban fogalmazott meg a két szerző, Dr. Szabó Antal és Dr. Szabó Zsuzsanna Katalin.

Építész lévén, végezetül néhány, Paul Valery-től származó, az építészettel kapcsolatos gondolattal zárom soraimat. Az idézetek az *Eupalinosz vagy az építész* című írásából valók:

„Mondd csak (minthogy oly érzékeny vagy az építészet hatásaira), nem figyelted még meg, ebben a városban járkálván, hogy a benne sorakozó épületek közül egyesek **némák**; mások **beszélnek**; s végül vannak olyanok, ezek a legritkábbak, amelyek **énekelnek**? – Nem rendeltetésük, mégcsak nem is általános látványuk az, ami így megeleveníti, illetve némaságra kárhoztatja őket. Hanem építőjük tehetsége, vagy még inkább a Múzsák kegyelme. ... Egy templom azonban, a maga környezetében, vagy akár e templom belseje, egyfajta teljes nagyságot kínál nekünk, amely magába fogad ... Benne vagyunk, benne mozgunk, benne élünk tehát az ember alkotásában! E hármaskörnek nincs egyetlen olyan pontja, amelyet előbb ki ne tanulmányoztak, át ne gondoltak volna. Azt lehet mondani, hogy itt benne lélegzünk valakinek az akarataiban és választásában. ...

Nem úgy érezted-e, hogy az eredeti tér egy másik, egy érthető és folyton változó térnek ad helyet? vagy még inkább, hogy maga az idő vesz körül minden oldalról? Nem valamiféle mozgó épületben éltél-e, amely folytonosan megújult és újjáépítette önmagát; mintha egy lélek változásainak lenne szentelve, amely lélek maga a kiterjedés?”

REZUMATE

Bicsok Zoltán

Privilegiile oraşului Turda din perioada principatului

Lucrarea îşi propune prezentarea unei categorii speciale de oraş, caracteristică perioadei principatului Transilvaniei, şi anume oraşul nobiliar. În introducere se trec în revistă privilegiile acordate „oaspeţilor regali” de către regii Ungariei, în secolele XIII–XV, accentul fiind pus pe diploma privilegieră din 1291 a lui Andrei al III-lea, prin care suveranul întăreşte imunităţi mai vechi ca, dreptul de a ţine târguri săptămânale, dreptul negustorilor de liberă trecere pe tot teritoriul ţării şi scutirea lor de taxe, respectiv dreptul de a-şi alege singuri primarul oraşului.

Principii transilvani au manifestat şi ei un deosebit interes faţă de oraşul Turda: Ioan al II-lea de Zápolya le întărea negustorilor turdeni vechea lor scutire de taxe (1569), Sigismund Báthory dona comunităţii din Turda cătunul pustiu numit Egyházfalva (1602), iar Gabriel Bethlen acorda o diplomă solemnă cu multiple privilegii dorobanţilor princiarşi aşezaţi în Turda Nouă (1619). Însă, desăvârşirea privilegiilor oraşului Turda se produce în perioada 1665–1668, odată cu formarea oraşului nobiliar. Studiul prezintă hotărârile dietale din 1665 şi diploma privilegieră a lui Mihail Apafi I din 1668, privind înnobilarea comunităţii turdene.

Lucrarea se încheie cu prezentarea declinului instituţiei oraşului nobiliar, a pierderii treptate a privilegiilor în perioada de după 1711.

Hermann Gusztáv Mihály

Impactul reformelor lui Iosif al II-lea asupra scaunului Odorhei

Iosif al II-lea a fost un reformist intolerant şi prea grăbit, fapt ce l-a contrapus în mod flagrant tuturor categoriilor privilegiate ale imperiului. Totuşi, la începutul domniei sale, în Secuime nu întâlnim situaţii tensionate deosebite, ba unele anecdote şi chiar fapte relevă existenţa mitului „bunului împărat”. După apariţia decretelor reformatoare – conscripţia populaţiei (inclusiv a nobililor), reforma

administrativă, folosirea limbii germane în administrație și învățământ – secuii se vor alia cu celelalte categorii privilegiate ale Transilvaniei (sașii, nobilii maghiari), pornind o campanie susținută prin memorii și plângeri, împotriva centralismului și reformismului curții, dar în special împotriva „regelui cu pălărie” (adică neîncoronat în mod constituțional), cum era denumit Iosif al II-lea de contemporanii care l-au dezagreat. În această rezistență anti-centralizantă, care în urma decretului de limbă îi va include și pe ungurii neprivilegiați, începe să se închege, pornind de pe bazele etnicității și culturii comune, națiunea maghiară modernă.

Zepezaner Jenő
Ilustratorii lui Balázs Orbán

Autorul analizează un aspect interesant al editării operei monumentale, privind istoria Secuimii, ale lui Balázs Orbán. Baronul fiind un fotograf iscusit, el însuși a pregătit imaginile necesare volumelor sale, procedea însă inadecvat încă tipografiei de atunci. De aceea ori a angajat artiști gravori, care îl însoțeau pe drumul lui de cercetare, ori le dispunea lor sau editurii fotografiile sale, pe care aceștia le-au transformat în gravuri. Lucrarea trece în revistă posibilitățile artiștilor care puteau să contribuie la realizarea celor 350 de ilustrații din lucrare.

Forró Albert
Formarea județului Odorhei

Constituirea monarhiei dualiste (1867) a creat condițiile necesare modernizării Ungariei prin introducerea instituțiilor liberal-democratice alcătuite după model occidental. Modernizarea și dezvoltarea țării a făcut necesar abolirea unităților administrativ-teritoriale feudale și înlocuirea lor cu județe, forme administrative-teritoriale uniforme. Prin noua lege administrativă din 1876 puterea centrală a urmărit să-și exercite control asupra teritoriilor județelor, dar și să creeze unități administrative viabile din punct de vedere financiar. Studiul prezintă efortul conducătorilor fostului scaun secuiesc Odorhei de a face față cerințelor noii legi administrative în vederea formării județului Odorhei. În vederea asigurării autonomiei

și viabilității financiare a județului era nevoie de alipirea a mai multor așezări aparținătoare fostelor scaune secuiești sau comitatelor vecine.

Demeter Csanád
Presa socialistă

Studiul este o analiză a caracteristicilor presei din perioada socialistă. Autorul prezintă cele mai importante lucrări de specialitate referitoare la cenzura și presa comunistă. Trece în revistă principalele momente din istoria presei maghiare din România și conturează procesul instituționalizării cenzurii. Totodată prezintă principalele evenimente care s-au desfășurat pe parcursul alcătuirii presei oficiale a județelor Covasna și Harghita, analizând și conținutul periodicelor nou înființate.

Kelemen Endre

Și eu pe ce parte a terenului să joc?

(Drumul intelectualilor către „schizofrenie”, sau efectele reflexelor totalitare asupra artei scriitoricești a Generației 80)

Lucrarea pornește de la premisa că schimbarea de paradigmă survenită în modul de exprimare/vorbire caracteristic „Generației 80” se datora nu unor factori inerenți, ci unora „externi” literaturii/poeziei: anume contextului politic și social. Tocmai analiza acestor factori/cauze își propune opusculul: se ocupă cu climatul politic al totalitarismului și cu efectele reflexelor totalitare, caracteristice regimurilor de acest fel – efecte identificabile și în operele literare ale epocii.

Lucrarea expune pe scurt „strategia dedublării” (*doublethink*-ul orwellian), adică existența/folosirea a două discursuri alternative; descrie sintaxa, lexicul, stilul „limbii de lemn”, cât și funcționarea, rolul și istoria ei; prezintă diferitele atitudini posibile de luat în fața presiunii totalitare (exilul, disidența, izolarea, oportunismul, integrarea în sistem etc.) și drumul intelectualilor până la acceptarea „luării dozei de Murti-Bing”, adică la acceptare/integrare în sistem; analizează cauzele atracției totalitarismului/totalitarismelor asupra intelectualilor etc.

În fine, arată de ce, într-un astfel de regim, „noul antropocentrism” al Generației 80 (și nu numai) devenea o reacție de normalitate la agresiunea dictaturii ceaușiste.

Mihály János

Conscripții din zona văii Homoroadelor

În Secuime și nu numai, de-a lungul timpului au fost întocmite o serie de conscripții, altele decât recensămintele oficiale, conscripțiile militare sau urbariile, care țin de autoritățile locale laice sau ecleziastice, și au fost folosite mai ales la nivel local. Aceste documente, având în vedere că completează izvoarele statistice generale, conțin informații importante pentru cei care se ocupă cu istoria economică sau evenimentele demografice specifice unei regiuni. În cadrul studiului prezent autorul face public trei conscripții pe care le-a găsit pe parcursul unor cercetări întreprinse în arhivele ecleziastice ale localităților de pe valea Homoroadelor.

Róth András Lajos

Calendar meteorologic începând cu 1701 până-n 1830 și mai departe

Autorul însemnărilor meteorologice, profesorul școlii reformate din Odorheiu Secuiesc, Gyula Mihály Szigethi relatează fenomenele naturale și schimbările vremii dintr-o perioadă destul de lungă. Însemnările, lacunare de la început, preluate de la alții, cu trecerea timpului devin tot mai amănunțite și punctuale. Relatările se îmbogățesc cu aspecte privind impactul schimbării vremii asupra omului, agriculturii, în general asupra economiei orașului și a ținutului.

Gidó Csaba

Evenimente în orașul Odorheiu Secuiesc în timpul invaziei armatei române din 1916

Evenimentele primului război mondial au atins regiunea Secuimii inclusiv orașul Odorheiu-Secuiesc în luna august al anului 1916. Invazia armatei române i-a luat prin surprindere pe locuitorii regiunii, iar la vestea apropierii inamicului majoritatea locuitorilor, în frunte cu liderii lor, au ales refugiul. Protopopul diecezei reformate Odorhei,

Vajda Ferencz într-un buletin informativ scris la data de 16 noiembrie 1916 urmărește pas cu pas șirul evenimentelor din Odorhei, astfel raportul său conține informații valoroase privind istoria locală a orașului Odorhei în anul menționat.

György Béla

Contele György Bethlen și orașul Odorhei

Studiul de față se referă la istoria partidului Maghiar din România (1922–1938) din perioada interbelică, legată și de istoria orașului Odorheiu Secuiesc. Prima parte este o prezentare succintă a vieții și activității președintelui partidului, contele György Bethlen (1888–1968). În partea a doua se publică trei documente; prima este cuvântarea președintelui rostită la congresul al IV-lea al partidului din 28 octombrie 1928, ținut la Odorhei. Al doilea document este discursul politic al lui Bethlen dinaintea alegerilor din decembrie 1928 rostit la Odorhei, la 4 decembrie 1928, iar al treilea este adresat alegătorilor din județul Odorhei, în care președintele mulțumește alegerea lui ca deputat.

Sebestyén József

Studii privind istoria și cultura satului Inlăceni

Recenzie.

Cartea a apărut în 2008, în ediția Fundației Pro Inlăceni și Catedrei de arheologie a Universității din Pécs. De fapt este vorba despre o culegere de studii scrise pe baza unor teme prezentate în cadrul conferinței organizată în 2007 la Inlăceni. Chiar dacă titlul cărții sugerează altceva, studiile nu se referă doar la istoria și cultura satului, ci prezintă și regiunea acestuia. Țelul urmărit prin conferința organizată și prin editarea prezentărilor este de a contribui la revigorarea dezvoltării regiunii. Autorii studiilor: sociologi, etnologi, arheologi și arhitecți, în majoritate sunt pedagogi pasionați de istoria locală, originari din Inlăceni, Transilvania sau din Ungaria.

TABLE OF CONTENTS

Zoltán BICSOK	
The privileges of Torda during the Principality of Transylvania	7
Mihály Gusztáv HERMANN	
Reforms introduced by II. József in Udvarhely County	33
Jenő ZEPECZANER	
The illustrators of Balázs ORBÁN	51
Albert FORRÓ	
The development of Udvarhely County	59
Csanád DEMETER	
The socialist media	71
Endre KELEMEN	
Poems of everyday-neurosis (the effects of totalitarian regime's political reflexes upon the 80's generation's writings)	89

HISTORICAL SOURCES

János MIHÁLY	
Unknown census from the vallies of the two Homoróds	105
András Lajos RÓTH	
Weather almanac from 1701 to 1830 and later	119
Csaba GIDÓ	
The invasion of Romanian army into Székelyudvarhely in 1916	153

Béla GYÖRGY György BETHLEN count and Székelyudvarhely (Odorheiu-Secuiesc)	163
---	-----

NOTICES and REVIEWS

József SEBESTYÉN Essays about the history and culture of Énlaka village . . .	181
--	-----

REZUMATE	195
--------------------	-----

CUPRINS

BICSOK ZOLTÁN Privilegiile orașului Turda din perioada principatului	7
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY Impactul reformelor lui Iosif al II-lea asupra scaunului Odorhei	33
ZEPECZANER JENŐ Ilustratorii lui Balázs Orbán	51
FORRÓ ALBERT Formarea județului Odorhei	59
DEMETER CSANÁD Despre presa socialistă	71
KELEMEN ENDRE Și eu pe ce parte a terenului să joc? (Drumul intelectualilor către „schizofrenie”, sau efectele reflexelor totalitare asupra artei scriitoricești a Generației 80)	89

MATERIALE DOCUMENTARE

MIHÁLY JÁNOS Conscripții din zona văii Homoroadelor	105
RÓTH ANDRÁS LAJOS Calendar meteorologic începând cu 1701 până-n 1830 și mai departe	119
GIDÓ CSABA Evenimente în orașul Odorheiu Secuiesc în timpul invaziei armatei române din 1916	153

GYÖRGY BÉLA	
Contele György Bethlen și orașul Odorhei	163

RECENZII, CRITICI

SEBESTYÉN JÓZSEF	
Studii privind istoria și cultura satului Inlăceni	181

REZUMATE	195
--------------------	-----

TARTALOMJEGYZÉK

BICSOK ZOLTÁN	
Torda városának fejedelemség kori kiváltságai	7
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
II. József reformjai Udvarhelyszéken	33
ZEPECZANER JENŐ	
Orbán Balázs illusztrátorai	51
FORRÓ ALBERT	
Udvarhely vármegye kialakulása	59
DEMETER CSANÁD	
A szocialista sajtóról	71
KELEMEN ENDRE	
És én melyik pályán játszom? (Az értelmiség útja a „szkizofréniához”, avagy a totalitarizmus politikai reflexeinek hatása a „nyolcvanas” nemzedék rásművészetére)	89

FORRÁSKÖZLÉSEK

MIHÁLY JÁNOS	
Ismeretlen összeírások a két Homoród mentéről	105
RÓTH ANDRÁS LAJOS	
„Idő járását mutató kalendárium 1701-től fogva 1830-ig és tovább”	119
GIDÓ CSABA	
Az 1916-os román betörés székelyudvarhelyi eseményei . . .	153

GYÖRGY BÉLA	
Gróf Bethlen György és Székelyudvarhely	163

RECENZIÓK, KRITIKÁK

SEBESTYÉN JÓZSEF	
Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról	181

REZUMATE	195
--------------------	-----

A nyomdai előkészítést
a Pro-Print Kiadó Kft. végezte
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Simon Andrea

Készült a csíkszeredai
Tipographic nyomdában.